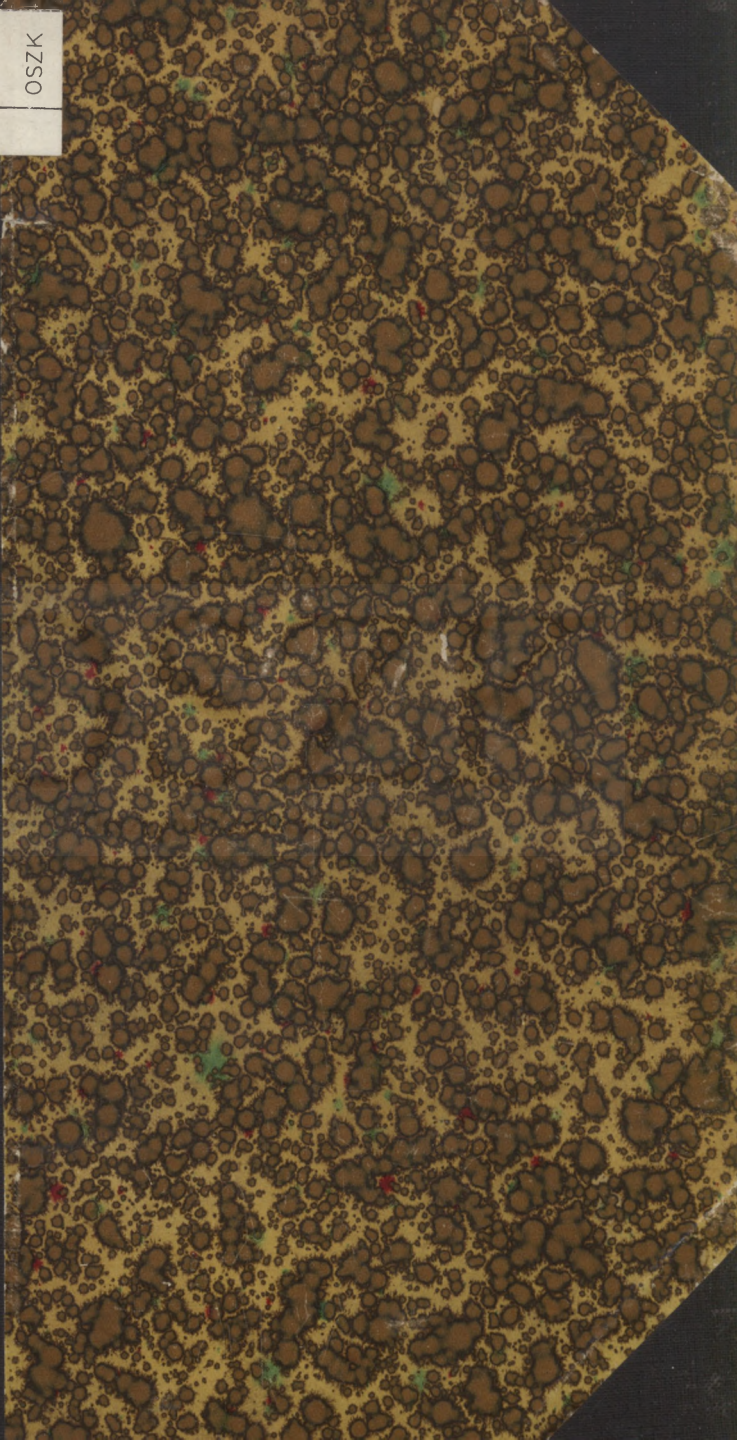

.....
248.157

OSZK

Ecsedi

Karacs

Ferenc

1823

M. C.

KARACS FERENC
TÉRKÉPMETSZŐ ÉLETE ÉS MŰVEI
(1770—1838.)

ÍRTA:
DR. ECSEDI ISTVÁN.

MEGJELENT A
„MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG“ TÁMOGATÁSÁVAL.

DEBRECEN SZ. KIR. VÁROS KÖNYVNYOMDA-VÁLLALATA.
1912—2710.

KARACS FERENC

TÉRKÉPMETSZŐ ÉLETE ÉS MŰVEI

(1770—1838.)

ÍRTA:
DR. ECEDEI ISTVÁN.

MEGJELENT A
„MAGYAR FÖLDRAJZITÁRSASÁG“ TÁMOGATÁSÁVAL.

Geo 282.21

(1770-1808)

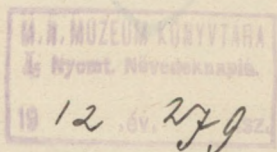

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

248157

Előszó.

A művészek, kik hazai művelődésünknek kétségtelen tényezői, a hon tiszteletére és hálájára méltók. Ilyen művész volt Karacs Ferenc is, ki ha idegennek születik, avagy külföldön, értékesíti roppant szorgalmának gyümölcsét, neve becsült lesz távolban, közelben hosszú időkön keresztül. Őt azonban, mint sok más társát, közönnyel, részvétlenséggel fogadta kora s buzgóságáért az utókor feledéssel jutalmazta meg, sőt még az általa emelt emlékoszlopát is ledöntötte a későbbi idők vásári szelleme. E méltánytalanság buzdított engem arra, hogy midőn a debreceni rézmetsző deákok hatalmas kulturális mozgalmát felderítvén, egy valamennyinél kiválóbb művésztársuk életét is bemutassam, hogy hadd éljen emléke a hon művészei között addig is, míg egykoron a magyar kartográfia történetében egy sokkal avatottabb toll tisztább emléket emel neki. Igyekeztem életét egy kis korrajz keretébe foglalni, hogy a tisztán életrajzi adatok szárazsága és kizárólag tudományos igazságok kriteriumai, el ne riasszák e könyvtől az olvasót. A könyv, tartalma szerint, két főrésztre osztható : az egyik rész életrajzi adatokat tartalmaz, míg a másikon a kisebb és nagyobb, jobbnál-jobb

térképek egész sorozata fényes bizonyítékul szolgál az általa megfutott, félszázados munkás, művészi pályának.

Jelen munkám megírásánál főleg a következő forrásokat használtam :

Karacs Teréz : Jegyzetek Karacs Ferenc életéből (kézirat), melyet *Géresi Kálmán* ügybuzgalma szerzett meg a debreceni református kollégium nagykönyvtárának. A ma még élő unokák közül különösen *Hoffer Teréz* k. a., halasi tanárnő levélbeli közléseit használtam, melyeket *dr. Nagy József* halasi tanár úr volt szíves közvetíteni, végül *Nagy Árpád* úr volt szíves néhány értékes adatot velem szóbelileg közölni.

A munka megjelenését a „*Magyar Földrajzi Társaság*“ anyagi támogatása tette lehetővé. A műben foglalt pár térképet hazai kartografiánk fáradhatatlan kutatójának, *dr. Teleki Pál gróf* úr ő méltóságának közbenjárására a „*Magyar Földrajzi Intézet R.-T.*“ eszközölte, melynek ügybuzgó igazgatója, *dr. Kogutowicz Károly* barátom volt szíves a sokszorosítás felett a felügyeletet elvállalni s az egykori művész fiatal utódja derekasan oldotta is meg feladatát.

Mindezek, a tudomány és hazai kulturánk lelkes barátai és művelői fogadják hálás köszönetemet fáradságukért.

Debrecen, 1911 december végén.

Dr. Ecsedi István.

I.

Karacs Ferenc születési helye, éve és családja. — A debreceni ref. kollégium a XVIII. században. — Karacs kollégiumi évei. — Pethe tanítója. — Pethe térképes bibliája. — 1787-ben Karacs beöltözik. — Lakótársai : Márton József és Csokonai Vitéz Mihály. — Kantus praeses lesz. — Zsibói legátioja. — Karacs első rajzai. — Atlasz Antiquus. — Az első rézmetszők a debreceni ref. kollégiumban. — Karacs is ott kezdi meg e mesterséget. — Az akadémiai rektori intézmény. — Karacs margittai rektor. — Beesületessége és mérnöki szakértelme egy özvegy ügyét menti meg.

Karacs Ferenc születési idejére nézve nagyon eltérők a vélemények. Annyi tény, hogy a XVIII. század közepén a Karacs család egyik ága Földes kurialis községből a szomszédos Püspökladányba költözött és telepedett meg, ahol a „Földesi“ nemesi előnevét továbbra is megtartotta, de a református anyakönyvben nyoma sincs a család szaporodásának vagy fogyásának. Okos és szerfelett képzett Teréz leánya téved a legjobban, midőn azt állítja, hogy művész atyja 1768-ban — a hónapra nem emlékszik — született.¹ A halála évében megjelent nekrologok 69 évesnek mondják, így ha 1838-ból kivonunk 69-t, 1769 marad.² Sőt még a Karacs egykorú ismerőse és barátja, P. Thewrewk József is, aki pedig valószínűleg a Karacs szóbeli közlése után jegyezte fel a művész életrajzi adatait, születési évét 1771-re teszi.³ Thewrewk ez állítását

¹ Karacs Teréz : Karacs Ferenc térképmetsző életleírása. István bácsi naptára, 1864. 93. l.

² Újabbkori Ismeretek Tára. IV. k. 583. l. Regélő, 1838. 31. sz. 238. l.

³ P. Thewrewk József : A magyarok születésnapjai. Pozsony, 1846. II. k. 32 l.

— hitelességét kétségbe sem vonva — vette át Nagy Iván¹ épp úgy, mint Moenich és Vutkovich.² Valamennyinél helyesebb úton jár Frankenburg, aki gyönyörű szép nekrolójában 1770 március 16-ára teszi a művész születését.³ Az egykorú és későbbi írók emez elütő véleményei onnan származnak, hogy a művész maga sem tudta pontosan, mikor született. Ez nem lehetetlen és nem is csoda, hiszen a XVIII. században nem szerepel a püspökladányi anyakönyvben Karacs Ferenc,⁴ ami azt mutatja, hogy a régi világban oly kis faluban, mint amilyen Püspökladány volt a XVIII. században, nem tartották szigorúan számon a születéseket és halálzásokat. Ha áll azonban az, hogy már 11 éves korában Debrecenbe vitték tanulni,⁵ ahol 1787 április 26-án írta alá a főiskolai anyakönyvet mint togatus deák s 6 éves lévén az alsó iskola 17 évesnek kellett lennie, mikor subscribált, így világos, hogy az 1770. évnél sem előbb, sem később nem szülehetett. Ő magát „P.-Ladányi-fi“-nak nevezi⁶ s ezt beigazolják a rája vonatkozó egykorú iratok is.

Szüleiről sem ő, sem nagyműveltségű leánya nem sokat beszélt. Atyja Karacs János, anyja Makay Sára volt, kik boldogan éltek egyszerű falusi magányukban, megadván az Istennek és az embereknek, amivel tartoztak. Ősi nemesi birtokukon szükségletükhöz képest megelégedetten, anyagi gondoktól menten éldegéltek. Jómódjukat

¹ Nagy Iván : Magyarországi Képzőművészetek. Századok, 1874. 88. l.

² Moenich—Vutkovich : Magyar Írók Névtára. Pozsony, 1876. 11. és 128. lapokon.

³ Rajzolatok 1838. 31. sz. 240 l. ép így Szinnyei : Magyar Írók Élete és munkái. V. k. 989. l.

⁴ Kiss Ferenc püspökladányi református lelkész esperes úr szíves közlése után.

⁵ Karacs Teréz : Jegyzetek Karacs F. életéből. Kézirat a debr. főisk. nagykönyvtárában.

⁶ L. Dugonics A. : Szerecsenek. II. k. Pest—Pozsony, 1798. Előbb Szerecsenország című metszet alatt.

mutatja azon körülmény is, hogy csekély számú gyermekeiknek nem elégedtek meg a kor mértékével mérve is hiányos falusi iskoláztatásával, hanem a helybeli rektor, vagy tiszteletes úr ajánlatára elküldték az eszes fiúkat a debreceni iskolába, hogy ott tanuljanak s ha ráválnak, az Úr szolgálivá, pappá legyenek.

Az idősebb fiú, János, aki 1766-ban született, gyermekkorától kezdve Debrecenben tanult s 1781 ápril 20-án, amidőn öccsét is Debrecenbe hozták, lépett a felső osztályokba. A kollégium felsőbb osztályainak derekas elvégzése után az akkori idők szokásaihoz képest 3 évig volt a békési rektorián, majd a göttingai, 1792 óta a jenai egyetem hallgatója volt.¹ Hazatérvén, előbb Igaron (Fehér m.), aztán Földesen (Tolna m.), végül Nagyréven (akkor Heves, ma Jász-Nagy-Kun-Szolnok m.) lelkészkedett s itt is halt meg 1823-ban.²

Karacs János teljesen lelkészi hivatásának és pompás könyvtárának élt, soha sem nősült meg. Hívei tőle nemcsak kegyes életet, hanem szorgalmat és okszerű gazdálkodást is tanulhattak. Nagy méhész volt, tágas méhese mellé építtetett magának lakást s a lelkészi lakban csupán hivatalos teendőit végezte.

„1815. év nyarának a végén, — írja Karacs Teréz, — midőn szüleim egész családjukkal meglátogatták, tisztán emlékszem a sok hordó mézre, mely bizonyosan már elárúsításra várt”.² Nagyrév egyik birtokosa, id. Teleky László gr., mindig nagyrabecsülte alattvalóinak lelkészét. Ezenfelül mint egyházi író is működött. Munkái közül „A szent gyülekezettel templomban mondandó három heti könyörgések. Buda, 1808” látott nyomtatásban napvilágot, míg a másik „Halhatatlan halandó. Pest, 1818”, csak kéziratban van meg a Magyar Nemzeti Múzeumban. Ehez fivére, Ferenc, metszé a címképet.³

¹ Abel—Mohos : Magyarországi tanulók a jenai egyetemen. Budapest, 1890. 80. l.

² Szinnyi. V. k. 991. l.

³ Karacs T. id. jegyzetei. Kézirat a debreceni főisk. könyvtárban.

Midőn 1781-ben édesatyja 11 éves kis fiát a debreceni iskolába adta, bátyja, az u. e. évben beöltözött deák gondjaira bízta, aki ellenőrizhette a fiatal tanuló szellemi fejlődését s irányíthatta képeztetését. A gyermek jellemzésére szolgáljon az apa és fia közt a debreceni kollégiumban lefolyt párbeszéd, mely élénk világot vet egyfelől Karacsék gazdasági állapotaira, másfelől a debreceni kollégium tanárainak akkori javadalmazására is. Történt u. i., hogy az egyik debreceni tanár, kinél az apa kis fiát bemutatá, kérdezősködött a család gazdasági viszonyai felől és a terményekről, mellyel Isten szorgalmát megáldá, miközben őszintén elpanaszolá, hogy milyen nehéz is a tanárok helyzete, kik egy pár malacot is alig birnak hizlalni... A becsületes földműves szánakozóan hallgatá végig a tanár panaszát s távoztában az ajtón kívül így szólt Ferenc fiához:

„Fiam! legközelebb egy szekér tengerit küldök professorod számára“.

„Biz’ azt nem küld ám apám!“ — szólt önérzetes hangon a fiú. Én szorgalmam által akarok jó bizonyítványt kapni“. Így emlékezett meg gyakorta Karacs első belépéséről a debreceni iskolába. Így jegyezte ezt fel derék leánya.¹

Karacs ez ifjúi önérzetét késő vénségéig hiven megőrizte. Ő kiérdemelni, nem megvásárolni akarta állását, becsületes úton, nem kierőszakolt protekcióval akart megfelelő álláshoz jutni.

A debreceni anya-iskola a XVIII. században, — Fináczy szerint — az egyetemek nemzetközi jogai és kiváltságai nélkül, igazi református egyetem volt.¹ Alma mater volt ez, a szellemi hatáskörnek roppant nagyságával, az ország igen jelentékeny területére kiható befolyással; anya-iskola, melynek kebeléből az ősi, igaz magyar

¹ Karacs Teréz jegyzetei. U. o.

² Fináczy E.: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Budapest, 1899. I. k. 209. l.

szellemtől áthatott nemzedék megszámlálhatatlan sokasága rajzott országszerte széjjel. Az iskola szellemét szívta magába hon s büszkén vallotta magát tagjának minden növendéke mindenkoron. Az anya-iskola neveltjei mindenütt, ahol csak megfordultak, szakasztott abban a szellemenben hirdették az Isten igéjét s teljesítették tanítói tisztöket, mint amely szellemet az alma mater kebelében magukba szívtak, sőt a tanítás minden ízében mutatkozó formális eljárásuk teljesen az anya-iskolára vall. Csakis a tagoknak ez a teljesen homogén alkata magyarázhatja meg azt a szívós ellenállást és erőkifejtést, melyet Kálvin tanainak követői a hatalom önkénye ellen tanúsítottak: a gondolkodásban és cselekvésben való egyazonosság százados állandósága lehetett csak az a nagy erő, mely széjjel nem szakítható erős gyűrűvé forrasztotta össze valamennyi intézményeiket egyházi és iskolai téren.

Az első századok nagynevű alkotói után a XVIII. sz. négy első évtizedében közepes tehetségek vezetése alá került a debreceni főiskola. Inkább csak nagynevű elődök munkájának az évek szerint gyöngülő hatásából s az azok által megalkotott jó híreből élt, sőt eleven lélek hiányában haladásra képtelen lévén, hanyatlani volt kénytelen. Mit sem használt, legfeljebb a külső terjeszkedés látszatát jelenti az 1711-ben felállított negyedik tanszék, belsőleg mindemellett a hanyatlás nyomai 1738-ig elvitázhatatlanok.

Ily viszonyok közt lép az anya-iskola kötelékébe a külföldi egyetemekről éppen hazajött, fiatal, alig 23 éves ifjú, de az összes modern és antik nyelveken ékesen szóló, az egyetemes tudományokban jártas¹ *Maróthi György*, mint a számtan, történelem és litteratura tanára. Rendkívül sokoldalú tehetségével, nem egészen hét évi lázas tevékenységgel, kor- és tervszerű reformokkal az egész főiskolának szellemi regenerátorává válik. Már tanársá-

¹ Szilágyi: Oratio funebris. 1745. Megjelent Mus. Helvetic Part. II. Tiguri 1746. 270. l.

gának első évében Polgári Mihály tanítványa kész tanárnak mondja, akit az egész éven át „non sine magno fructu audivit”.¹ Maróthi, mint a geografia hivatott professzora nem elégszik meg a Lisznyai által az iskolába hozott térképekkel, hanem ugyancsak Amsterdamban két földgömböt vásárolt az iskola számára, melyek azonban a szállítás alatt elkallódtak.²

A négyhangon való éneklés előmozdítására a Baseltől hozatott kórákat pontosan megegyezőnek találja a debreceni nyomdában levőkkel, melyekkel a Gradualt és a nótákat³ kinyomatták az elmúlt nyáron.⁴ Forró óhaja egy 10—12 tagból álló *Musicum Collegium* felállítása, „a musica mesterségnek oskolánkban Isten jóvoltából lett meglehetősen kezdetének nagyobb tökéletességre vite lére és annak megtartására.”⁵ Hozzászól a felsőbb tanítás rendezéséhez, tervet is nyújt be „*Idea*”-jához mellékelt két leckerendben 1740 dec. 19-én. Az összes egyházi és iskolai életre égető reform-javaslatait az „*Opiniones*” c. művében foglalta össze.⁶ Az elhanyagolt iskolai közügy iránt tehát nemcsak maga érdeklődik lelkesedve, hanem az érdeklődést másokban is feltudja kelteni. Szívének minden dobbanását, elméjének minden gondolatát, összes akaraterejét és tevékenységét — feledve önmagát és családját — annak a szent ügynek áldozta fel, melynek szol-

¹ Brevis Delineatio Vitae Michaelis Polgári. Kézirat a debr. ref. főisk. nagykönyvtárában.

² Maróthy Gy. Domokos Márton főbíróhoz intézett 2 kelet-nélküli levele a főisk. levéltárban.

³ Maróthi Gy.: A zsoltároknak négyes Notájik, úgymint a Tenor, Bassus, Discantus és Altus, melyek a Harmoniás Éneklést szeretőknak kedvökirt a Német és Francia példák szerint és a Spétha András deák zsoltárja szerint magyarul most legelsőben kiadattatnak. Debr. 1743.

⁴ Maróthi levele Domokos főbíróhoz. Kelet nélkül 1744-ből. Főiskolai Levéltár.

⁵ Maróthi levele Domokos főbíróhoz 1740-ből. Ugyanott.

⁶ Maróthi: Opiniones de pronomenda pietate ac re litteraria in ecclesia et scola Debrecinensi, 1741.

gálatára elhívatott. Úgy, hogy méltán elmondhatta róla Szilágyi Sámuel, hogy azokat a reményeket, melyeket tanárságához a főiskola előjárói fűztek, ő messze túlhaladta.¹

Ilyen sokoldalú és eredményekben gazdag munkálkodás mellett, nem csoda, ha korán ellobogott a testileg erős ifjú élete s a hazai tanügynek és tudományosság-nak csaknem pótolhatatlan veszteségére 1744-ben meghalt. Szellemének hatását feltalálhatjuk úgy a debreceni, mint az összes XVIII. századbeli református tantervekben. De legszebb gyümölcse Maróthi szellemének és hatásának 1770-ben megjelent *Methodus*, melyben a Maróthi tanterve van rendszerbe szedve, a körülményekhez képest kibővítve s az osztályok és tantárgyak természete szerint részletezve.

Általános utasításban kiemeli, hogy a tanítónak kötelessége a hűségére bízott növendéket Isten félelmében és jó erkölcsben nevelni. A tanítók ne terheljék az emlékezetet, inkább az ítélő képességet gyakorolják. Semmi tanulni valót ne adjanak fel tanítványaiknak, amit azok meg nem értenek, ne menjenek addig tovább, míg meg nem győződtek arról, hogy a magyarázatokat tanítványaik nagyrésze felfogta. Az iskolától és a növendékektől minden durvaságot távol kell tartani. Gondot kell fordítani mindazon dolgokra, melyek a közéletre szükségesek és amelyeket a növendékek könyvből nem tanulhatnak. A számtanra, földrajzra, helyes kiejtésre nagy gondot kell fordítani, nemkülönben a *szépirásra*. Ez utasítástól pedig egy körömfeketényire se térjenek el. A mathezist és földrajzot csaknem minden (5) osztályban tanították, az utóbbit, amennyiben lehetett, *mappákról*.

A *Methodus*nak azonban rendkívül becses részét az egyes tantárgyaknál a tanítás részletére vonatkozó része adja. Ebben már igen sok foglaltatik a mai módszeres utasításokból. A „*scola inferiores*“ 1770 táján nem szó-

¹ Szilágyi S. : Idézett munka. u. o. 265. l.

szerinti értelemben vett deák-iskola, nem is pusztán a theologia előcsarnoka többé, hanem számot kezd vetni — talán elsőnek e hazában — a többi ú. n. nemzeti és realtudományokkal, — szóval az élettel is.

A Methodus 1791-ben másodszor is kiadatott, mely az 1770. évinek némi változtatásával (cum levi ordinis antea observati mutatione). Így a réal-tárgyaknál a földrajz a declinistáknál (II. oszt.), még Magyarország és Palesztina főbb helyeinek a mappán való megmutatásával és a szabadban való tájékozódással pótoltatik. Újként szerepel a felső két osztályban a természet-historia. E Melthodus nem volt hosszú életű, mert már 1792 ápril 28-án megjelenik a „*Tanítók kötelessége*“ s a réal-iránynak nagyobb tért biztosít.

Hat évi gimnáziumi tanulmányait kitűnő sikerrel bevégezvén, 1787 ápril 26-án aláírta a főiskolai anyakönyvet s felöltötte a felsőbb osztályok jellegzetes viseletét — a tógát.

A főiskolai coetusi élet, amely míg egyfelől a demokratikus köztársaság alapján nyugodott, addig a deák szabadság messze kiterjedő hímes mezeje volt, mely gyakran megengedi a „scolae cives“ féktelenkedéseit, fegyveres szembeszállását a törvényes hatalommal, a XVIII. sz. vége felé erős hanyatlásnak indult. E hanyatlásában a „machinista-társaság“ jól szervezett egylete tartja össze az ifjú, teltre kész, nyugtalan vérű deák sereget.¹ Úgy látszik, hogy a fiatal Karacs nem vett részt e kevés számú (36), de testi erejére, bátorságára és vakmerőségére nézve még ma is dicsérettel emlegetett, a polgári javakért saját életét kockáztató társaságban. Legalább nem bizonyítható ez sem a társaság ma meglevő csekély számú írott emlékeiből,² sem maga Karacs ilyen fajta szereplését soha sem

¹ Nagy János: A debreceni református főiskolai tűzoltó egylet története. Debrecen, 1878.

² Az 1802 június 11-én kitört nagy tűzvész alkalmával a ref. nagytemplom a kollegiummal együtt porrá égett s a machinarium is a benne levő machinista diariummal oda lett. (Régi jegyzőkönyv.)

említette. Ellenben művészi hajlamai a kézügyesség és ének-mesterség felé vonzották. Fokozta ebbeli hajlamát ama körülmény is, hogy a művész Csokonai Vitéz Mihállyal és Márton Józseffel lakott egy szobában kollegiumi deák-sága idején. Az a művészi hajlamot, ez a tudományok iránti önzetlen lelkesedését táplálta; mindkettőnek pedig roppant szorgalma beléje plántálta ama ernyedetlen munkásságot, mely utóbb egész hosszú életén át a haza egyik legszorgalmasabb tagjává tette őt.

Kedvenc tanulmányai a mértan, földrajz, természet-tan voltak és az ezekkel együtt járó rajzolás mesterségét is nagy buzgósággal űzte, minek folytán a rajzolás nála már fiatal korában nem mesterség maradt, hanem művészetté fejlődött. Nagy hatással volt reá az ugyanakkor Debrecenben tanuló, később 1786-ban mint publicus praeceptor működő, Pethe Ferenc, kinek rajzbeli ügyessége már a debreceni iskolában igen fejlett volt s rövid külföldi tartózkodása idején, 1794-ben, olyan szép bibliával ajándékozta meg nemzetét, hogy e művéért az akkori angol regens értékes aranyéremmel jutalmazta meg. E bibliához ő sajátkezűleg rajzolt magyar térképet.¹ Karacsban tanárai korán felfedezték a tudomány és művészet iránti hajlamot s mindenképpen rajta voltak, hogy e szerény ifjában e hajlamot fejlesszék és irányítsák. Tanárai nem ritkán abban a kitüntetésben is részesítették, hogy a főiskolát látogató előkelő pártfogók, egyházi és világi előjárók és más jelenlevő vendégek előtt a jeles ifjú Karacs Ferencet bemutatták és azok előtt természettani ismereteit gyakorlatilag be kellett mutatnia.²

Az akkori ifjúsági egyesületek közül a mai napig híres kántusnak volt tagja. Már Maróthi behozta a négy hangra való „Harmonias éneklés“-t, mert a templomban „ez az összhang tetszik legjobban az Istennek“. Ez időtől

¹ Hollandi Magyar Biblia. 1794.

² Karacs Teréz jegyzetei. Kézirat a debr. ref. kollégium nagykönyvtárában.

kezdvé állandóan megalakult a debreceni főiskolai ifjúság kebelében a kántus, amely ünnepélyek és más alkalmatosságok idején szép énekekkel járult az ünnepély sikeréhez. A kántusnak elejétől fogva négy „*praeses*”-se volt. Mint kitűnő erőshangú ifjú, Karacs is kántus praesessé tétetett már tanuló korában.¹ Öreg korában is kitűnő énekhangja volt s mindig nagy barátja volt a jó zenének és a Pesten még a régi időben is néha-néha megjelent külföldi énekeseknek.

Mint a debreceni főiskola többi növendékei, ő is részt vett a legaciokon és a szupplikációkon. Történt egyszer, hogy mint legátust Zsibóra, idősb Wesselényi Miklós udvarába vetette a véletlen. A szeszélyes főúr szerette megtréfálni a legátusokat. A debreceni református kollégiumban jól tudták ezt s egész legenda keringett a Wesselényi szeszélyeiről. Az öreg Wesselényi bárónak nagy kedve telt abban, hogy istállóit vendégeinek megmutogassa. Most is, Karacsot karonfogva, végig vezeti a pompás istállókon, megmutogatja szebbnél-szebb, kül- és belföldi lovait, kocsijait. Közben egyik kedvenc lovához vezeti a legátust s kérdi: hogy tetszik az neki? E kérdésére az ifjú égre-földre dicséri a báró gyönyörű jószágát, ami Wesselényinek annyira megtetszett, hogy bőven halmazá el kedvezési nyilatkozatával a jó véleményadót. Karacs pedig örült, hogy a szeszélyes hírű főúrtól kedvező módon szabadult meg.

Már az 1770. évi Methodus elrendeli a reál tárgyak, különösen a geometria és a földrajz tüzetes tanítását. A szépírásnál pedig a tanítónak arra is fel kellett ügyelni, hogy van-e a tanulónak a szépíráshoz alkalmas exemplárja?² Sőt még az is meg volt szabva, hogy milyen példányokról írasson: „*Omnium litterarum formae sint elegantes et*

¹ *Kantus praeses* ma protocantor, ki az egyes fakkokat vezeti, ezeknek a darabot betaníttatja.

² Békési Gyula: Mit csináltak száztíz évvel ezelőtt? A tiszántúli református középiskolai tanáregyesület évkönyve. 1879—80. 161. l.

distinctae, ductus vero et coniunctiones litterarum, quae incidere possunt, omnes sint simplices et faciles“.² A szépírásnak ez a gondos és szigorúan pontos tanítása magyarázza meg csak ama gyönyörű szép kéziratok eredetét, amellyel a XVIII. század vége felé a fiatal theologusok irataiban lépten-nyomon találkozunk. Másfelől a szépírás ez intenzívebb tanítása lényegesen befolyt arra is, hogy a deákság keretében az ügyesebb kezű ifjak a rajzban kitűnjenek, továbbá a rézbe való metszegetéssel is megpróbálkozzanak, lévén a rézmetszésnek elengedhetetlen előfeltétele a szép, olvasható kézírás. Innen magyarázható meg az is, hogy a rajzolás iránt természeténél fogva fogékony, tanári buzdítást nem nélkülöző Karaes a szép betűvetésben és rajzolásban való jártasságát elsajátíthatta, sőt nagymértékben tökéletesíthette. Már a következő évben, hogy Karaes a felső osztályokba lépett, elkészítette azt a kis rajzfüzetét, mely „*Figurae Geometricae, quas delineavit Franciscus Karals. Anno MDCCLXXXVIII.*“ címen maradt fenn korunkig a debreceni ref. kollégiumban. Rajzfüzet ez, mely rajzeszközökkel és szabadkézzel készült geometriai és stereometriai ábrákat, egyenes és görbe vonalokból összerótt mértani testeket tartalmaz, amelyekben mind a vonalak szabályosságát, mind az ábrák szép és gondos kiállítását, mind pedig a betűk ügyes és finom metszését csodálhatjuk. Nem rézmetszet ez a kis munka, mint Dóczi Imre hiszi,³ hanem a tollnak oly biztos forgatása, a kéznek annyi ügyessége és biztossága a vonalakban, hogy első pillanatra még az avatottabb szemet is megtéveszti s a csak behatóbb vizsgálat győz meg bennünket a dolog valódiságáról és enged következtetni arra, hogy e 10 oldalon levő 148 ábrát egy

² „A betűk formái csinosak és választékosak legyenek, a vonás és a betűk összekapcsolása egyszerűek és könnyűk“. Meth. I. rész.

³ Dóczi I.: A debreceni rézmetsző tógatus deákok. Magyar Paedagogia. I. évf. 6—7. f. 416. l.

Dóczi I.: Rézmetsző deákok. A debr. református főgimnázium Értesítője. 1894—95. 163. l.

fiatal főiskolai hallgató olyan kiváló alkotásának tekintsük, mely, tekintve a kezdet nehézségeit, méltán kiérdemli elismerésünket.

A régi világ iskoláiban a szemléltető tanításról szó sincs. Az egész, alsó és felső oktatás csupán elvont humani órák beemléztetésére szorítkozott, de a szellem, az értelem fejlesztésére egy-egy újtón kívül más alig gondolt. A nagy *Komenius* megérkezése után van először nyoma még a pataki iskolában is a történelem és földrajz tanításának. Rákóczy Zsigmond Komenius ösztönzésére hozatta meg nagy költséggel a földrajz nagy reformátorának, Mercatornak atlaszát.¹ Ezáltal akarván könnyíteni a tanulóknak azon szálnalmas helyzetén, amelyet *Lisznyai K. Pál* a kollégium egykori hallgatója oly szomorúan, de igazságosan fest a „*Professionum Scolasticarum*“ c. művének első részében.² Lisznyai ugyan a saját kárán tanulva, debreceni tanár korában (1681.) Hollandiából magával hozta *Berlingius* mappáit s a történelmet és földrajztot mindvégig mappákról tanította, nagyban fáradozott azon, hogy az ifjúságot a földabroszok használatára, egyszersmind magyar hazájuk földjének s a szomszéd országoknak megismerésére serkentse. Halála után eszméjének hő pártolója nem lévén, a földrajztanítás érdekében nem tétetett több a réginél.

Azonban az a nagyszabású föllendülés a tanügy terén, mely külföldön a szemléltetés irányában történt, a térképek ama nagy sokasága, melyet a külföldi kiváló térképkiadók a tudós világ elé bocsátottak, az idegen térképek használatára készült tankönyvek, melyek közül némelyiket csak átültetik honi talajba a külföldi egyetemeket látogató magyar ifjak,³ másokat a külföldi mintára honi

¹ Molnár A. : A közoktatás története Magyarországon. Budapest, 1881. 410. l.

² Lisznyai K. Pál : *Professionum Scolaticarum opera et studii*. I. k. 1683.

³ Dr. Ecsedi István : Az első földrajzi tankönyv magyar nyelven. Földrajzi Közl. XXXIX. évf. I. f.

nyelven írnak meg a tehetségesebbek: mind hathatósan közreműködtek abban, hogy most már a reál tárgyak közt a földrajzot is számba vegyék s ami fő, térképről tanítsák s minthogy külföldi mappák nem voltak elég számmal, lehetőleg házilag pótolja az iskola az ez irányban felmerült szükségletet. Már az 1770-ben megjelent Methodus erőlyesen utasítja a declinisták és a comparisták praeceptorait Európa, Magyarország és Palesztina térképeinek használatára. Sőt nemcsak a geografiát, hanem még a históriát és a klasszikus írók műveit is a Cellarius és Koeler-féle könyvekben foglalt térképek segítségével kívánja tanítani a józan tanterv. Mivel pedig mind a térképek, mind a könyvek drága külföldi munkák valának, közkezen nem foroghattak, legfeljebb csak a tanórákon mutogathatta meg őket a lelkiismeretesebb tanító, mely a tanórák kevés, a tanulók igen nagy számánál fogva a várt eredménnyel nem járhatott. Úgy, hogy a térképekre való utalás írott malaszt maradt volna továbbra is, ha az iskola saját maga nem gondoskodik már jó eleve, természetes úton a kellő mennyiségű térképek előállításáról. A nagyobb és ügyesebb kezű deákok kötelességévé tétetett térképeket rajzolgatni a kisebb deákok számára. Ilyen célszerűségi szempontból készíthette Karacs Ferenc második éves togátus deák korában azt a 34 lapból álló térképgyűjteményt, amelyet „*Descriptio orbis Antiqui in XXXIV. tabulas delineata per Franciscum Karats Debrecini A. P. C. N. MDCCLXXXIX.*” címen őriz a debreceni kollégium nagykönyvtára. Egy 19 éves, fiatal theologus pompás tollrajza e mű, mely a német „*Descriptio orbis antiqui in XLIV tabulis exhibita a J. Dav. Koelero hist. et polit. P. P. Altdorfino studio atque opera Chr. Weigelii Norimbergae.*” c. atlasz után készült. Karacs e műve koránt sem rézmetszet, hiszen maga is „*delineata*”-t mond és nem „*sculpta*”-t. De a betűk gondos írása, melyben rátermett keze mintegy vési a betűket, a földképek gondos és pontos berajzolása, melynél ügyes keze még a lap díszéül szolgáló ábrákat sem mellőzi, a földrészek vagy tartományok

gondos színezése éber figyelmének kézzel fogható bizonyítékai, melyek mintegy sejtetni engedik nem közönséges művészi talentumát, a jövőre nézve pedig nagy hivatását a khartografia terén. Első látásra alig lehet megkülönböztetni Karacs rajzait Koeler térképeitől, oly híven vannak lemásolva. Az első lapokon még Belgrád elfoglalásának friss benyomásai alatt szerkeszti e kormeghatározó jeligét :

„Ut ruit Hunnica Belgrad virtute potenti :
Effigies orbis scribitur arte mea“¹

vagy a túloldalon :

„Hungaria miratur gens ; ast et Turcica turget
Ut Belgrad nostros, est habitura viros“.²

A térképgyűjtemény címlapja teljesen megegyező a Koeler atlaszával : a vállán földet tartó Átlász nagyon sikerült s az allegorikus kép körül az egyes államok pénzei, melyek azonban Karacsnál félben maradtak. A következő lapján egy „Index Tabularum in Atlante Majore Geographiae antiquae“ az atlaszban foglalt térképek jegyzékét adja. A számos megkezdett, de félben hagyott munka bizonyítja, hogy egy kezdő theologusnak rajzai e mappák és a kezdet nehézségeit nem egy elrontott térképlap bizonyítja (5., 10., 17., 22., 24., 29., lapok.)

Leánya, Teréz, állítása szerint Karacs debreceni tanuló korában nemcsak számos térképet rajzolt kisebb és nagyobb formában, hanem mint gyakran emlegetni hallá, a rézbe való vésést is már itt megkezdte.³

Theologiai tanulmányait az akadémián bevégezvén, az akkori idők szokásai szerint, a margittai rektoriára ment. A debreceni főiskolának idősebb hallgatói közül teltek ki a vidéki középiskolák tanítói, a mesterek és rek-

¹ „Amint a magyar nagy vitézül Belgrádot bevette, megalkotá a föld képét művészetem“.

² „A magyar nép csodálkozik, ellenben a török dühöng, hogy Belgrád a mi fiainknak fog hódolni“.

³ Karacs Teréz jegyzetei.

DESCRIPTIO
ORBIS ANTIQVI,

in XXXIV Tabulas delineata

per

Franciscum Karats

DEBRECINI, A.P. C. N. M DCC LXXXIX

torok. Jótétemény volt ez, mert segedelmet akart nyújtani a külföldre törekvőknek, vagy állomást adott a papságra készülőknek. Annyira ideiglenes volt a vidéki tanító állása, hogy a nős rektort nem szerették, annak csak kivételesen engedték meg hivataluk folytatását. A közhangulatot a nős rektorok ellen még jobban megítélhetjük Caesar Görgy Sz. Fabricius felett tartott emlékbeszédéből, hol Fabriciusnak szentpéteri rektorságáról ezt jegyzi meg: „irigyelvén a sátán a magyar ifjúságnak a tudományban való derekasabb előmenetelét, kevés híjja volt, hogy Fabricius egy igen kellemes leánynak köteléke által, kit a tanács neki nőül akart adni, ott nem tartatott“.¹

A rektori évek letelte után az illetőnek joga volt magát újból felvétetni a coetus kötelékébe, azonban nem a végtelenségig. Mert az egyesek visszaélése miatt az iskola már elég korán azt a végzést hozta, mely a deákoknak a Coetusba harmadizben való befogadását tilalmazza. Akadtak számosan a kevésbé ideális, tehetséges és szorgalmasabb tanulók közül, akik közben idegen pályákra és mesterségekre léptek. Már Báthori Mihály így panaszkodik: „Sokan közülök nem löttének praedikátorokká, hanem zsiros mesterségeken meghizakodván, külső állapotokra adták magukat“.² Nemcsak a Báthori korában, hanem még kétszáz év múlva is igen gyakran megtörtént, hogy sokan a végzett vagy idősebb theologusok közül egy ilyen jó rektorián pénzt gyűjtve, a jogi vagy orvosi pályára léptek át. Nagy volt az elkeseredés az ilyen deákok ellen. „A megteperedett orcájú, henyélő, tudatlan, fajtalan erkölcsű deákok az ecclesia kenyerén nem hizakodnának“ — fakadt ki Báthori.

Karacs 3 évi margittai rektorsága alatt híven, becsülettel betöltte tanítói hivatását. Árváknak, özvegyeknek

¹ Közli Géresi K.: A református tanügy, különösen a debreceni főiskola legrégibb történetéből. Középisk. református tanár-egyes. Évkönyve. 1879—80. 121. l.

² Báthori M.: Hangos Trombita. Debrecen, 1664. 114—15. l

gyámolítója volt. Rectorsága első évében történt, hogy tudomást szerzett egy csalásról, mellyel egy ottani építőmester egy özvegyet, aki vele építtetett, azon a címen akart megzsarolni, hogy ő már felépítésben több téglát rakott az épületbe, mint amennyit számított. Már-már félben hagyja az épületet, ha az újabb követelését ki nem fizeti az özvegy. A fiatal rektor magáévá tette az özvegy ügyét, pontosan kiszámítva a felépített falak köbtartalmát és azt, hogy mennyi téglát rakhatott a falba. Papírra vetett rajzát és számításait a bírói szakértők átvizsgálván, helyben hagyták, mire a bíróság a panasztevő asszony javára döntött és az építést a munka befejezésére utalta. Így használt az ifjú rektor szakavatottsága és becsületesége másoknak. A hálás margittai özvegy asszony Pesten egyszer meglátogatta a Karacs családot s nagy hálálkodások közt újból megköszönte egykori szívességét. Ekkor vésődött ez esemény a 8—9 éves Teréz emlékezetébe, melyet derék atyja talán soha sem említett volna.

II.

Karaes szakít a lelkészi pályával, Pestre megy, hol mérnöknek készül. — Dugonics professzor és Karaes. — Az ügyes rézmetsző csakhamar számos megbízást nyer. — Karaes Bécsbe megy tanulni. — Junker, Czetter művészek barátja lesz. — Külföldi meghívásai. — Magyar művész marad. — 1795-ben újra Pesten. — Összekötését felújítja a debreceni ref. kollegiummal, hol Budai Ézsaiás ösztönzésére egy rézmetsző-társaság alakul. — Az első magyar-nyelvű atlaszok. — Felléptükig Karaes látja el ókori térképekkel az iskolát. — Karaesot előkelőink felkarolják és nagy jövőt jósolnak neki.

A margittai három éves akadémiái rektorsága után Karaes is a Báthori által kifogásolt egyének közé állott. Nem a lelkészi pályát választotta, hanem a mérnöki tudományok tanulására Pestre ment, 1793-ban. Tanárai *Mitterpacher* és az öreg *Dugonics* voltak. Ez utóbbi jeles férfiút mindig szeretettel emlegette Karaes, noha nem feledte el az öreg professzor bogarait sem. Midőn u. i. *Dugonics* egyik munkájához, éppen a *Tudákosság* III. és IV. könyvéhez (Pozsony és Pest 1798.) a „háromszögelés“ és a „csúcsos-vágások“-hoz *Belaagh* és *Ingruber* rajzai nyomán az ábrákat metszette, a keze alá adott ábrákban számítási hibát vett észre s hogy ezt a hibát rézbe ne vesse, felkereste *Dugonics* professzorát s a hiba kijavítására kérte. Az öreg úr erre módfelett felháborodott s az általa sokszor használt illetlen szavakkal mordult a saját véleményét szerényen megkockáztató fiatal mérnök-hallgatóra: „Ejnye, hogy a lapos féreg szántsa meg a dolgát! hát a csirkétől tanuljon ezután a tyúk?“...

Az ifjú tanítvány kiméletesen csupán ennyit felelt:

„Nagyságos Főtisztelendő Úr ! Újabb parancsaig nem vésem rézbe ezen rajzot“. Magát meghajtva, eltávozott s ott hagyta a rajzot a dühös tanárnak. Egy pár nap múlva a rézmetsző visszakapta a kijavított rajzot és megörökíté azt vésőjével.¹ Ilyen őszinte volt Karacs, ki jobbnak látta feljebbvalójának is a valót szemébe mondani, mint azt hibázni engedni.

Pesti tartózkodásának már első évében ismertté lett Karacs, mint rézmetsző művész és mindig több-többfelől kapott megbízatást. Tudósok, előkelő pártfogók biztatták, hogy abbahagyván a mérnöki pályát, egészen kedvenc foglalkozásának, a mérnökséggel rokon, térkép-metszésnek éljen. Karacs örömmel engedett e biztatásnak s hogy művészetében mentől nagyobb előhaladást nyerjen, kiváló mesterekhez ment tanulni Bécsbe, ahol aztán egész buzgalommal a maga által választott művészetnek és az abban való tökéletesítésnek szentelte idejét. Kora első mestereitől, a magyar származású *Czetter*² és *Junker*³ rézmetszőktől vett leckéket, akik nemcsak barátságukkal tüntették ki a derék és szorgalmas ifjút, hanem még az orosz udvarnak is ajánlották azok között, akik az orosz kormány, különösen a művészetet pártoló Sándor cár által nagy jutalommal, mint rézmetsző és más művészek hivatának meg az akkori művész-világból. Az orosz kormány kecsegtetésének többen engedtek, köztük Czetter Sámuel is, aki az orosz udvarban halt is meg őrnagyi rangban. Karacs erre nem vállalkozott, még akkor sem, midőn a művészetek tüzhelyébe, Münchenbe hívták meg, akkor sem, midőn a számos kiváló emberek közt a nagy *Kazinczy Ferenc* e szavakkal ösztönözte őt : „A művész nem egy hazáé, hanem a világé s ott az Úr érdemei szerint leend jutalmazva“. Vagy mások ismét így biztatták e

¹ Karacs Teréz jegyzetei. U. o.

² Czetter Sámuel Orosházán szül., Bécsben lakott, 1819-től Oroszországban élt. Századok, 1874. 35. l. Tud. Gyűjt. VII. 7. l.

³ Junker pozsonyi születésű rézmetsző ; metszvényei alá „pozsonyi fi“ metszé. Tud. Gyűjt. V. 117. Századok, 1874. 87. l.

külföldi vállalatra : „Miért temeti Magyarországon el tehetségét, hol a művészetnek még nincs virágzó földje, hol a művészt sem megbecsülni, sem fizetni nem tudják“. ¹

Az ilyen és még ehhez hasonló lebeszélések nem tudták megingatni Karacsot erős elhatározásában, sőt így felelt, egyszerű önérzettel a lebeszélőknek : „Ha minden magyar művész külföldön viragoztatja tehetségét, akkor a magyar művészet sohasem virul fel, akkor a művész csak saját sorsán segít s nem mozdítja elő nemzete csinosodását“.

Karacs tehát sem orosz, sem német művész nem lett, hanem magyar. Fáradhatatlanul, valóban nemes áldozatok árán igyekezett a tudományok terjesztéséhez, oly nélkülözhetetlen, csinosan, tisztán, értelmesen készített térképek sokszorosításával könnyíteni a tanuló ifjúság előhaladását, hogy még férfikora delén, művészetének hajnalán elmondhatta róla a finom ízlésű Kazinczy, midőn Nagy Sámuel kolozsvári tanárról szól, kinek tanítványai kalligrafiai mustrákat készítettek a vizsgára s ebben oly előmenetelt tévének, hogy ha „a művészi polyhistorság veszedelmes útjára nem csapnak által, hazánk nem egyedül a Junker és Karács nevével fog kevélykedni“. ²

Hogy meddig időzhetett Karacs Bécsben, mikor hagyta azt el végképpen, pontosan meg nem állpítható, de 1795-ben már Pesten működött, mert „*Halimba és Csehkút határ térképe 1795.*“ már pesti műhelyében készült. ³ Ez időtől kezdve egész haláláig, 43 évig, fáradhatatlanul működött rögzös pályáján. „Kincseket nem gyűjtött a maga számára, de nyújtott ezrek és ezrek számára, kik térképeit tudományszomjjal használták“.

Karacs régi emlékeit a debreceni alma materrel ismét felújította. A debreceni ref. kollegium ez időben ismét nagy változásokon ment keresztül. A törté-

¹ Karacs Teréz jegyzetei.

² Kazinczy : Erdélyi Levelek. 86. l.

³ E térképet Karacs Teréz több más térképekkel 1882-ben a M. N. Muzeumnak adományozta.

nelmi tanszéket Budai E., a természettanít Sárváry Pál foglalja el 1792-ben. Velük ismét a realizmus kerül dialra, mely érezhető nem csak az iskola kebelében, hanem az 1795-ben megjelent tantervben, mely hangsúlyozza, hogy a diákok minél több olyan dolgot tanuljanak, aminek az életben hasznát veszik. (Tanítók kötelessége Debr. 1795.) Újításai közt első helyen a földrajzra vonatkozókat kell tekintetbe vennünk. A tanterv nem elégszik meg azzal, hogy a tanító csak mappán mutogassa a fontosabb geográfiai objektumokat, hanem arra utasíttatik, hogy a hét bizonyos óráin magukkal a tanulókkal is rajzoltasson térképeket. Midőn pedig a térképek általános használatát kívánja a tanterv, az idegen és drága térképek kiszorítására és mellőzésére is lépések tételnek. Budai Ezsaiás a földrajz és történelem tanára, az elemi osztályok felügyelője (classium inspector) rendszeresíti azt a már meglevő szokást, hogy az ügyesebb deákok rajzoljanak, metszenek és nyomassanak a többieknek elegendő számú magyar térképeket. E munka azonban nem ment egyszerre. Hosszú erőpróbálgatásokra volt szükség, noha meg volt, mint láttuk, a collegiumban egy igen erős traditio.

Hogy ki vitte be a rézmetszés mesterségét a debreczeni ref. collegiumba és hogy ki volt az első rézmetsző deák, azt ma határozottan megállapítani nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy az országban szerte működő rézmetszők¹ nem voltak hatás nélkül a legatiok és supplikatiok alkalmával a hazánk messze vidékein megfordult theologusainkra; másfelől az évről-évre külföldet, főleg Hollandiát látogató tudománykedvelő fiaink előtt sem maradhatott ismeretlen az ez időtájt nagyon fellendült rézmetszés művészete s nem egy közülök e hazában vagy külföldön megismerkedvén e nemes mesterséggel, tovább ápolta azt házi tűzhelyénél s ha kész művész

¹ Nagy Iván: Magyarországi Képzőművészek a legrégebb időktől 1850-ig. Századok, VIII. évf. 1874. 25., 84., 185., 285. l.

nem lehetett is, de rokonszenvét e mesterségfaj iránt más lelkekbe, talán művészlelkekbe is átplántálhatta.

Minden valószínűség szerint az első deák, aki a debreceni ref. kollégiumban mint rézmetsző működött, Kováts Gábor lehetett, aki „*A keresztyén Ethika... rövid summarája Debr. 1750*“ c. könyvben a következő simbolikus képet metszette: Krisztus és Mária, még néhányan ülnek egy társaságban két tanítvánnyal, amint ez Lukács evang. X. r. 42. v. írva vagyon; rá vésve még az onnan idézett textus: „*Mária pedig a jobb részt választá*“. Alól: G. Kováts sc.“¹

Kováts után rögtön *Farkas István* deákot kell említenem, aki a Sinai Miklóstól kiadott és általa előszóval előlátott „*M. T. Ciceronis Epistolarum Selectarum Libri tres... Debrecini MDCCLXVII*“ c. könyv címképét rézbevéste: Egy könyvtárat ábrázol, ebben egy asztal mellett dolgozó tudósnak a szolgája egy irattekerceset nyújt át. Aláírva: „*Steph. Farkas sculpsit Debrecini*“.²

Szintén az első rézmetsző deákok közé tartozik Karacs Ferenc is, akinek azonban ilyen fajta munkája ez időből nem maradt ránk.³

Karaccsal együtt fel kell említenünk kisszántói *Pethe Ferencet*, aki szintén Karacsnak idősebb kortársa, debreceni deák (1782—86) és 1786-ban tanítója volt. Igaz, hogy az ő debreceni tartózkodásához egyetlen munka sem fűződik, de ő tervezte és rajzolta a távoli Hollandiában rövid öt évi tartózkodása (1788—93) alatt azt a néhány magyar nyelvű térképet, amellyel oly pompásan díszítette az általa hibátlanul kiadott „*Hollandi Magyar Bibliát*“.

¹ Szilágyi István: Adalék a magyarországi képzőművészek történetéhez. Tört. Tár. 1880. 162. l.

² Szilágyi: Id. m. u. o. 160. l.

³ V. o. Dóczi Imre: Rézmetsző deákok. A debreceni ref. főgimn. Értesítője. 1894—95. 163. l.

Ultrajektom, 1794“, hogy az akkori angol regens — a későbbi IV. György — értékes aranyéremmel jutalmazta meg érte.¹

E derék munkát Pethe később részletekben még hazánkban is kiadta, csakis így kerülhetett Debrecenbe e táblák közül a ma is meglévő két darab, két-két térképpel, u. m. : „Szent Vezér, Izrael országa ; Római birodalom és 'Sidó ország“, melyet mai napig is bizonyos bámulattal szemlél a szakember. E gyönyörűen kidolgozott, 36 × 44 cm. réztáblákon mindeniken be van vésve : „Pethe composuit et delineavit. Sculp. C. van Baansel“. Pethe maga nagy jelentőséget tulajdonított e munkájának. „Vedd kedvesen — olvasható az egyik réztáblán — szíves fáradásunknak e csekély gyümölcsét annyival inkább, hogy ezt talán, mint 'sengét, úgy találod édes Magyar Hazánkban“.²

Tény az, hogy sem Karacs, sem Pethe nem metszettek térképet debreceni tartózkodásuk alatt. Később pedig mind a ketten távolestek az Alma Matertől, Karacs 1795-től Pestre, Pethe a Dunántúlra, majd Bécsbe tevén át székhelyét.

A térképmetszéshez szükséges szépírásról már az iskola gondoskodik akkor, midőn azt az alsóbb osztályokban oly szigorúan kötelezővé teszi, hogy az egységes betűminta használatára is utasítja még a tanítókat is. A felsőbb osztályokban így csak a betűk átvitelét a papírosról a kemény réztáblákra kellett elsajátítani. Valóban a togátus deákok első metszegetései csupán a betűk és szavak helyes kimetszésére szorítkoztak. Ezt bizonyítják az egyes réztáblákra minden határozott tartalom nélkül való betűhalmazok s továbbá a kisebb rézlapokra metszett tréfás vagy komoly versek, latin vagy magyar nyelven, melyek

¹ Balogh F. : A magyar prot. egyház tört. részletei. Debrecen, 1872. 70. l.

² E réztáblák megvannak ma is a kollégium nagykönyvtárában.

míg egyfelől a pezsgő deákélet egészséges jó humorát mutatják, másfelől a betűmetszésben való ügyességüknek is fényes tanújelét adják. Az egyik lapon pl. ez olvasható:

„Vig napok szárnyon jártok,
Egy szempillantást sem vártok
Még meg sem kóstolhattam
Ízetek, elhagyattam.“

Metszette: Szalatsi Sándor.

A másik meg így tréfálkozik:

„Természetes édes ösztön
Egy szeretőt tartani,
De a papok szent törvénye
Szokta azt eltiltani:
Azért tehát vagy a törvényt
Vagy a természetünket
Változtassátok meg papok,
Mit kínoztok bennünket!
Eszem a lelketeket“.¹

Sculpsit Moses Dési.

Az eddig csak szárnyukat próbálgató deákokat végre 1797 körül egy társasággá tudja szervezni Budai Ezsaiás, amidőn u. i. a roppant akaraterejű és rendkívül tevékeny Eröss Gábor, Pap József és Halász István két társával egy társasággá tömörülve, többek segítségével, kik részint mint nyomtatók, részint mint színezők szerepeltek, részint a metszésben is segítettek, előbb 1800-ban egy „Oskolai új Átlás“-t készítettek az alsó klasszisok számára.

Az „Oskolai új Átlás“ táblái a következők:

1. A föld golyóbisa	metszette Eröss Gábor.
2. Europa	„ Eröss.
3. A'sia	„ Josephus Pap.
4. Afrika	„ Eröss, Halász és Pap.
5. Északi Amerika	„ Eröss.

¹ 6·5×8·2 nagyságú rézmetszet első hátulsó lapján. A debr. ref. kollégium nagykönyvtárában.

6. Déli Amerika	metszette	Halász István.
7. Spanyol ország	„	Eröss, Halász és Pap.
8. Frantzia ország	„	Eröss, Halász és Pap.
9. Olasz ország	„	Eröss, Halász és Pap.
10. Német ország	„	Eröss Gábor.
11. Lengyel ország	„	Eröss, Halász és Pap.
12. Magyar ország	„	Eröss Gábor.

Ez egyenlő nagyságu (15×19 cm.) rézlapok mint értékes ereklyék a debreceni református kollégium nagykönyvtárában őriztetnek.

1801-ben pedig egy *ó-kori atlant* adtak ki. Mind az új-, mind az ó-atlasz 12—12 lapból áll.

Az iskolai ó-kori atlasz 12 táblája a következő:

1. Orbis veteribus Typus Terrarum Cogniti, sc. Gabr. Eröss.
2. Europa. scul. Dav. Petes.
3. Asia. sc. Josephus Pap.
4. Asia minor sive Asia intra Taurum, sc. Eröss.
5. Aegyptus, sc. Micolai József.
6. Vindelicia, Raetiam et Noricum, Steph. Oláh.
7. Gallia, sc. Dávid Petes.
8. Pannonia Moesia, Dacia cum Illirico. Steph. Oláh.
9. Hispania, sc. Emeric Vajai.
10. Graecia, sc. Mikolai Josef.
11. Germania, sc. Dav. Petes.
12. Italia, sc. Josephus Pap.¹

A három derék togátus ifjú nemes törekvése buzdító például szolgált s ennek folytán többen állottak közéjük. Így már az ó-kori atlaszban Pethes Dávid, Oláh István, Mikolai József, Vajai Imre járultak egy-két táblával a rézmetszők munkájához. Sőt mi több, Vajai Imre, Eröss Gábor, Pethes Dávid egy társaságba tömörülve, Gatterer német geografus térkép-gyűjteményét is átdolgozták és 15 lapon kiadják.

¹ E réztáblák 14×19 cm. nagyságban ma a debr. ref. kollégium nagykönyvtárában őriztetnek.

VAJAI GATTERER KIS UJ ATLASZÁNAK EGY TÁBLÁJA. (Ered. nagys.)

E csupán Európa államaira szoritkozó térkép-gyűjtemény a következő táblákat foglalja magában :

1. Portugallia,	metszette Vajai Imre.
2. Spanyol ország,	„ Vajai Imre.
3. Frantzia ország,	„ Vajai Imre.
4. Helvetia,	„ Vajai Imre.*
5. Olasz ország,	„ Petes Dávid.*
6. Német ország,	„ Petes Dávid.*
7. Hollandia,	„ Petes.

*-gal jelzettek alá nincs írva a metsző neve, csak a metszés típusából lehet a metszőjét felismerni.

8. Nagy Britannia,	metszette	Eröss.*
9. Dánia,	„	Petes.*
10. Norvégia és Svéczia,	„	Eröss.
11. Pruszsia vagy Borgus Ország	„	Eröss.*
12. Lengyel ország,	„	Petes.
13. Muszka ország	„	Petes.*
14. Magyar ország	„	Petes.*
15. Török ország,	„	Petes. ¹

Sikereiken felbátorodva és azon tudatban, hogy atlaszaik a maguk nemében első hazánkban; az iskolák égető szükségét érzik a jó térképeknek, no meg egy kis kereset reményében is, nagyobb tervre határozták el magukat. Az eddigiek nyomán egy nagyobb szabású atlaszt akartak készíteni, amely nemcsak az iskola, hanem a művelt közönség számára is használható legyen. A tudós és előkelő pártfogók nem hiányoztak az Alma mater kebelén belül és kívül, kik szép szavakkal és anyagiakkal járultak a deákok hazafias törekvésehez. Így született meg az „*Oskolai magyar új Átlász*“ 1804-ben, mely bár az Oskolai új atlasz (1800) bővített átdolgozásának tekinthető, de szellemét, irányát tekintve első, keletkezését illetőleg páratlan kulturtörténetünk eléggé kopár mezején, hihetőleg a külföld sem sok hasonló alkotással dicsekedhetik. A térképek kiállítását, színezését tekintve, vannak olyanok, mint a korabeli német iskolai atlaszok s mint magyarok első, hatásuk általános vala a magyar iskolákban.²

Az „Oskolai Magyar Új Átlás“ a következő 12 térképet foglalja magában:

1. A Föld öt Részeinek lerajzolása,	metszette	Eröss Gábor.
2. Europa,	„	Pethes Dávid.
3. A'sia,	„	Pap Jó'sef.

¹ Címlap nélkül a Lugossy tanár gyűjteményéből került a debreceni kollégium nagykönyvtárába. Réztáblái ma nem találhatók; a lenyomat után 9×12 cm. nagyságú rézmetszetek.

² A rézmetsző deákok történetét lásd bővebben: Dr. Ecsedi I.: A debreceni rézmetsző deákok. Századok. 1912.

4. Afrika,	metszette	Pap Jó'sef.
5. Ámérika,	„	Pethes Dávid.
6. Olasz Föld,	„	Pap Jó'sef.
7. Frantzia Közönséges Társaság,	„	Pap Jó'sef.
8. Spanyol ország és Portugallia	„	Eröss Gábor.
9. Nagy Britannia,	„	Eröss Gábor.
10. Magyar ország,	„	Pethes Dávid.
11. Német ország,	„	Eröss Gábor.
12. Lengyel föld, ¹	„	Pethes Dávid.

Ha Karacs mint deák nagyobb hatást nem is hagyhatott debreceni tartózkodása idején a következő nemzedékre, de pesti műhelyéből fentartá továbbra is érintkezését a debreceni kollégiummal, amennyiben a debreceni tanterv-revidealó bizottság határozott kívánságának óhajtott eleget tenni azon ókori térképlapjai által, melyeket „*Asiae Peninsulae sive Asia intra Taurum* (1796), *Graeciae Antiquae conspectus sculpsit Fr. Karats* (1796), *Asia velus sc. Fr. Karacs Pestini* 1799“. „*Regiones Danubianae, Pannoniae Dacia Moesiae cum vicino Illyrico... aeri incisae per Fr. Karacs. Pestini* 1800“ a valóságos kis fali térkép „*Tabula Italiae Antiquae Geographica ad exemplar D' Anvillianum... aeri incisa per Fr. Karacs. Pestini MDCCC.*“² címen készített pesti műhelyében „*in usus Collegii ref. Debrecinensis*“. Ezek által mintegy emléket állít annak az iskolának, amely neki először szárnyakat adott. E térképek, az utolsót kivéve, Koeler „*Atlas Antiquus*“-a után készültek, melyeket Karacs már 1789-ben — debreceni theologus korában — lerajzolt. Kidolgozás tekintetében semmiben sem marad német mintája mögött, sőt betűi szebbek, térképei csinosabbak, tisztábbak, mint német mintái.

¹ E 12 drb 30×42 cm. nagyságú réztáblát a 21×34 cm. címtáblával a debreceni ref. kollégium nagykönyvtárában őrzik.

² E lap 45×65 cm. nagy, a többivel együtt a debreceni ref. főiskola nagykönyvtárában van.

Szintén e korból való a „*Mappa Exhibens situm, Regionum quarum mentio fit in Scriptura Sacra* 1801“, melynek jobb felső sarkában egy allegorikus kép látható e felirattal: „Dixit Dominus ad Abram: egredere de terra tua, et veni in terram quam monstrabo tibi. Gen. XII. 1.“¹ E mappa a bibliához volt szánva, mivel felül ez olvasható: „*Tabula ad finem Geneseos ponenda*“. E lap, bár a tanterv kívánalmainak tesz eleget, még sem tagadható el egészen Pethe térképeinek hatása sem, melyeket ő az 1794-ben megjelent Hollandi Magyar Bibliájához metszetett.

Karacsnak pesti tartózkodása idején számos pártfogója akadt, még pedig a legelőkelőbb körökből, akik a hazájához hű magyar művész ügyét felkarolván, üres biztatások helyett neki kellő anyagi támogatást is nyújtottak. Különösen a magyar katolikus főpapság karolta fel az ifjú protestáns művészt, akik megígérték neki, hogy az érseki és püspöki megyék térképeinek rézbe vésése rá fog bízni, sőt kilátásba helyezték neki azt is, hogy az éppen ez időben készülő Lipszky-féle „Mappa“ készítésében is nagy arányú munka vár reá. Járt az 1796-iki országgyűlésen, hol számos követnek bemutatták. Később Pesten, a már ott lakó főurak is egymásután mutattatták be maguknak a törekvő ifjút s ha egyébbel nem is, de egyelőre szép szóval, ígérekkel biztatták és szép jövőt jósoltak neki.

¹ Szólott az Ur Ábrahámhoz: „eredj ki a te földedből és menj el arra a földre, melyet én mutatok tenéked“.

III.

Karaes végleg Pesten telepszik le. — Megnősül. — Takács Éva. — Karaes „Tusculanuma“ az Ősz-utcában. — Kulesár István a szomszédja. — A Karaes-ház az írók és művészek gyakori találkozóhelye. — Itt születik meg az „Aurora“. — Vitáznak a „Conversations Lexicon“ felett. — Karacsné elvei a leánynevelésről. — Karaes gyermekei. — A nőnevelés fogyatékosága a XIX. század elején. — Leányait maga az anya neveli. — Fáy A. és Karacsné vitáznak a nőnevelésről. — Egyik fia mérnöknek, másik orvosnak készül.

Karacs az 1796. évi pozsonyi országgyűlésről már mint állandó lakóhelyére jött Pestre s a belváros Újvilág utcájában fogadott magának lakást. Rövid idő alatt szorgalma által annyira rendezte vagyoni viszonyait, hogy illőnek tartotta — saját szavai szerint — „házasság által szépíteni magános életét“. Karacs, t. i. azon férfiakat, kik nőtlenségre határozták el magukat, midőn már keresetképesek voltak, gyáváknak, a társadalomra terheseknek, sőt a polgári rend megrontóinak nevezte. Igenis, ő az erős férfit a társadalom szép rende szerint épp úgy, mint a természet által oda látta utalva, hogy azok a nők szerető, a házasság szent köteléke által támogatójuk legyenek és saját tisztességes állásukhoz csatolva azokat, köztiszteletet biztosítsanak számukra. Karacs emez életelvét egész élete folyamán követé, nejének őszinte tisztelő barátja s családjának nem „majomi“ szerető apja, hanem példás életével, igazságossága és józan életelve által, munkája útján rendíthetetlen vezére lett.

Egyik, Tomcsányi nevű jó barátja, a fűskúti Landerer-féle nyomdai vállalat akkori vezetője, ki a házasu-

landó Karacsot tanácsával mindig kész volt segíteni, értesülvén Karacs házassági szándékáról és arról, hogy erős akarata egy magához hasonló vagyontalan leánnyal kelni össze, de olyannal, ki műveltség tekintetében vele egy fokon álljon: ajánlkozott, hogy a művészt egy, kívánsága szerinti leánnyal megismerteti. Tomcsányi, mint az említett nyomdai vállalat vezetője, a fővárosnak és vidékének régi ismerőse volt. Ilyen minőségben sokszor alkalma volt érintkezni Takács Ádám gyóni lelkésszel (†1797) és családjával, mivel Takács Ádám művei jó-részt a Landerer nyomdában nyomattak. A tudós és író-lelkész már 1797-ben meghalt s az özvegy egyetlen leányával Dabasra (Pest m.) költözött. Ezt az árva, de igen művelt írói hajlamú deli nőt, Takács Évát ajánlotta Tomcsányi Karacsnak.

Karacs a leírás után kedvet kapott a család meg-látogatására s bemutatkozása után a ritka szép, deli, eszes leány azonnal meg is tetszett a művésznek, ebbeli nézetét a Halász családnál, ahol szállva volt, rögtön nyilvánítá is, komolyan el is határozta, hogy rövid időn belül mint kérő lép fel.

Dabas ősi nagybirtokosa, a Halász nemzetség, elei-től fogva nagy tisztelője volt a szomszéd gyóni lelkész-nek és családjának, ennél fogva közös örömeikre szolgált, hogy a mindnyájuk szeretetét bíró Évát a már szép hír-névnek örvendő művész választotta nőül és a fővárosba viszi. Hogy pedig — nézetük szerint — még jobban biz-tosíthassák az árva számára a szerencsét, midőn már minden erényét elsorolták a leendő menyasszonynak, azt is felemlítették, hogy még ezekhez a szellemi kincsek-hez a köncsögi és bócsai pusztán nem megvetendő nemesi örökség is járul öreg édes anyja halála után. A magának vagyontalan feleséget óhajtó kérőt e felfedezések meg-hökkentették s őszintén ki is jelentette a vele szemben jót akaró úri családnál, hogy ezt tudva eláll szándékától, mivel ő egyedül magához hasonló vagyontalan leányt akar elvenni, kit ő szeretni akar s fáradhatatlan mun-

kasságával annak tisztességes eltartására a szükségeseket megszerezni is képes leend. Az erről értesült Halászek csakhamar találtak is módot a jóakarattal elkövetett hibájuk korrigálására s oda magyarázták a dolgot, hogy a köncsögi- és bócsai birtok per alatt áll s még el is vesztethető s amint az ügy mai állapota mutatja, az ellenfél lesz a nyertes.

E beszédből Karacs megértette, hogy választottja ép oly szegény, mint a régi ref. lelkész árvája szokott lenni, ki negyedmagával és beteges öreg anyjával már hatodik éve eszi az árvaság és két keze munkájának kenyerét. Ő tehát vissza vonva ama nyilatkozatát, hogy vissza lép kérői szándékától, rövid időn belül ismét megjelent Dabason s ünnepélyesen megkéri özv. Takács Ádámnéól Éva leánya kezét és azután csakhamar, 1802 február hó elején haza vitte nőül Pestre, az akkori Újvilág-utcai lakására.

Már jegyes korában figyelmeztette menyasszonyát arra, hogy neki eddig csak férfi szolgája lévén, majd mint nő gondoskodjék előre a háztartáshoz szükséges nőcseledekről. A boldog menyasszony, a leendő nő őszintén így felelt:

„Ami női teendő leend háztartásunkban, azt én magam akarom, el is tudom végezni, a férfiszolga tehát csak maradjon meg eddigi foglalkozásainak végzésére“.

„Igen, anyám valódi házastársul szövetekezett atyámhoz és hűen is osztá meg vele 36 évig, atyám haláláig, az élet bajait és örömeit“ — írja öreg leánya ősz fejjel, reszkető kezekkel 1885-ben.¹

A művész mindig gyöngéd figyelemben részesítette nejét. Mindazon szórakozásokat, melyeket az akkori kor nyújthatott egy polgári rendűnek, megismertette fiatal feleségével. Házasságuk első nyarán pár hetet Bécsben töltöttek, a városban és környékén minden látni valót megnéztek. Majd Pesten a bálakat látogatta

¹ Karacs Teréz jegyzetei. Kézirat u. o.

vele s noha Karacsné soha sem táncolt, mégis a művész környező művelt társaság nejét, a deli, ifjú és okos asszonyt örömmel üdvözlé mindenkor. Hogy miért találta az egyszerű falusi lelkész leánya oly könnyen otthon magát a nagyvárosi társaságban, az könnyen indokolt, ha tekintetbe vesszük, hogy anyai részről a halasi eredetű Bessenyeiek ivadéka, nagyatya a híres, nagy udvartartó Beleznay gróf tábornok udvari lelkésze lévén, leányai tehát, a Karacsné anyja, Bessenyei Éva is a nagyműveltségű br. Podmaniczky Anna Máriának, a tábornok nejének különös gondja alatt növekedett. Így leányára is átvihetett némi könnyedséget abból, amit a tábornok udvarában látott. A tudományosan művelt Takács Ádám pedig egyetlen, kedvenc leányát nagy gondal nevelvén, olyan kiváló képességekkel lett felruházva, amilyenekkel még sok, nálánál előkelőbb nők sem bírtak. Ha Karacsot, mint művészt, egy főrendűhöz hívták ebédre, nejét is illette a meghívás. Így volt asztalvendége nehányszor br. Vay Miklósnak s neje, a ritka nő, kit egykor két nagy műveltségű fiáért a Grachusok anyjának neveztek el tisztelői, a művész nejét ritka bizalmával ajándékozta meg. Elbeszélte neki királyi hercegnők közt történt neveltetését, majd szomorú napjait, melyeket Németországban még első férje oldalán, a napoleoni zaklatások idején kellett átélnie. Teleki László grófné, a szépségéről híres Mészáros Johanna szintén nyájasságával halmozta el Karacsnet s egyenes kívánságára László fiát, a későbbi nagy hazafit, Karacsné Ferenc fiából oltották be.

Az újvilág-utcai csendes otthon csakhamar szűknek bizonyult. 1803-ban már újabb, nagyobb lakást bérelt ki Karacs négy évre (1807-ig) az Üllői-úton, a „Három versenyfutóhoz“ (Drei Laufer) címzett házban. Szép úri lakás volt, három utcai, egy udvari szobát és konyhát bírtak igen olcsó áron. Történt, hogy Károlyi Antal grófné egész családjával, István, György, Alajos kiskorú fiaival és nagy kíséretével Bécsből Pestre jött

lakni. Nagy háztartásához egy közeli major is szükséges lévén, megvette a grófné azt a nagyterületen fekvő telket, ahol Karacsék laktak s nagyszerű majorságot tehenesszettel stb.-vel együtt telepített oda. E helyen később a Köztelek néven ismert pompás nagy épület épült.

Karacsnak tehát Károlyi grófné vásárlása miatt szállást kellett változtatnia s legénykori házi gazdájánál, az Ötpacsirta-utcában bérelt új lakást, erős elhatározása lévén, hogy mielőtt körülményei engedik, házat vásárol családjá számára. E szerencsés alkalom csakhamar be is következett. Kulcsár Istvánnal, kivel Pesten való megtelepedése óta baráti viszonyban élt, egy nagy telket vásárolt a Józsefvárosi Ősz-utcában 959. sz. alatt. Kulcsár Istváné az a nagyobb része lett, mely az Ősz-utca és Sándor-utca szegletére nyúlt. Kulcsár a neki jutott nagy pusztá telket eladta, Karacs a kisebb részre mely neki jutott, egy kisebbszerű emeletes házat építtetett, két ablakkal az utcára. Karacs Teréz 1884 pünköst napján az ősi lak előtt elhaladva, könnyes szemekkel szemlélte az ősi lakot és újra megsiratta azokat a jó szülőket, akik oly nemesen tudták élvezni az élet örömeit és oly törhetetlen lelki erővel hordozták a sors csapásait¹.

Karacs természetesen maga készíté el építendő háza tervét, főfigyelmét arra fordította, hogy művészetéhez eléggé kényelmes és kellő világos legyen a műterme. Ennélfogva ablaka északra nyílt. Mint valódi nejét tisztelő férfi, felesége véleményét is kikérte az építendő ház tekintetében. A nő válasza — mint Karacs vigan emlegetni szokta — a következő volt:

„Építtesse édesem belátása szerint, ha kérelmem betölthető, csak azt kérem, hogy ne legyen kapuja, hanem csak ajtaja“.

„És miért?“ — kérde mosolyogva a férfi.

„Azért, hogy a sok, hozzánk szálló vendég kocsija, lova, kocsisa ne juthasson be udvarunkba. A vendégek

¹ Karacs Teréz jegyzetei.

ellátásáról szíves kénytelenségből gondoskodom, de cselédjük és marhájuk valóban terhemre válik.“¹

A férj kedélyesen mosolygott a furcsa kívánság felett, de teljesíté s a Karacs-háznak 1808—1847-ig, míg t. i. az árvák el nem adták, csupán ajtaja volt. A pesti négy nagy vásáron jutott is elég vidéki rokon, mint szálló, a Karacs-házhoz, annyiban azonban Karacsné jól számított, midőn a nagy kaput mellőztette azért, mert így a vendégek kocsijukat, lovaikat és cselédjeiket egyik vagy másik vendéglőben hagyták. Természetesen Karacsné kisbirtokos pestmegyei rokonai sokkal sűrjebben látogatták meg őket, mint Karacs távoli szabolcsi² rokonai.

Ámbár Kulcsár István a Karacs háza mellett eső telkét eladta, de messze nem távozott el, hanem a Karacs-házzal rézsút szembe eső nagy telket, melyen több lakásból álló nagy épület állott, vette meg. „A telek hosszan kelet felé, a mostani Zerge-utcaig nyúlt, — írja Karacs Teréz 1885-ben, — akkor keleti határát egy bűdös, békával teli tó képezte, mellette egy néhány makkfával árnyékolt, pázsitos mező terült el, melyet akkor „*kis erdő*“-nek neveztek a környékbeli lakosok“. ³ Ma már a békás mocsár régen eltűnt, zsombékos térségein emeletes épületek meredeznek az ég felé.

Kulcsár István a fent említett telek keleti részén csinos kertet rendeztetett be s egy kerti lakot is építtetett reá s ott adott igen sokszor számos és előkelő vendégeinek nagy ebédet ; ott jöttek össze igen gyakran az imént újjászületett irodalmi életünk munkásai és pártfogói, köztük az a pár művész, kik már akkor merték szellemük hatalmas szárnyaikat emelgetni. E művészek közül nevezetesebbek Karacs Ferenc rézmetsző, Marczinkay festőművész, Szentgyörgyi János, Simó, Schöff, Richter, Donáth szintén azok. Kulcsár István e kerti vendégei, akik a Kulcsár neve-

¹ U. o.

² Püspökladány akkor Szabolcs vármegyében volt.

³ Karacs Teréz id. jegyzetei.

napjára, augusztus 20-án, Szent-István király napján, nagy számmal gyűltek össze, csoportosan jöttek át a szomszédos Karacs-házhoz is, hol mind a művész, mind művelt neje fesztelen nyájassággal fogadták a különböző rangú és rendű, de mindannyian az intelligens osztályhoz tartozó vendégeket. E vidám összejövetelek a XIX. század első évtizedeiben történtek, amikor még sem a fővárosi kávéházi mindennapi összejövetel nem volt divatban, sem a drága és rideg közebédek és vacsorák a Nemzeti Kaszinó fényes termeiben nem voltak szokásosak.

Egy ilyen kedélyes István-napi összejövetel alkalmával történt, hogy *Imre János* egyetemi tanár ismételten sürgeté az öreg Virág Benedeket, hogy tenné át lakását Budáról hozzá Pestre. Az öreg azonban így utasítá vissza a felajánlott kényelmet: „János barátom! a ti fényes élteket nem kívánom osztani. Ha Karacsunk *Tuskulanumban* volna számomra hely, ott jól érezném magam“. A fényt és pompát kedvelő *Jankovics Miklós* pedig az „egyszerűség paradicsomának“ szokta nevezni a Karacs-házat.

Karacs tudós barátai és ismerősei így szokták nevezni az egyszerű, mindamellett elég kényelmesen berendezett, családias, tiszta Karacs-házat, mely meglepően hatott a belépőre. Csinos gyümölcsös-kert, melyet a művész sajátkezűleg ojtott és ápolt, fákkal, virágokkal beültetett gyepes udvar adott díszet a szegényesen épült háznak. Egyszerű, felfuttatott filegoria bizalmas társalgási helyül kínálkozott a nyári látogatók számára, hol a Karacs-pár sok szép napon üldögélt és társalgott délutánonként benső barátaival. Az épület emeleti részén észak és nyugat felé erkély volt, honnan még 1835-ben is gyönyörű kilátás nyílt a budai hegyekre. A Gellért-hegy, Sváb-hegy, az akkori nádori palota fenn Budavárában egészen látható volt, nemkülönben a kertre nyíló ablakából a Rákosmező síkságának nagy része. Akkor a manapság emelkedő nagy épületek nem zárták még el a nagyszerű kilátásokat.

A Karacs-háznál történt barátságos összejövetelek alkalmával beszéltek meg az összegyűltek az 1817-ben

keletkező Tudományos Gyűjtemény megalapítását, míg alig három évvel később, 1820 táján már a nők olvasmányául szánt „*Aurora*“ is e baráti körben született. Zajosan üdvözölték 1825-ben Széchenyi és a többi nagy alapítók nagyszerű mozgalmát és ajánlatát a létesítendő Tudományos Akadémiára, nemkülönben általános érdeklődés fogadta a Kisfaludy-Társaság megalakulását is. „A Kisfaludy-Társaság első nyilvános gyűlésén, — írja Karacs Teréz, — ott voltunk mi is, Karacsok. Ekkor lett első pályanyertes *Nagy Imrének*, a debreceni főiskola neveltjének „*Árpád*“ című műve. Tanúja voltam a riadó éljenzésnek és a bánatos suttogásnak, midőn már ott elterjedt a hír, hogy a koszorúzott ifjút talán már koporsójában találja a jutalomdíj“.

Nagy viták folytak a Karacs-házban a „*Conversations Lexikon*“ pör felett is s váltakozva hol komoly, hol tréfás megfontolások történtek. A vendégek közt *Döbrentey* pártiak és ellenesek is voltak. Maga *Döbrentey* csak 1820-ban látogatott el először *Karacsék*hoz, kiknek ettől kezdve legbensőbbben tisztelt barátai közé tartozott. E barátságból kifolyólag természetesen *Karacsék* nem osztották a személyeskedők sötét nézeteit. De bármi felett oszlott volna meg a vitatkozók véleménye, a művész békés humorával sokszor vagy ketté vágta a vitát, vagy ügyesen kibonyolította azt akkor, mikor már hevesebbé kezdett válni. Kitűnő memoriájú lánya felemlít egyet a sok közül. Egyik ilyen baráti vacsora közben szóba jött a nyelvújítási harc. 1829-ben, amikor u. i. *Kazinczy Ferenc* gúnyoros verse, a „*Jövendölés*“ az *Aurora* című szépirodalmi lapban megjelent, a *Kazinczy-ellenesek* az u. n. „veszprémi Mondolatisták„ elkezdték kritizálni *Kazinczyt* s vele *Kölcseyt* is, a *Berzsenyi* éles tollú bírálóját. A pártokra oszlott asztalvendégek felhevülván, kifogyhatatlanok lettek az élcélődésben. Végre *Karacs* erőteljes férfi hangján így szólt bele a zajos vitába :

„Az urak most oly férfiakat támadtak itt meg, kik nem lévén jelen, nem védhetik magukat“.

„Tehát védje, barátom, Kölcséyt, — szólalt fel egy Eröss nevű somogyi földbirtokos, — ki hazánk legjelesebb költőjét tollával ledorongolta az írói pályáról“.

„Ami Kölcséyt illeti, — szólt Karacs a legyőzöttet színelve, — valóban róla én is csak azt mondhatom, hogy ezen rendkívül jeles férfiúval nem lehet négyszemközt beszélni“.

„Lám, lám ! nem mondtam !“ — kiáltott fel hevesen Eröss. Egy vendég erre kacagva poharat emelt és így szólt :

„Úgy van. Kölcséyyel csak háromszemközt beszélhet a kétszemű ember, de azért őt az Isten éltesse soká, mert tisztábban lát egy szemmel is igen sok dolgot, mint más két szemmel“.¹

Az egész társaság jó ízűen nevetett Karacsnak vitát oszlató kedélyes ötlete felett és közösen ürítették poharukat Kazinczyra, Kölcséyre és a haza minden költőjére.

Karacs neje, a nagyműveltségű és széles irodalmi látkörrel bíró Takács Éva éppen olyan tapintatosan tudott résztvenni az illető kort érdeklő eszmecserékben. Ékes szavával sürgeté gyakori vendégeit, a közügyekbe befolyásos és tehetős férfiakat arra, hogy e tekintetben tevékenységükkel oda hassanak s ne legyenek gyermekeik nevelése érdekében őseik tévedéseinek és előítéleteinek rabszolgái. Állítsanak rendes iskolákat, melyek az élet számára neveljenek embereket, munkás férfiakat, nem csupa deák tudósokat, prokátorokat, vagy éppen a bécsi kormány számára alázatos szolgákat. Olyan leányiskolák létesítésének szükségét is fejtegette, hol a nőt nem tudóssá, hanem józanul gondolkodni tudóvá lehessen képezni.²

„Anyámnak ilyes feljajdulására — írja Karacs Teréz — különösen az adott okot, hogy jobbára külföldről bevándorolt nevelőnők kezében volt a vagyonosabb szülők

¹ Karacs Teréz id. jegyzetei.

² Takács Éva ilyenmő munkái : A leánykák házi neveléséről. Tud. Gyűjt. XII. 1822. Egy barátnémhoz írt két levél nemünk érdekében. U. o. 1826. A házasságban levő asszonyok kötelességeikről. U. o. 1823. Gondolatok a nap alatt. Buda, 1829. stb.

leányainak nevelése, kik több merészséggel, mint készült-séggel birván e magasztos hivatáshoz, inkább csak nemze-tük nyelvét, mint annak műveltségét tudták növendékeik lelkébe oltani és azon téves felfogást, mely szerint csak az idegen nyelven beszélő magyar leány nevezhető mű-veltnek“. A derék Karacsné az ilyen korcselhajtásoktól óhaj-totta volna megvédeni hazai felügyelet alatt álló iskolák által a nőnevelést. Valahányszor csak alkalma nyílt, a házuknál összejött jeles, hozzáértő látogatók között újra és újra elővette ezt az ügyet, sőt mi több, egy tréfás tervet papírra is vetett, hogy egy a nemzet által alapítandó országos nőnevelő fenntartására a nőtlen férfiak megadó-ztatása által miként juthatnak pénzhez. Az ilyen tréfás terveket senki sem vette komolyan, hanem egy-egy élces megjegyzésnek lettek szülői, de alkalmat adtak arra is, hogy némelyik jelesebb férfi belátta, miszerint valóban kellene valamit tenni a magyar lányok nevelése ügyében. Kulcsár István már 1822-ben, talán az említett tárgyalások következtében, a „*Hasznos Múltságok*“-ban ír¹ a magyar lányok házi nevelésének szükségéről. Ezt a cikkecskét tárgyalja Karacsné ily című értekezésében : „*Némely észre-vételek tek. Kulcsár István úrnak azon értekezésére, melyet 1822-ben közöl a leánykák hazai neveléséről*“.² Az értekezés jellemzésére Karacsné írói modora feltüntetetésére szolgáljon a következő pár sor : „Bizonyítsátok be, hazám fiai ! a titeket pallérozatlansággal vádoló nemzeteknek, hogy ti nem csak az asszonyi nem gyengeségeit tudjátok békes-séggel tűrni, hanem jóltevő gondoskodásokkal igyekeztek azt magatokhoz hasonlóvá tenni. Mutassátok meg, hogy méltó fiai vagytok dicső atyátoknak, akik nektek a söté-tebb századokban olyan polgári alkotást tudtak szerezni, melyet a titeket pallérozatlansággal vádoló nemzetek nála nélkül szűkölködven, bámulva irigyelnek. Mutassátok meg, kérlek, leányaitokról gondoskodás által, hogy a magyar

¹ Hasznos multságok. Melléklap 28., 29. sz.

² Takács Éva munkái. Pest, 1828. I. k.

most is olyan nemzet, aki belső intézeteit a mások majmolása nélkül, ön erejével s okosságával tudja úgy elrendezni, hogy neki hasznot és méltó dicsőséget szerezzen“. Utánuk Fáy András, a Karacs-ház állandó vendége, a XIX. század első évtizedeitől kezdve foglalkozott a magyar nőneveléssel.¹

Karacs nemcsak művész, nemcsak lelkes hazafi, hanem a szó teljes értelmében családfő is volt, aki nejehez 36 évi házassága folytán (1802—1838) forró szeretettel hajolt s mint tisztelt életbarátjával bánt vele mindig, kivel teendőit bámulatos aprólékossáig előre megbeszélte, csak közös tanácskozás után mondták ki a közösen hozott határozatot. Az igaz, hogy Karacs Ferencné valódi feleséget, férje pedig nemes felsőbbiséget tudott képviselni a háznál. Az egyetértés tündöklő mintaképei voltak ők a sors által rájuk mért életviharok közt is. Ők az élet örömeit együtt élvezték, de annak bajait is hűn megosztván, lehetőleg széppé tették egymásnak az életet s ezáltal hét felnőtt gyermeküket a családi élet iránti kegyeletre, példájukkal a szülők tiszteletére szoktatták és arra oktatták, hogy nem csak az teheti az embert szerencsésé, ha élete mindig derült, hanem az is, ha sorsa csapásait erős lélekkel bírja hordozni.

Nagy családját a hosszú, boldog 36 évi házasságuk alatt 9 gyermekkel ajándékozta meg a sors, 1802 nov. végén született az első, Mária; 1821 okt. 12-én a kilencedik, Árpád. Három meghalt, 6 nagy kort élt: Mária, Teréz, Ferenc, Zsófi, Róza, Árpád. Valamennyi szálas, jól megtermett, épp úgy, mint a szülők. Karacs gyermekeinek korához, állásához és műveltségéhez megfelelő nevelést igyekezett adni. A kis gyermekek nevelésével a művelt Karacsné foglalatostkodott, az iskolai nevelésből pedig a fiúk és leányok egyaránt kivették a kor követelményeihez mért részüket. Az elemi iskolát minden gyermek a helvét hitvallású iskolában végezte. A gimná-

¹ Fáy nőnevelési elveit l. Badics F.: Fáy András életrajza. Budapest, 1890. 648. l.

ziumot Ferenc a piaristáknál, a felsőbb tanfolyamot pedig az egyetemen végezte, hol mérnöki tudományokat hallgatott. Miután 1829 és 1830-ban két évig a kincstári mérnök, Vörös László oldalán Budapest felmérésénél és a Duna szabályozásánál gyakornokoskodott, 1830-ban okl. mérnök lett, mint ilyen, 1831-ben már mint segédmérnök működik Heves megyében. A másik fiú, Árpád, a helv. elemi iskolából kilépven, két évig az akkor már elég jól rendezett evang. felsőbb iskolába lépett, főleg a német nyelv elsajátítása végett, innen a piarista gimnáziumba került. Ez időben az egyetlen gimnázium Budapesten még a piaristáké volt. Ide jártak, természetesen, a Karacs fiúk is. A piaristák rendelete szerint pedig a tanulók nevelői kizárólag kath. vallásúak lehettek, állítólag azért, hogy az ő tanításmódoruk szerint jár hassanak el foglalkozásukban s dacára annak, hogy Karacs a derék piarista tanároknak kedves emberük volt, azért neki sem engedték meg, hogy fiait, egy akkor Pesten időző református rokonukkal taníttathassa.¹

A leányok taníttatása több gondot okozott. Magán leányiskolák már e korban is léteztek. Karacsné azonban azokat nemcsak költségeseknek, hanem célszerűtleneknek is találta és lehetőleg mellőzte is. Mert a bevándorlott nevelőnők keveset értettek az alapos oktatáshoz, az értelem fejlesztéséhez, hanem e helyett elégnek tartották, ha nemzeti nyelvükben gyakorolják növendékeiket, melynél többet talán az őket igénybe vevő szülők sem követeltek. Hiszen ha óhajtották volna, tehették volna, hogy vállvetett munkával, oly nagy városban is, mint Pest volt a XIX. század 20-as éveiben, egy célszerű leánynevelő intézetet állítanak fel. A jobb családok leányainak nevelésére jellemző a következő: Karacsék egyik barátja, *Marczinkay* festőművész, a francia nyelvnek és műveltségnek lelkes barátja, aki számos előkelő családnál raj-

¹ Karacs Teréz : Régi nevelők sorsáról. Főv. Lapok, 1886. II. félév, 273. sz.

zot és francia nyelvet tanított, ajánlatot tett, mely szerint Karacsék egyezzenek bele egy előkelő polgár azon ajánlatába, miszerint Terézt annak leányával az általuk szerződtetett nevelőnő és mesterek által neveljék. A családjáért minden áldozatot meghozni kész művész azonnal érintkezésbe lépett a gazdag apával s az 1000 forintot kívánt váltóban a Teréz kisasszony neveltetéséért évenként. Ilyen nagy áldozatot a szülők minden jóakaraturak dacára sem birtak meg s így az egyezkedés abba maradt és „én — panaszkodik K. T. — az úgynevezett felsőbb tanulmányokban való részesülés nélkül nevelkedtem fel, csupán Karacs Ferenc és a tanárnak is beillő Takács Éva oktatását élvezve.“ Ilyen sajátságos rendezetlenség uralkodott nem is egészen egy századdal ezelőtt Magyarország fővárosában a leánynevelés körül, amikor még sem az állam, sem a község nem tartotta szükségesnek komolyan gondoskodni a lányok kiképzetéséről. Különben azon nagy számú példák után ítélve, kik hazánkba jöttek leánynevelőkül, azt lehetett következtetni, hogy azon időben a külföldön sem volt e tekintetben mivel kérkedni.

A XIX. század első évtizedeiben Pesten működő nevelőnők sem igen birtak valami magasabb érzékkel a leánynevelésről s eljárásuk inkább leányidomítás, mint nevelés volt. Azonban nem maradt ez mindig így. Lassankint arról győződtek meg Pest polgárai, hogy kell valamit tenni leányaik oktatása és nevelése ügyében s így az ügy is mozogni kezdett. Kezdeményező az evang. felekezet volt. Az ügy élén Schedius Lajos egyet. tanár állott. Minthogy már volt egy elég jól szervezett felsőbb elemi fiúiskolájuk, ennek megfelelően egy nagyobb leányiskolát is állítottak fel, melyben 12—16 éves leányok oktatásban részesülhettek. Előadó nyelv a német volt ugyan, de a magyar nyelvet is tanították benne. Karacs Teréz feljegyzése szerint 1822-ben nyílt meg. Első tanítója *Steinweg* volt, Karacs egyik kedves barátja, ki mint mechanikai szerek és mérnöki kellékek készítője tele-

pedett le Pesten s mivel üzletével mindennapi kenyerét sem kereshette meg, többek biztatására a tudományokkal örömet foglalkozó, tudományosan képzett férfi elfogadá a neki felajánlott felsőbb leányiskola vezetését és azt dicséretesen egész haláláig be is tölté. Nagyműveltségű leánya, *Janicsné*, az 1880-as években a Nőképző nőegylet tanintézetiben igazgatónő lett.

A két fiatalabb Karacs lány, Zsófi és Róza is a Steinweg szellemes tanításában részesülhettek. Teréz azonban már ekkor édesanyja mellett segédkezett. Ez időben a magyar nyelvet mint óraadó, *Zsivora György* tanította, ki valódi barátja, testvére volt a hozzá ragaszkodó leánynövendékeinek. „Csuda-e, ha meleg szeretettel eltelt lelke későbbben oly sokat tudott tenni a gyermekek neveléséért, a közművelődésért. Ő, aki míg anyagi vagyonnal nem bírt is, szíve gazdagságával árasztá el a rá bízott gyermeklelkeket?”

Karacsnak magának is szép könyvtára volt, melynek alján a szép irodalmi munkák állottak, különösen leányai rendelkezésére.¹

Karacs, de különösen nagyműveltségű és önerejére méltán büszke felesége kívánták volna leányaikat is minél bővebben részesíteni az elméleti tanokban is és olyan értékes ismeretekkel gazdagítani lelküket, mely számukra az élet kellemeit megszerzi, mely bennük a józan okoskodást kifejlesztvén, sorsuk minden változásait nyugodtan tűrik. „Ha végzetük nyájas úton viszi őket, az elébük nyíló örömöket tisztán tudják élvezni s ha sötét csapások sújtják, csüggedés, zúgolódás nélkül bírják a rájuk mértet hordozni.”

Ezen elvekből kifolyólag mindazt, amit az iskolában nem, vagy csak futólag tanítottak, az ismeretek ezen ágaiban a szülők oktatták.

„Szülőim ezen szorgalmazása által jutottunk mi, Karacs testvérek, oda, hogy embertársaink kedvező

¹ Karacs Teréz: Emlékezés Kazinczy Ferencre. Budapesti Bazár, 1890. 97. 1.

figyelmét mindig kiérdemeltük, de birni is tudtuk.“ Anyám kedvenc mondása volt: „Ép, munkás gyermekeket tartoznak a szülők a társadalomnak adni, hogy azoknak ne váljanak terhére“ írja K. T.

Karacsné az elvéhez híven nagyon is szabadon nevelé gyermekeit, úgy annyira, hogy *Fáy András*, ki a nőnek a társadalomban oly kitűnő helyet jelölt ki s azt kívánta volna, hogy minden leány egy-egy eszményi lényvé képeztessek s velők a férfiak már földön paradicsomi életet élhessenek — egyszer vitatkozott Karacsnéval:

„Higye meg Karacsné asszony, — így szólt, — a nőnek nem kell akarátának lenni. A nőt vezesse mindig a férfi“.

„És akinek nem jutott férfivezető? Vagy olyan jutott, ki magát sem tudja vezetni?“ — kérdi Karacsné?

„Asszonyom! ha leányait sorsa fölötti nevelésben részesíti, soha sem leendének szerencsések“.

„Nevelés senkit sem tesz boldoggá, hanem a szerencse élvezésére képessé vagy a szerencsétlenség hordozására erőssé“ — válaszolt Karacsné.

A Karacs gyermekek edzett lélekkel küzdötték is át a rájuk ritkán mosolygó viszontagságos életet.

Karacsné egész gondolkodásmódját hadd tükrözze vissza az a néhány sor, amelyet nagy tehetségű Teréz leánya Emlékkönyvébe írt 1829-ben:

„Lefolyt életére az tekinthet vissza kéjjel, ki jelenével élni tudott; ki gondosan őrködött, hogy maga előtt becsületét el ne veszítse; ki rendeltetése becsét ismerve munkált; kinek gyönyöre embertársai boldogításával volt összekötve s ki tettei megítélését nem a rangosok szeszélyére, sem a pór babonájára, hanem önkeblére bízta“.¹

Mindenik Karacs gyereknek hajlama volt a rajzra. Nem is csoda, hiszen atyjuk foglalkozásánál fogva rajzokkal voltak környezve. E szép művészetre való hajlam különösen kifejlett Ferenc, Zsófi és Árpádban.

¹ K. T. Kézirata. U. o.

Ferenc, az öles ifjú, mint mérnök sok hasznát vette később hatalmas rajztehetségének.

Zsófi fejlődő szép tehetségét látván anyja, kérte tanárát, hogy részesítse a rajzolás felsőbb előadásában is. A tanár válasza az lőn, miszerint az iskolai szabályok értelmében a leánytanulókat csak a virágok rajzolásáig képezhet.

Árpádot, a kisebbik Karacs fiút 9 éves korában írátták be a rajziskolába. Már pár nap múlva a rajztanár, a derék Landau, örömmel ujságolá a szülőknek, hogy Árpád egykor művész lesz, oly gyorsan halad. Landau különben szintén barátja volt Karacsnak, ezenkívül még a szomszédságában is lakott s azon Schöff festésznek veje, kiről Budapesten Képiró-utca neveztetett el.¹ Karacsné azonban így tiltakozott a mester szavaira: „Fiam művész ne legyen. Az ég óvja tőle! Magyarországon a művész élete küzdés. Elég, ha férjem e szerencsétlen pályára tévedt. Fiam lépjen olyan munkakörbe, mely itt szükséges, melyet itt megfizetnek”.² Az apa csak mosolygott zúgolódó feleségén, de nem ellenkezett vele, midőn engedélyt kért a fia rajztanulása megszüntetésére.

Karacsné, mint talpraesett falusi nevelésű gazdasszony mentől többre szaporodott családja, annál inkább érezte, hogy a magyar honban a művész keresménye alig képes fedezni számos tagból álló családjának szükségleteit. Őt nem bántá, hogy nem vihet nagy fényűzést férje szerény keresményéből, hanem az fájt neki, hogy az apának családja fenntartása gondot okozott és családja miatt ez túlterheli magát munkával. Az okos nő a társadalom hiányos berendezésének tartá azt, hogy egyedül az apa, a férj, vállalt nyomja családjának fenntartása. Véleménye szerint különösen terhelőleg sújtja a városon lakó családos embereket, de különösen a művészet után élni akarót, kik mel-

¹ A képiró-utcai „Hét bagoly“ nevű emeletes ház volt a Schöff háza, később Gyulai Pál apósa tulajdonába ment át. Főv. Lap. 1880. I. 55. sz.

² Közli Karacs Teréz id. kéziratában.

lett a nőknek csak a piaci háztartás és takarékoskodási szerep jut, míg a vidéken lakó feleség valódi felekereső lehet az ügyes gazdasszonykodás által s férjük gondjának szaporítása nélkül képesek gyermekeik szükségét nagyrészen fedezni. Az ilyen modern szociális eszméket valló feleség művész férje összeköttetésénél fogva tudott magának némi jövedelmet is szerezni és nagy számú családja mellett, az összes házi teendők végzése közben is ilyen privát munkákkal foglalkozni. Térképek színezését, természetrajzi ábrák festését vállalta el az egyes kiadóktól. Pethe Ferenc, Hartelben, Eggenberger, Kilián, Trattner és mások sok ilyen megbízásokkal juttatták őt tetemes jövedelemhez. Ezenkívül fehérruha varrást is vállalt el.

A nők számára csak annyiban óhajtott szabadabb mozgást, hogy törvényesen engedjék meg a munkabíró nőnek olyan üzleteket vállalni, vagy ipart nyíltan kezelni, ami inkább női kézhez való, pl. nőszabóság, takácság, kosárkötés, könyvkötés és szatócsüzlet. Ez engedélyek nem hogy megcsorbitanák a férfi keresetágát, hanem inkább javára volnának mind nekik, mind a társadalomnak, ha mentül több kéz munkálkodnék és mentül kevesebb tántorodnék a henyék táborába. A középrendű városi nő házifoglalkozása oly csekély, hogy a mellett még mindig hasznosíthatja magát, ha előítélet vagy társadalmi rend ebben nem akadályozza. Az olyan nő, ki egészen férjére támaszkodik, hamar terhére lehet annak, ha a legrózsásabb idealizmus fűzé is őket egygyé s ennek eltávolítására akarta Karacsné a nők számára jogosíttatni némely iparág üzhetését.

Ezen életfilozófiája szerint azon volt, hogy minden leánya gyakorolja be magát oly iparágban, melynek jövedelméből már a szülői háznál apjuk megterhelése nélkül megszerezhették nagy korukban ruházatukat és némi pénzbe kerülő óhajtaikat, mint amilyenek: színház, hangverseny, a budai hegyek közé való társas kirándulás.

A legidősebb leány, Mária, 16-ik évében már férjnél s egyedül házi gondjainak él és 52 évi házassága alatt kitűnően megfelelt gazdasszonyi tisztének. 14 gyermekéből

felnevelt 8-at, kik mind munkás, tevékeny, becsületes tagjai lettek a társadalomnak. Második férje, Hoffer Pál s e házasságából született két leánya, Mária és Teréz a halasi felsőbb leányiskolában tanítanak.

Teréznek meg kellett tanulni a „műfőzést“ Bedekovics grófné konyháján, hol a főzőnének (szakácsnének) 4 hónapra 24 v. frtot fizetett anyja saját keresményéből e tudományért. „Hasztalan védekeztem a nagy főzéstől, meleg konyhától idegenkedtem. Én úgy sem megyek oly férfihez nőül, — mondtam egy alkalommal, — ki két tál ételnél többet kíván ebédre, ennyit készíteni már is tudok“. E vitázáskor még csak 15 éves volt. A kiváló *Kerekes Ferenc*, már akkor a debreceni főiskola kinevezett tanára, visszatérve hosszú külföldi útjáról, Karacséknál lakott több hónapig, jó ízűket nevetett okoskodásán s megjegyzé sajátságos lassú modorával: „Igaza van a kis lánynak. Mire való volna megtanulni a nyalánságok készítését“.

„Nem férjedért, — válaszolt az anya leányához, — kire talán soha sem is teszel szert, hanem magadért tanuld meg, ha rá szorulsz, megélhetsz utána“.

„Megtanultam alaposan a fehérmű varrást anyamtól, a köntös szabást, varrást szakértő nőtől; ezenkívül csipke tisztítást és a 20-as évek végén járványként divatos selyem hajdísz készítését. Mindezen készségeim később jövedelmeztek is. A selyemhajdísz művészetem évenként mintegy 150—200 frt pp. hasznot hozott. Dück nevű kereskedő megbízásából készítettem“ írja K. Teréz.

Zsófi a művirág készítésében lett mester, egy öreg francia nő volt tanítónője.

Róza, a legkisebb nővér, kiváló női pipere készítő lett, szakszerűen tanulá ezt az előkelő és jó hírnevű divatárúsnétól, Schmidtnétől, kinek üzlete a Szervita-téren volt. E tanulmánya még férjhezmenetele után is számos évig szépen jövedelmezett, hivatalnok, majd a forradalom után bújdosni kényszerült férjét nem kevés gondtól mentette meg.

„Áldott jó anyánk, — írja később Karacs Teréz, — korán megértette, hogy a gyermekkebelnek legédesebb jutalma az az érzés, mely a kereső apa aggodalmait oszlató tevékenységből ered. Midőn felnőttünk, felváltva végeztük a kerti és házi teendőket egy egyszerű kis falusi cseléddel s e mellett elég időt juttattunk mellék foglalkozásunkra is. Voltak szülőim ismerősei közt olyanok, kik anyám nevelési eljárását gúnyosan ítélték meg. Különcködéssel vádolták, nem tartván helyesnek, hogy leányait a munkásosztály foglalkozásaira utasítá, másfelől, hogy azokat rangjok feletti tudákosokká képezi, midőn azoknak az olvasást bőven megengedi. Anyám mosolygott ezen eltérő bal-ítélet-szülte véleményeken és haladt anyai kötelessége teljesítésében meggyőződése szerint“. Jól számított, midőn leányait a maguk erején való megélésre szoktatá. Leányai közül kettő hajadon maradt. Zsófi jegyese, egy jeles mérnök, korán elhalt. Teréz választottja pedig — megházasodott. „Hiába írta hozzám, — írja 1885-ben, — 57 év előtt : „Dich muszte ich lieben, weil mit dir mein Leben zum Leben ward wie ich es nie gekant“. Becsületes magyar református lelkész volt e német sorok vallója. Ott hamvad Debrecen közelében.¹

A két fivér, Ferenc és Árpád voltak a ház gyöngyei, de meg is érdemelték. A kisebbik fiút, Árpádot kérdezte egyszer egy úr :

„Mi leszel, öcsém ?“

„Vasas német“² — felelt a kis fiú.

„Aranyos német se légy, öcsém“, — mondá az úr.

„Tehát mi legyek, anyám ?“ — kérdi mosolygó anyját a fiú.

„Úr legyél, fiam“, — lett a tréfás válasz.

„Hogy lehetek az ?“

¹ Valószínű Jakab Antal bihari református lelkész. Hoffer Teréz k. a. szíves közlése.

² „Vasasnemet“, azaz dragonyos. Hajdan nehéz vértess lovasságnak kinek ragyogó páncélja, tarajos tündöklő csákója a kis fiúknak nagyon tetszett.

„Ha dolgos és becsületes leszel,“ — felelt anyja komolyan.

Ilyenfajta társalgással fejleszté ki a derék anya gyermekeiben a munkaszeretetet, a józan ítélő tehetséget s terelé azon útra leányait is, hogy ne csak védelemre szoruló gyöngé nők, hanem másokat is támogatni képes tagjai legyenek a társadalomnak.

„Anyám sokszor ismételt jelmondatai voltak :

1. Soha ne kérdezzétek, ki melyik felekezetű.
2. Ne avatkozzatok a mások családi ügyeibe.
3. Városi híreket meg ne halljatok és ne terjesszetek.
4. Személyetek és családotok körüli teendőt magatok végezzétek“.¹

És az engedelmes gyermekek mindig híven követték szülőik tanácsait.

¹ Karaacs Teréz id. kézirata U. o.

IV.

A pesti reformátusok a XVIII. században. — A pesti ref. egyház megalakulása. — Első lelkész Báthory Gábor. — Karaes mint a pesti helv. község lelkes tagja. — A művész szükség esetén pap. — 1804-ben az imaház már a mai Kálvin-téren van. — Hermina nádorné. — Kleinmann bécsi prédikátor. — A templomépítés nehézségei. — Karaes ingyen rézbe metszi a templom alaprajzát és homlokzatát. — Lenyomataiból befolyó pénz rosszul kezelik. — A református iskola. — Térképpel Karaes látja el ingyen.

A XVIII. század utolsó negyedében hazánk fővárosában még nem volt református egyházközség. A magyar nép sorsa felett idegenben határoztak s így csak annyit tehetett a saját javáért, amennyit az idegen kormány jónak látott. E kormány pedig nemcsak idegen volt, hanem erősen felekezeti is, ezért érdekében állott a pápa elleneseit mentül szigorúbb korlátok közé szorítani.

Takács Ádám, jóhírű lelkész, egyházi író, Pest mellett, Rákospalotán lelkészkedik ez időben és a pesti kisdied református felekezetnek is ő járt be templomi szolgálatot teljesíteni. Midőn II. József császár türelmi rendeletét közölte a megyékkel, a pestmegyei vicispán a rákospalotai lelkészt berendelte, hogy a protestáns rabok számára istentiszteletet tartson. Takács Á. örömmel teljesíté a rendeletet. A rabokat egy nagy terembe rendelték s midőn belépett hozzájuk a palástos református lelkész, kezében tartván a vaskos bibliát, az összes rabok jajkiáltásban törtek ki és sírva borultak eléje: „Tehát mindnyájunkat a vesztőhelyre visznek!” — Takács Á. rögtön megérté a szerencsétlenek tévedését. József csá-

szár uralkodása előtt csupán utolsó útján láthatta a protestáns rab saját lelkészét. Sietett megértetni a kétségbeesettekkel a császár rendeletét, mely megengedi, hogy minden felekezetbelit, ha rab is, időnként saját lelkésze vigasztalja és oktassa. Megható jelenet volt, midőn az örvendő szerencsétlenekkel könnyezett a lelkész és a jelenlevő vicispán is.¹

A türelmi rendelet következménye lett, hogy a Pesten élő reformátusok igyekeztek egyházközséggé tömörülni.

Karacs Ferenc már abban az időben pesti lakos volt, midőn még a főváros ref. lakosai nem alakítottak egy egyházközséget, midőn még nem volt saját imaházuk és papjuk, midőn még jóformán csak megtűrték voltak Pesten, nemcsak azért, mert véletlenül Kálvin követői voltak, hanem főleg azért mellőzték a ref. felekezetieket, mert magyarok voltak. A ref. iparosokat a céhekbe csak sok nehézségekkel vették be az akkor hatalmas és gazdag német polgárok, sőt a céhbe belépni szándékozó iparost a céh hatalmasai gyakran arra utasították, hogy irassa be magát a debreceni, szegedi, vagy fehérvári céhbe.

A pesti református egyház 1796-ban alakult meg, így Karacs már az első hívek közt léphetett be és mint végzett theologus be is lépett. Akkor az imaterem a Lipótvárosban volt, ott lakott a pesti református egyház első lelkésze, *Báthory Gábor* is. Szorgalmasan jártak a városban szétszórtan lakó protestánsok Báthory híres, órákig tartó szónoklata hallgatására. Az előkelőbb nők rendesen a nagytiszteletű asszony szobájába gyűltek össze és csak mikor már az istentiszteletre felzendült az ének, hívta be az egyházfi, nemes csécsi *Nagy Péter*² uram, az összegyűlt nőket az

¹ Karacs Teréz : Visszaemlékezés a budapesti helvét egyház megalakulására. Kézirat.

² Cs. Nagy Péter Pest város gazdag iparos polgára, veje Tóth Gáspár volt az első, ki Petőfi költeményeinek nyomtatására pénzt kölcsönzött. Özv. Cs. Nagy Erzsébet Karacs Teréz kebelbarátnéja, az irodalomnak lelkes pártfogója. (Karacs Teréz iratai után.)

imaterembe s így csapatosan, testvériesen sorakozva mentek ott rendes helyeiket elfoglalni. Karacs, a debreceni kollégiumban egykor kantus praeses, jól iskolázott hatalmas szép hangjával nagyon emelte az éneklés szépségét. Sőt nem egyszer arra is kellett vállalkoznia, hogy a lelkészt alkalomadtán helyettesítse.

Bölcskövy vagyonos polgárnak a református egyház előkelő tagjának meghalván egy kis fia, a gyászolók nagy számmal gyűltek össze a végtisztességtételre a halottas háznál.¹ Hosszas várakozás után végre a lelkész helyett az egyházfi jött azzal az izenettel, mely szerint Báthory Gábor, váratlanul közbejött betegsége miatt, nem jelenhetik meg.

A jelenlevők erre körülfogták a szintén jelenlevő Karacsot s kérték, mint aki Debrecenben a theológiát teljesen elvégezte, hogy végezze el a kis halott fölötti egyházi teendőket. A művész engedve a felhívásnak, megható beszédet és imát mondott a kisdéd koporsója felett.

Csakis ezen vállvetett munkájukkal sikerült megalapítani egyházukat s ezzel együtt elősegíteni a magyarosodást a mult század elején Pesten mindegyre szaporodó reformátusoknak. A buzgó hívek között pedig első helyen állott a theologus művész, Karacs F. és nagyműveltségű neje, Takács Éva.

A hívek adakozása folytán már 1804 után abban az imaházban tartották a reformátusok istentiszteletüket, mely a mostani Kálvin-téren (akkor Széna-piac volt) emelkedik, a mai református templom mellett.² A régi épület egyszerű, egyemeletes volt, homlokzata a térre nyílt. Az ócska épületet egy, a közepén levő kapu kétfelé osztá, a kapu egy boltozott csarnokba vezetett. A

¹ A Bölskövy-ház Budapest, VIII. k. Vas-u. 1. sz. alatt volt. Itt lakott Szász Károly ref. püspök is a 60-as években. Karacs Teréz kézírata.

² 1804 előtt az imaterem a mai Arany János-utcában volt.

csarnok jobb oldalán két ajtó, az elsőn a férfiak, a másikon a nők mentek be az imaterembe. Ezen két ajtó közé eső belső falnál volt egy kis orgona s az orgona mellett, a legutolsó székben mindig gr. Ráday Pál ült leányával.¹ Az imaterem középső székeit és ettől jobbra eső rövid fal mellett alkalmazott padokat férfiak tölték meg, a balfelől eső rövidebb székek pedig a nők részére voltak fentartva. A terem nyugati falának közepén volt a szószék, ettől két oldalon ültek az úri nők és férfiak. A férfiak közt az egyház előljárói ültek, a nők székében, a bársonnyal bevont első székben pedig *Hermina* főhercegnő² és mellette a vele gyakran ellátogató két nővére ültek. A szende, komoly nő, nővéreit kézen fogva, szorongott át a padok szűk közein. Róluk Vitkovics nagyon találóan írja egy, a Kazinczyhoz intézett levelében, 1815 okt. 10-én:

„A felséges menyasszony, amint 10 lépésnyire látam, mondhatom, kellemes személy. A reformata vallásnak egyenességét sejdítem elöntve lenni képén“.

A buzgó, áhítatos fiatal asszonynak a pesti református hívek nagyon örülvén, hogy még jobban kedvét leljék, német lelkészül meghívták Bécsből *Kleinmann* lelkészt s őt a pesti református egyház előkelő és gazdagabb tagjai közösen fizették. Mint híres szónok köztisztelet és bámulat tárgyát képezte.

Nemcsak a pesti református hitfelekezet tekintette gyarapodása forrásául azt, hogy Magyarország Budán lakó nádorának neje református vallású, hanem bizonyos remény tölté el a haza távoli részén lakó református egy-

¹ Prónay Albert báró neje lett.

² *Hermina* főhercegnőt 1815 október elején hozta József nádor mint menyasszonyát Budára. E köztiszteletben álló fenséges asszony 1816 június 12-én tette le a pesti első református templom alapkövét. 1817 szeptember 20-án gyermekszülésben meghalt. Pompás ravatala a budavári nádori palotában volt felállítva, onnan nagy pompával Pesten az épülőfélben levő református templom sírboltjában helyezték örök nyugalomra.

házakat is. Innen érthető, hogy amidőn a pesti első református templom építését tervbe vették, nagyon sokan és örömmel adakoztak építésére, „a magyar haza helvét jeruzsálemi templomának tartották, melyben egy vallásához buzgó fiatal hercegnő végzi majd imáját“. Sok szépet, nemest vártak az áhítatos és vallásos ifjú nő befolyásától. Alig élt azonban Budavárában két évet s vele sok álmodott remény sírba szállt. Halála után az építendő templomra szánt adományait is többen megkevesbítették, úgy, hogy csak évek múltán, 1830-ban, szentelhatték fel a pesti református templomot és még 1840-es években is a sok fizetetlen adósságának fedezésére a református egyházak országszerte adakozásra szólítottak fel.

A templomépítés kezdetekor az óriás kiadásokhoz Karacs is szerény körülményeihez képest minél többel akart járulni. Ennélfogva ajánlkozott, hogy ingyen rézbe metszi a templom alaprajzát és annak homlokzatát, azok nyomtatványait elárusítja a hazai nagyobb református egyházaknak. Ajánlatát a református egyház tanácsa a legnagyobb örömmel elfogadta. Az ígért rézmetszet nagyon csinosan sikerült s néhány száz nyomtatványt Karacs azonnal átadott a tanácsnak, mely a nagyobb eklézsiáknak eladás végett több példányt küldött.¹ Szép összeg gyűlt be a templom céljaira, de a begyűlt összeg nem elég lelkiismeretesen kezeltetett.

Karacs, ha tehetne volna, ezeket szeretett volna adni a Pesten építendő református templomra s ha ebbeli anyagi tehetetlenségét nevének panaszolá, a derék jellemű hitvese így békítgeté:

„Ha a pesti helvét egyházközségnek minden tagja annyit tenne, mint édes lelkem,² már régen meglenne min-

¹ Tud. Gyűjt. 1817. IV. k. 149. l. Ez a pesti ref. templom alakját ábrázoló nyomtatvány az országban sok helyütt u. n. nagyobb egyházaknál és családoknál berámázva díszíté a falat. Hódmezővásárhelyen, Makón, Mezőtúron sok elkelt.

² Édes lelkem, — édesem, — így nevezte Karacsné férjét késő öregségében is.

dene, mire egy erős alapon álló községnek szüksége van, azaz jól rendezett iskolával, abba rendszeres tanítóval. Tekintsen végig egyházközségünk tagjain, ezek többnyire a kath. egyháznak ajándékozzák gyermekeiket, mit tesznek ezek felekezetük javára, egyházuk felvirágoztatására ?¹ Az ilyen apák sem népességben, sem vagyonban, sem művelődésben nem törekeshetnek fejleszteni egyházközségünket. Tekintse édesem hét ép testtel, lélekkel növekedő gyermekeit, igyekezzünk ezeket művelt munkástaggá nevelni, akkor gazdagítottuk községünket és a polgári társaságot“.

Azon földött boltozatból, hova az imaterem két ajtaja nyílt, balra egy szűk folyosóba léphettünk, honnan egy elég széles kőlépcsőzet, vasrácsoszott ajtóval vezetett fel a lelkész lakására, mely szép tágas szobákat tartalmazott, ablakjai jobbra a Szénatérre² nyíltak ; a lépcsőn túl levő keskeny zug vezetett egy téres konyhába, a fűtésre szolgált. Itt jobbra a segédlelkész két szobája nyílt, balra egy tágas, világos szoba iskolatermül használtatott. Az akkori kor szokásaihoz képest fiúk, leányok egyetlen teremben tanultak. Az ajtótól jobbra a fiúk, balra a lányok asztala volt, ezeknek két sornyi ülőhelye előtt a tanító szalmaszéke. A segédlelkész volt a tanító, aki a lelkészi teendőkkel is alaposan megvolt terhelve. Hogy az ilyen iskolával, iskolai berendezéssel és tanulással nem lehettek megelégedve az akkori szülők sem, az bizonyos, pedig ez iskola hatalmasan fejlődhetett, népesebb lehetett volna a város oltalma alatt, ha több helyes tanítóval rendelkezhetett volna és a felsőség szigorúan meg nem tiltja katolikus gyermekeknek a prot. iskola látogatását. Ennek oka pedig abban van, hogy a németajkú polgárok a városi iskolákba bizton adhatták gyermekeiket, mert míg a református iskolában magyarul tanítottak, addig a többi elemi iskolákban, talán az egy belvárosi kivételével, német tanítók német nyelven, német szellemben

¹ A vegyes házasságra lépő prot. férfi reversalist adott, hogy leendő gyermekeit a kath. vallásban neveli.

² Szénatér ma Kálvin-tér.

oktattak. Hozzá még az is nevelé ezen iskola jó hírnevét, hogy a segédlelkész mint végzett theologus képzett nevelő is volt, minélfogva tanítói hivatalát okszerűen tudta betölteni.

Különösen terjedelmesen tanították a hazai történelmet a földrajzzal kapcsolatosan s a *Kistükör* volt a tudományuk gazdag tárháza.

Földképekkel, évről-évre, mihelyt egy elavult, Karacs látta el az iskolát, „melyről nekem — írja Karacs Teréz — mint a térképkészítő és ajándékozó leányának többször engedélyeztetett, hogy tanuló társnőimnek, sőt fiú társaimnak is magyarázzam az országok egymáshoz fekvését, melyhez némileg értettem, mivel anyám, atyám is nem ritkán foglalkoztak, mint oktatók, velünk és én 9—10 éves gyermek, gyermekes módomban szerint, hasonló hallgatóim örömeire, értelmükhöz alkalmazkodván, kielégitően adtam elő“. A tanulók száma 1814—1819-ig 20—26 közt volt, leány 8—10, a többi fiú. Az egykor parányi alappal rendelkező iskola — ha küzdelemmel is — most már nagyszerű iskolává nőtte ki magát, népes főgimnáziuma van s az egyetlen káplán-tanító helyett derék tanárok terjesztik az áldást hozó kulturát.

V.

Karacsné nem lép be a Nőegyletbe. — A protestáns tanulók sorsa a XIX. század elején Pesten. — Karacsék az ifjak pártfogói. — Beregszászi Pál. — Katona József és a Bánk bán. — Both János. — A könyves-boltok a korabeli írók és művészek találkozó helyei. — Karacs kiterjedt baráti köre. — Széchenyi István megtiszteli a Hítel egy példányával Karacsnéét. — A Karaes-ház nyitva az olvasni vágyó ifjúság előtt.

Teleki László grófné éveken keresztül elnöke volt az 1817-ben megalakult s ma is virágzó budapesti „*Jótekonynőegylet*“-nek. Ez áldozatkész főúri hölgy Karacsnéet is egyre sürgette az egyletbe való belépésre. Ő azonban hajthatatlan maradt és így indokolta tartózkodását: „Tagja leszek a jeles egyletnek, mihelyt magyarul szerkeszti jegyzőkönyveit“. ¹ A XIX. század első évtizedeiben Bécs elleni merényletnek tartották ilyesmit tenni, különösen az olyan óvatos lelkűek, mint amilyen a Jótekonynőegylet rendkívül művelt, de kevésbé magyar érzelmű titkára *Schedius Lajos* egyetemi tanár volt.

Habár Karacsné nem is lett tagja a nemzeties szint mellőző pesti jótekonynőegyletnek, azért mégis jutott neki elég alkalom mások javára élni, melyet a vele mindig egy értelemben levő férje oldalán bőven is gyakorlott azok irányában, kik az ő szerény támogatásukat igénybe óhajtották venni. Erre pedig a jótekonynőegyletben még akkor nagyon hátul álló Pesten nem ritkán nyílt alkalom.

A protestáns tanulók minden tekintetben mellőztettek még; a gyermekek mellé kath. instruktort rendeltek a

¹ Karacs Teréz jegyzetei. Kézirat u. o.

piarista tanárok a kath. szellem megvédése és tanítás modoruk fenntartásának ürügye alatt. Boldog atyáskodó kor ez a lelkeken, melyről *Széchenyi István* gróf, a nagy hazafi, ezeket jegyzi fel naplójában :

„Ferenc császár bekívánta magához az egész tanulótság klasszifikációit. Boldog ország ! hol az uralkodó ráér ily apróságokra is“.

Ilyen sajnálatraméltó körülmények közt bizony gyakran akadt egy-egy Pestre felkerülő tanuló ifjú, ki az országos hírű és Pesten nagy és előkelő összeköttetéssel bíró Karacshoz járult a protestáns szüleitől vagy tanáraitól hozott kérelemmel vagy ajánlólevéllel, pártfogását kérve. Az ilyen kérelmezőket Karacsék egyszersmindenkorra napontai egyszerű asztalukhoz hívták meg mindaddig, míg állása nem akadt.

Azon sok-sok számos férfiak közül, akiknek Karacsék ilymódon állást szereztek, elég lesz csak egy pár nevezetes nevét idejegyezni, hadd legyenek kézzel fogható példái annak, hogy csekély erővel is élhetünk ember-társaink javára.

Beregszászi Pált, aki hosszú ideig (1819—1858) Debrecenben mérnök és a kollégiumban rajztanár volt, vagyonos, de zord, ősi szokású anyja nem akarta felbocsátani Pestre, hogy ott magát tovább képezhesse, mondogatván a debreceni civisek a közelmúltig fennmaradt szálló igéjét : „Az én fiam ne legyen úr“. Midőn pedig fia mindennek dacára az ő beleegyezése nélkül távozott a szülei háztól, levette róla minden gondját. A tudomány után epedő ifjú, ki a rajzolásban és a rézbe való metszegetésben való első benyomásait a debreceni rézmetsző tógás deákoktól nyerte, *Karacs tanácsára* az ő réznyomó sajtóján működve és némi kisebbszerű rajzok készítésével kereste meg a szükségeseket Pesten. *Karacs házában* lakott és étkezett, alaposan megtanulta a művésztől a rézmetszést és amellet a mérnöki pályára is elkészült. Így lett belőle később mind szülő városának, mind az „alma mater“ tanári testületének jeles és hasznos tagja hosszú időn keresztül. *Karacs*

Ferenc műhelyében az ő megbízásából készítettek közösen egy Magyarország térképet: „*Magyarország vármegyékre elosztva*“, jobb sarkában „*Erdélyország vármegyékre és székekre elosztva*“. Rajzolta *Beregszászi Pál* Ingenieur. Karacs metszette. Tisztán politikai térkép fokhálózattal nélkül. A rajzolás kezdetlegessége kezdő művészt árul el.

A Karacs-háznak az 1811. és 12. években szintén ingyen lakója volt *Katona József* is, a *Bánk bán* szerzője. Ő ugyan, mint kath., vállalkozhatott volna instruktorságot, de ő költői lelkének megfelelő békés, nyugodt helyet óhajtott s örömmel fogadta el *Karacsék házában* azt a kis szobát, melyet a művész család készséggel ajánlott fel az irodalom e szegény munkásának s midőn apja személyesen jött fel érte Pestre, hogy színész fiát jobb útra térítse,¹ még akkor is a Karacs-ház lakója volt a költő. Katona József az nap is színpadon működven, apja Karacsnéval találkozott. A szelíd lelkű művelt nőnek csakhamar sikerült a haragvó apát arról meggyőzni, miszerint fia nem a komédiások, hanem színészek közt játszik s annyira lecsendesíté a haragját, hogy unszolására még el is ment vele a Rondella-féle színházba az előadást végig nézni. Az öregnek ugyan kedve lett volna *Józsi*t azonnal magával ragadni, de Karacsék megértették vele, hogy ezt majd csak később az előadás után teheti. A *Szerelem gyermekét* adták, a címszerepet Katona olyan jól adta, hogy a megindult öreg könnyeit törülgetve így szólt a mellette ülő Karacsnéhoz: „A kölyök de jól viszi, hol tanulta ezt?“

A „*Bánk-bán*“-t is a Karacs házában írta² Katona az 1814—15 években. „Midőn e darab a Nemzeti színházban először adatott — írja Karacs Teréz — számtalanon jöttek hozzánk megbámolni a kis festetlen fenyőfa asztalt, melyen annak (t. i. Bánk bán-nak) léte adott írója“.³

¹ L. Gyulai P., Katona J. és Bánk bán. Budapest, 1882. 42—43. l.

² Karacs T. jegyzetei.

³ Katona József a Karacs házában írta a „*Jeruzsálem pusztulása*“ című darabot is, melyet a család 1876-ban *Paulay színházi* rendezőnek adományozott. L. Abafi: Figyelő, XXI. 62 l.

Korrajz tekintetében nem mellőzhető *Both János*, a bárándi ref. lelkész fiának esete sem. Ő is Karacsék pártfogoltja volt. Both ügyvédi pályára készült, azonban nem igen akadván munkája a választott pályán, többnyire írásmásolással tartotta fenn magát. E foglalkozásában Karacs ismerősei bőven juttattak neki munkát, különösen Fáy András volt munkaadója. Bárha csupán magyarul és deákul tudott, azért mégis nagy ügyességgel birt németből és franciából is másolni. A másolások többnyire az osztrák kormány által tiltott külföldi könyvekből történtek. Az igen is jámbor ifjú így tengette Pesten életét. Karacsékhoz közel az Ötpacsirta-utcában lakott egy nyomorult padlás szobában. Karacsék többször ajánlották neki, hogy bizonytalan állását cserélje fel valami falusi jegyzőséggel, ő azonban a főváros iránti szeretetéből hallani sem akart a távozásról, noha annak életében soha részt nem vett. A 20-as évek végén örömmel ujságolja Karacséknál, hogy egy ismeretlen úr milyen jól fizeti őt francia másolataiért. Pár nap múlva egy éjjel a titkos rendőrség elvitte padlásszobájából a szegény Bothot s hogy hova vitte, azt nem tudta senki. Csak két év múlva jelent meg ismét szánandó állapotban, tönkre menve egészségileg ésrongyos volt. Elmondá aztán, hogy egy ideig Pesten a Neugebäudeban faggatták az általa másolt francia iratok miatt s nem hitték el valatói, hogy ő a másolatból egy szót sem ért. Aztán külföldi börtönökbe hurcolták, mígnem egy napon ítélet nélkül elbocsátották. Kiszabadulván Pozsonyba sietett, egy kis támogatást remélt az ott éppen akkor ülésező országgyűlésen megjelent követektől.

„Óh Karacs úr! képzelje — fakadt ki panaszosan — azok, akik jól ismertek is elkerültek, ha meglátogattam őket, nem fogadtak vagy hidegen utasítottak ki lakásukból, mondván, hogy ne kompromittáljam őket. Pedig mit sem vétettem, csupán iratokat másoltam s hogy azokat tiltva volt osztrák területre hozni, arról is csak fogságomban értesültem“.

Karacs és Domby Márton pártfogót kerestek a kiswa-

badultnak s csakhamar Szlavy Józsefnél lett házi felolvasó és házi írnok, lakás, ellátás és jófizetés fejében. Teendője volt németül és franciául felolvasni, melyben nagy könnyedségre tett szert anélkül, hogy az olvasottat értette volna.

Karacs Ferenc, a művész, szoros viszonyban élt a korabeli írókkal, a még akkor kevés számú rézmetsző, festő és szobrász művészekkel s valamint azok ellátogattak a Karacs családhoz, úgy Karacs is esténként többször látogatta meg hol az egyiket, hol a másikat. De leginkább közös gyülekező helyül szolgált a XIX. század három első évtizedében, a kaszinó létesülése előtt az ifjú petrovai Trattner János Tamás hivatali iroda terme, kinek nyomdája a Károly-körút és a Király-utca sarkán levő Orczy házban volt. E művelt lelkű férfinél tárgyalták le a *Tudományos Gyűjtemény* és az „*Aurora*“ folyóiratok megindítását. E rendkívül tevékeny férfi azonban korán elhalván, ismét az öreg apa *P. Trattner Mályás* neve alatt működött a sajtó, később legfiatalabb leánya Károlyi István ügyvédhez menvén férjhez, a nyomda Trattner—Károlyi nevet vett fel és költözködött saját nagy házába, mely az urak utcájáról a Gránátos-utcára nyúlt át.

Karacs is Trattner rendes látogatóihoz tartozott, mint személyes jó barát és ki művészetével számtalanszor szolgálta a sajtótulajdonosokat, azok közt elsősorban Trattnert, aztán Packot, Landerert és a budai kir. egyetemi nyomdát. E találkozókön kívül nagyon látogatott volt Kilián és Eggenberger könyvkereskedés bolthelyisége is. Hosszú pamlagok kínálkoztak itt a látogatóknak pihenőül. Hogy minő baráti érzelemmel voltak e derék könyvkereskedők iránt az üzlet helyiségeiben összegyűlt tudomány kedvelők, tanúsítja Vitkovicsnak Kazinczyhoz 1809-ben írt levelének következő története :

„Az öreg Kiliánt május 26-án szállásom előtt vitték el a fekete széles kocsin az Örök elnyugvásra. Szívfájlalva néztem le koporsójára ezen embernek, ki hazánkban a jobb könyvek árulásával annyi jót tett vala. Ha ez a mennydör-

gős idő¹ el nem seprőzte volna tőlem múzsámat, végsőt zengettem volna tiszteletére. Be sok érdemes férfi minden végső megtiszteltetés nélkül múlik ki közülünk: ellenben sokakat, kik egy szíves könnyt sem érdemelnek, apotheozissal szállítanak a földbe. Horvátunk ugyan ígérte, hogy megpendíti lantját öreg Kiliánunk emlékezetére; de nádor-ispánunk² elmente után gazdájára szállván egész terhe az országnak, fölig ül a foglalatosságban“.³

Ezek és más hasonló följegyzések mutatják, hogy minő komoly dolgok képezték megbeszélés tárgyát az egyszerű könyvesboltokban s ha többet nem tehettek is, legalább jól ki panaszkodták magukat egymásnak és reménylették, hogy a magyar irodalom és művészet ege lassanként hajnalodik. Ezek az úttörők — a pár jóakaró író és többször mint nem, állás nélküli művész — nem is csatlakoztak, a lassú hajnalodást derült világosság követé. Az írók, tudósok száma ma már legióvá növekedett, kik nem férnének el többé a kicsike könyvesboltban, de nincs is többé erre szükség. Ott áll a fényes palota, mely a tudományoknak osztályonként nyitja meg tágas termeit a tanácskozássra, a fényes és népes nagygyűlésekre.

A képzőművészet papjai is nagyon megsaporodtak. Alkalmas pompás épületek vannak számukra is, hol magas képzettségű tanárok nyujtanak a hivatott ifjak számára reményt arra, hogy ők is lehetnek egykor a művészet felkentjei. A múlt század elején élt és működő néhány művésznak: Karacs, Erős, Falka, Prikszner, Berkeny, Ehrenreich, Kolmann rézmetszőknek; Marczinkay, Donáth, Schöff, Szentgyörgyi, Richter, Kärling, Simó, Nagy Zsiga, Pesche festészeknek; Donaiszky, Ferenczy, Cilich szobrászoknak, Vörös László kőbe vésőnek helyeit fényesen betöltik a most élő utódok, a nagy számra szaporodott jeles művészek, kik előtt azonban amaz áldozni tudó

¹ A franciák Győrhöz közeledtek.

² Ürményi.

³ Vitkovics M. levele Kazinczy Ferenchez 1809 június 9. Közli: Váczy I. Kazinczy level ezése. VI. 408. l.

derék elődök törték meg az útat, kik minden pártfogást nélkülözve, inkább maradtak hazájukban, minthogy a hazai művészet talaját parlagiasodni engedjék. Igen, Karacs is a külföld többszöri meghívását is ezzel az egyszerű, de nemes válasszal utasítá el, hogy ő nemcsak léte fenntartására üzi művészetét, hanem hazája csinosodása céljából is.

Bár Karacsnak nem volt valami behízeglő és aféle portverő modora, mégis egyeneslelkűsége, nyílt őszintesége, a tudománnyal párosult érett értelmisége számos barátot hozott neki. Ezek közül az ő különösebben kiválasztottjai voltak s neki és a családjának mindvégig barátai lettek: Pethe Ferenc lap- és könyvíró, Virág Benedek, Kulcsár István, Somogyi Sándor, Döbrentey, Hugyalfy, Horváth István, Reindel Bernát mérnök és háztulajdonos, Marczinkay, Schöff, Szentgyörgyi János és Simó festészek, Ferenczy István szobrász, Szentpéteri,¹ a híres ezüst- és domborművész, végül Dombi Márton és Balassa ügyvédek.

E férfiak látogatták meg több ízben Karacsékat s ők viszont. Karacs rendes szokása volt, hogy még nőtlen barátait is felesége társaságában látogatta meg, ha ez házi dolga miatt időt szakíthatott arra. Fiatalabb barátai közül hol egyik, hol másik asztalvendégük volt.

Karacs és Karacsné igen olvasott és tudománykedvelők, kiterjedt ismeretségüknél fogva pedig buzgó előfizető gyűjtők voltak. Éppen ezért valamennyi lap, folyóirat vagy könyv akkortájtban megjelent, a szerző vagy kiadó Karacsnak vagy Karacsnénak is küldött egy tiszteletpéldányt. Még *Széchenyi István* gróf is megtisztelvé Takács Évát, Karacs Ferencné a *Hitel* egy példányával. E könyvet u. i. a nőknek ajánlotta a nemes gróf s rende-

¹ Szentpéteri ezüstműves vörös réztáblán oly gyönyörűen verte ki Nagy Sándor átkelését a Granicuson, hogy műve az 1831 évi bécsi műtárlaton általános csodálat tárgya volt és a császári kabinet számára vették meg. (L. a Tud. Gyűjt. 1834. III. 103. l.)

letéből több, az irodalmat szerető nőnek ajándékoztak belőle egy-egy tisztelet példányt.

Azok a lapok és folyóiratok, melyek Karacsékhoz jáltak, az ebédlő egyik asztalán voltak elhelyezve, míg csak olvasójuk akadt. A Karacs-ház fiatal látogatói fel voltak hatalmazva, — mégha senki sincs is otthon — bemehetnek olvasni. Ők sokszor is eljöttek, olvastak és mentek tovább anélkül, hogy látták volna őket. Hogy ezen élvezetben mily örömmel részesültek a kávéházi lapokat igénybe nem vehető, szegényes körülményű vagy takarékos ifjak, bizonyítja az a sajátságos eset, hogy egy alkalommal, midőn a család a kertben dolgozott és az utcaajtókat bezárta, még az utcai ablakon is bemászott egy pár szorgalmas olvasó.¹

¹ Karacs T. jegyzetei.

VI.

Karacs józan elvei a nők hivatásáról. — A nőket is be kell avatni a tudományba. — Takács Éva bírálata. — Karacs és Udvarhelyi a színész. — Ezüstkakadalom. — Kovács Pál vígjátékai. — Fáy András a kedélyes vendég. — Karacsék pártolják a hazai ipart.

A XIX. század első évtizedeiben az irodalom és műveltség fejlesztéséről vitatkozni mindennapos dolog volt hivatott és hivatatlanok közt egyaránt. Tudós társaság vagy az egyes tudományágak művelésére alakult társulatok még ezidőben nem voltak. Az egyes nyomdatulajdonosok, könyvkiadók házai, könyvesboltok mennyire voltak melegségei az ilyen vitáknak, fenntebb láttuk. Ezek mellett még az egyes kiváló egyének otthonai szintén közös találkozója volt az akkori irodalom és művészet jelességeinek. A Karacs házánál összegyűlt írók és irodalmi pártolók sem voltak mindig egy véleményen. Különösen a nők szellemi táplálása felett voltak a nézeteltérések. Szükséges-e a nőket könyvekhez juttatni? — Kell-e a nők számára is írni? — Voltak, kik a női olvasmányokat egészen mellőzendőknek tartották. „Legyen a nő — kivált a polgári származású — gazdasszony és gyermekeinek nevelője, — szólt az egyik, — mert ha olvas, majd erre nem lesz ideje“. Ezzel szemben állott a másik magyarázat. „Olvasni annyi, mint művelt emberekkel társalogni, ha tehát a művelt társalgást megvonjuk a nőktől, kitől gyermekei nevelését, háza teljes vezetését várjuk, honnan merítsen erre képességet, ha a férfiak által írt jó könyvek olvasását nem engedjük meg nekik“.

Karacs mindig az arany középúton haladt és hatatosan odanyilatkozott, hogy miután a nő nálunk nem

a társadalmon kívül áll, mint a keleti népeknél, legyen teljesen egyenjogú férjével, sőt apjával a tőle származó és az ő gondja alatt növekedő físarjadékaival, ha a társadalomban összhangot akarunk létesíteni. Képtelenségnek tartá, hogy egy művelt, tanult férfi neje őt megérteni nem tudó tanulmányokkal, irodalmi ismeretekkel nem bíró házastársa lehessen. A férfi igenis legyen annyival iskolázottabb, mint a nő, hogy az jövedelmeztetni is tudja szerzett elméleti tudományát. Karacs ezen felfogásához híven még ügyleveleit is azok elküldése előtt közlé nejével, nemkülönben a reá érkező választ is. „Ha esti látogatásából haza jött, ha csak félórara is, betért anyám szobájába — írja Karacs Teréz — s közlé vele különösen az irodalom terén történt mozzanatokát. Egy ilyen esteli közlésnek következtében lépett anyám akarata nélkül az írói pályára“. Az 1822. év végén egy este a hazatérő Karacs ezekkel a szavakkal lépett be nejéhez :

„Lelkem, egy kis dolgot vállaltam számodra, ha nem utasítod vissza“.

Karacsné azt gondolván, hogy valamely könyvtárúsi megbízás, kiknek többször színezett térképeket s készített színes természetrajzi alakokat, ezt válaszolá :

„Örömmel fogadom, miféle munka?“

„Egy kis bírálni való“ — mosolygott a férj.

Elmondá aztán, hogy *Prepeliczay Sománál*¹ járván, ez panaszkodott roppant elfoglaltságáról és két színművet mutatott, amelyről ismét pár sort kellene írni. Karacs elkérte tőle, biztatván a szerkesztősegédet, hogy neje majd megbírálja, hiszen a nők úgyszólván jobban értenek az ilyesmikhez, mint a férfiak. „Ő megörült a biztatásnak s kér, ird meg véleményedet“. Karacsné gyorsan átolvasta a két színdarabot,² jegyzetet készített róla, Karacs pedig átadta Prepeliczaynak, az pedig leköszölte a Tud. Gyűjte-

¹ A Tud. Gyűjt. segédszerkesztője volt.

² E két színmű volt : Sebestyén Gábor : Az asszonyi praktika. Pest, 1822.

Sebestyén Gábor : Kaczki Pál. Pest, 1822.

ményben. E kicsiny bíráló, melyről sem Karacs, sem Karacsné nem gondolta, hogy Prepeliczay az egyszerű észrevételeket kiadja, támasztott évekig (1822—1827-ig) tartó tollharcot, melynek egyrésze a Tud. Gyűjt.-ben jelent meg és a harc fő tárgya az volt, hogy megilleti-e a nőt az írás.

Karacs nemcsak az irodalom jeleseit kívánta támogatni, hanem a Pesten működő magyar színészetnek is javát munkálta amennyire tőle telhetett. 1815-ben, midőn a magyar színészeknek a Rondella lebontása miatt Pestet el kellett hagyni, Karacs az Aranykéz című vendéglőben találkozott Udvarhelyivel, aki ott egy asztal mellett búsult. Karacsnak arra a kérdésére, hogy mit búsul, azt felelte :

„Úgy sem tud barátom rajtam segíteni“.

„Hátha tudok, legyen bizalma hozzám!“ biztatá Karacs, ki sejté a bánat okát, ismerte a megye végzését és naponta hallá a színészet buzgó pártolójától, Kulcsár Istvántól, hogy a pesti szintársulatnak menthetetlenül fel kell oszlani.

„Utaznunk kell — szolt az elkeseredés hangján a színész — és pénzhiány miatt még csak Kecskemétig sem vagyunk képesek eljutni, hogy ott előadásokat tartsunk“.

Karacs mindig nagyra becsülte Udvarhelyit, ki egykor szintén debreceni deák volt, felelé :

„Barátom, ha ez valamit segíthet, ime kölcsön adom“ és átnyújtott neki 60 p. frtot. Udvarhelyi örömtől felvilanyozva ugrott fel, hévvel szoritá meg a művész kezét, kötelezvényt akart írni, de Karacs nem fogadá el :

„Hagyja barátom — mondá egyszerű, csendes modorával — az írást, ha megtudja adni, megadja azt írás nélkül is, s ha nem akarja visszafizetni, az írás mit sem használ“. Udvarhelyi meg is küldé a pénzt Kecskemétről. Valahányszor az utazó színészekkel Pesten időzött, szívesen látott vendég volt Karacséknál, mint embert be-

csülték, mint jó énekest hámulták őt és gyönyörködtek hatalmas énekében.

Történt, hogy 1827 december 3-án Karacs és fia ifjú Karacs Ferenc nevenapját ülték a család és tisztelőik. A vendégek közt ott volt a fiatal író *Kovács Pál* is. Karacs, a tehetségek becsülője lévén, szerette a jeles ifjút s e rokonszenvet a fiatal író azzal viszonzotta, hogy Éva napján „*Karácsony éjjele*“ című kis vígjátékkal üdvözlé Karacsnéét. E kis színművet Karacs már 1828. év elején az író meglepetésére Budán az egyetemi nyomdában ki-nyomatta és leányai szülők ezüstmenyegzője ünnepére 1828 február 2-án¹ eljátszották, közreműködött benne a három Karacs lány, Teréz, Zsófi, Róza, két barátnő Vajda Péterné, Garay Jánosné és maga Kovács Pál is.

Fáy András háza Karacsékhoz közel a József-utcában volt. Jó viszonyban állván egymással, az állandó meghívottak közé tartoztak. Karacs pedig mindennapi vendég volt a nyájas szomszédnál. Volt eset rá, hogy Fáy bejelentette, miszerint pár barátjával a művész családot megakarván látogatni, Karacs ne távozzon hazulról. Ilyenkor egy tál sült, magyaros rétes vagy pogácsa és a híressé vált szadai óbor várta a vendégeket, kik rendesen estére jelentkeztek.

1828 február 2-ika estére jelentkezett ismét Fáy s előre tudatta Karaccsal, hogy ők néhányad magukkal a feleségét akarják mint ezüst menyegzői menyasszonyt üdvözölni. Karacs e tervet nejével nem közölte, hanem rávette egy kis táncestély adására. A mulatság Kovács Pál két vígjátékával nyitvatott meg. Egyik címe „*Karácsony éjjele*“, a másiké a „*Félénk szerelmes*“ volt. Az első a Karacsné nevenapjára ajánlva, a másik Karacs Teréznek újévi üdvözlétül szolgált az 1828. év első napján. Mindenik az író által sajátkezűleg írva és szépen bekötve.

¹ Karacsék ugyan 1802 február 2-án keltek össze, tehát már 1827 február 2-án kellett volna az ünnepélyt megtartani, de egyik fél sem lévén barátja a tüntetéseknek, az ünneplés elmaradt.

A tekintélyesebb vendégek, így Fáy András, Vitkovits, a komor Kulcsár, Horváth István, Vörösmarty, Bajza, Strokay és a művész család ismerősei u. m. Szentgyörgyi, Ferenczy István a szobrász, Igaz Dániel ügyvéd, Udvarhelyi, az éppen akkor Pesten működő pár társával hosszú asztalhoz ültek s a három Karacs leány szolgálta fel őket. A fiatalság, férfi és nő vegyesen egy másik szobában fogyasztották fesztelen csevegés közt a jobbnál jobb ételeket.

Fáy András étkezés közben figyelmet kér s poharát emelve szép beszéddel köszönté fel az ezüstmenyegzői párt. Karacsné meglepetve fogadá a köszöntőt és a mindenfelől ráhulló szíves üdvözlést. Asztalbontás után ifjú Karacs Ferenc mérnök zenekedvelő barátai muzsikái mellett vigan táncoltak. A Karacs lányok pedig azzal járultak az ünnepély emeléséhez, hogy a Zsófi által készített két csinos bokrétát szétszedvén, az ifjú vendégek közt osztották szét emlékül.

Valamint az irodalom és szépművészet terjesztésének hű apostola volt Karacs, éppen oly tántoríthatatlanul pártolta a hazai ipart is. Szokott mondása volt: Ha mindnyájan hazai készítményt vásárolunk, felvirágoztatjuk a magyar ipart. Ő maga magyar nadrágban, csizmában járt. Ehhez a posztót, szőrmekelmét, puchoit, gácsit; kartonfélét sasvárit, vászont, gyolcsot felsőmagyarországit¹ fogyasztott a Karacs-család.

Voltak sokan, akik Karacsék ezen honi iparpártolását különködésnek nevezték.

„Bár sok különtársam volna, követné példámat s mozdítaná elő ezáltal azt az iparágat is, mely még nem virágzik korunkban“ — jegyzé meg Karacs — akkor, mikor még sem magyar iparvédelem, sem sorompó nem volt.

¹ E gyolcsot sok ideig egy derék miskolci gyolcskereskedő — Czegényiné — szállította, ki napa volt a jóhírű Komlóssy színezhnek.

Nem is csuda, ha Karacsék oly szigorúan ragaszkodtak fenti elveikhez, midőn a ferdeségek káros romboló hatását napról-napra látták felburjánozni.

„Szomszédunkban — írja Karacs Teréz — egy becsületes és szorgalmas magyar nő vasalta Károlyi György gróf gyönyörű fehérneműjét, fehér nadrágját, de csak a külföldi mosást kedvelő főúr elé úgy juthattak e tárgyak, mint párisi mosás, vasalás. A Pecsétviaszt az Ősz-utcában, közel hozzánk gyártották, de London volt a bélyege, mert a külföldi kapósabb volt. Lipp derék cipész a mostani herceg Eszterházy-utcában házbirtokos kényszerülve volt kitűnő lábbelijeibe, melynek bőre is magyar gyártmány volt, hogy azt a külföldiesség által kelendőbbé tegye, Wien lapocskát ragasztani. Ezen Lipp családtól vásároltunk mi Karacsok egész életünkben cipőket“. ¹ Ezen derék német férfiak jól beszéltek magyarul, az irodalmat is szerették.

¹ Karacs Teréz jegyzetei. Kézirat, u. o.

VII.

A térképrajzolás a múltban. — Lazarus, Cuspius, Honter, Lazius. — A XVIII. századbeli magyar hírlapok olvasóikat a térképek használatára serkentik. — Mária Terézia és József kataszteri felmérései. — A Mappa Josephina. — Egy német fali térkép hazánkról 1790-ben. — Görög Demeter mint kartografus. — Görög és Lipszky viszonya. — Lipszky mappája. — Karaes öt évig dolgozik a Lipszky térképén. — Karaes: Magyarország közönséges táblája. — Oklevél metszetei. — Cím-, arckép- és betűmetszetei. — A Miatyánkot 1 cm átmérőjű körbe metszi. — A Magyar Tudományos Akadémia tagsági levelei. — Az Európai atlasz. — Családi szerencsétlenség. — Fia megőrül. A pesti nagy árvíz borzalmai. — A Karaes-ház áll a romok közt. — Karaes halála és temetése. — Kunos emlékeszéde. — Frankenburg nekrológia. — Karaes kisebb térképei.

A történelem kétségbevonhatatlan tanúsága szerint nemzetünk már közel ezeréve birtokába vette a Kárpátoktól az Adriáig terjedő, egynemzet számára alkotott, hatalmas területet, midőn arra is gondolt, hogy fegyverét letéve, papíron is megjelölje birtoka határait, térképet készítsen róla. A régibb és újabb időkben készült hibás, főleg részlet térképekben ugyan nem volt hiány. A honfoglalás előtt római mérnökök felmérték Pannonia és Dacia területét, sőt Hyginus szerint már Trajanus császár idejében akadt egy katonaviselt ember, ki a császár parancsára, annak nagylelkűsége folytán felmérte a veteránok szántóföldjeit s érc táblára véselt térképen olyan pontosan megjelölte azt, hogy a birtokokra nézve e tartományokban semmiféle pör nem támadhatott. A rómaiaknak azonban hazánkról való földrajzi tájékozottságát legjobban mutatja Antonius Itinerariuma, Ptolemaios geográfiaja, mely Pannoniában és Daciában 105 helynek föld-

rajzi fekvését a szélesség és hosszúság fokainak megjelölésével határozta meg.¹ Ez alapon már könnyebben haladtak térképészeink. Csak érintve Peutinger minden idők karthográfiai irodalmának kincseit, térképírásunk összefüggő története csak a renaissance korával kezdődik, térképészeink szorosan ragaszkodnak Ptolemaios geografiájának újabb kiadásaihoz.

A Mátyás király udvarában uralkodó kulturális szellemnek tulajdonítható, hogy egy-két emberöltő alatt a renaissance több jeles magyar kartografust nevelt. Hazánk térképének elkészítésében most már maguk a magyarok vesznek részt. Így igen nagy tekintélyt ért el *Lázár deák*-nak Bakacs titkárának térképe. Mely négy szélességi fokra terjedő térképet először *Cuspius* bécsi tanár adott ki 1520 körül s ettől kezdve 1553-ig több bővített kiadást ért el.² Lázár deák fellepte a magyar kartografia terén döntő volt, hiszen még a híres francia geográfus Marcel de Serres 1814-ben is őt a legjelesebb kartografusok közé számította.

Az első hazai térképész, ki a fokhálózatot következetesen alkalmazta, *Honter János* volt, ki Erdélyről készített nagyarányú térképét 1532-ben Baselben adta ki.³ Legpontosabban a szászok földjét ábrázolja, térképe északról délfele torzul. Kosmographiájához, mely még 1534-ben egyszerre két, később több kiadást ért el, utóbb több más térképet csatolt. Az egyik azért nevezetes, mert már 1534-ben van egy America névvel ellátott világlapja, mely *Apianus* „*Typus Orbis Universális*“ c. 1520-ban

¹ Márki S. dr.: A magyar térképírás múltja és jelenje. Földr. Közl. XXIV. k. 291—303. l.

² Oberhummer ugyan a Lazarus—Taunstetter-féle térképeknek négy kiadását említi (l. Oberli: Karten d. Lazius 38. l.), de dr. Teleki Pál gróf a párizsi és római könyvtárakban több, különösen Orlandi féle római kiadást (1559) fedezett fel. (Dr. Teleki Pál gróf úr Öméltósága szíves szóbeli közlése után.)

³ Fabritius K.: Erdélynek Honter János által készített térképe. Budapest, 1878. Értekezések a tört. tudom. köréből, VII. k.

megjelent térképe után készült. Mivelhogy *Lazarus* életkörülményeit nem ismerjük, a szász *Hontért* tekinthetjük a magyar térképírás atyjának, noha egész a XIX. század legelejéig sokan a bécsi *Lazius Farkast* (1514—1565) tartották a legrégibb magyar térképírónak,¹ noha az ő Magyarországi térképe csak 1556-ban látott először napvilágot.² E térképek mellett a hosszú századok alatt számos egész és részlet térképet készítettek, bár iskolai használatra mindig külföldi térképekhez voltak kénytelenek fordulni. Amde a Mária Terézia uralkodása alatt megindult *Magyar Hírmondó* már ajánlja olvasóinak, hogy legalább csak a földképét maguknak megszereznék, melybe néha „a hirlap-olvasóknak szükségük lészen betekinteniök. Alkalmasint meg is érik ezzel most eleinte, kivált ha Magyar-Erdélyország képét hozzá veendik“.

Igazán elismerésre, örök hálára érdemes a Magyar Hírmondó-nak, *Magyar Kurir*-nak, a *Hazai és Külföldi Tudósítások*-nak az a buzgósága, amellyel a térképek használatára figyelmeztetik olvasóikat, másfelől pedig idegen tákolmányok helyeti lasankint egész magyar térkép-gyűjteményhez juttatták kicsiny számú olvasóikat. A megyék térképeit Mária Terézia, főkép pedig II. József császár utasítása, sőt egyenes parancsára a megyék hites mérnökei felügyelete alatt császári kirendeltség készítette és 1787-ben be is fejezte.³ Az ország felmérésének eredményét a *Mappa Josephina* 165 sectióból álló hatalmas munkában foglalták össze és helyezték el a bécsi udvari könyvtárban.

¹ Hazai Tudósítások, 1808.

Kölcsey levele Kazinczy Ferenchez. Kölcsey Ferenc minden munkája. IX. k. 5—9. l.

² W. Lazius: Rerum contra Turcas in Pannonia ad Babozam et Szigethum a. 1556. gestarum narratio. L. Oberhummer—Wiesner: Karten des Wolfgang Lazius. Innsbruck. 1906. 37—53. l.

³ Magyarország és Erdély trigonometriai fölvételét 1764-ben kezdték és 1787-ben befejezték.

Nem sokkal ezután, hogy József császár Magyarország területét felmérte s azt mappáztatta, sokak agyában megfogamzott az az eszme, hogy az ország területének pontosabb ábrázolását nyilván tartsák jó térképek segítségével. Már 1792-ben megkísérelték a József mappáinak egyes lapjait össze illeszteni, hogy így a birodalomnak egységes földképét nyerjék. Ez az összeegyeztetés azonban nem sikerült, mert a felvétel nem egységes terv szerint történt. Most az eddig divatozott nagymértékű főleg történelmi térképek helyett kisebb mértékű geográfiai térképeket készítenek. Erre nézve az előbbi időkben eszközölt trigonometriai és geometriai mérésekből kiszámított adatokhoz csillagászati helymeghatározások is járulhattak, hiszen Hell Miksa Weisszal már 1787-ben Bécs és Nagyszombat közt először határozta meg a földrajzi hossz-különbséget. Így született meg többek közreműködésével már 1790-ben Magyarország első fali térképe — sajnos német nyelven — „*Generalkarte von Ungarn samt den angrenzenden Laendern nach den besten Karten, Originalzeichnungen und astronomischen Beobachtungen der Herrn Hell, Liesganig, Mikowiny, Islenief etc. entworfen und angefangen von Herrn I. Wussin k. k. Wegdirektor, vollendet von Herrn A. von Wenzely. Hofbuchhalterei Raitoffizier im Baudepartement. Herausgegeben von Herrn F. A. Schraembl MDCCXC*“—c. alatt, mely már ekkor alaposan rácáfol Schedius Lajos egyetemi tanárra, ki még 1802-ben is, bár elég igazságtalanul, így vezeti be az új századot: „Hazánk földrajzi viszonyairól való ismereteink még igen sok igazítást és kiegészítést kívánnak meg. A Magyarországot tárgyazó számtalan földkép közül egyetlen egy sem alapszik eddigelé helyes geometriai méréseken és csillagászati meghatározásokon“.¹ Kemény kritika ez egyfelől a magyar karthografiára, hiszen a Wussin—Wenzely térkép már trigonometriai méréseken, néhány

¹ Schedius: Zeitschrift von und für Ungern. Pesth, 1802. I. B. Einl. 7—8.

csillagászati helymeghatározáson alapszik, melyek eszköz-lésébe nem kisebb tehetségek mint Hell, Mikowiny és Islenief vesznek oroszán részt. De igazságtalan a kor buzgó férfaiával szemben is, kik közül Budai E. debreceni tanár már az iskolába viszi be a térképrajzolást s 1797--1800 ban egy egész atlaszt bocsátanak ki a szorgalmas rézmetsző deákok „*Oskolai Uj Atlasz*“ címen. Sőt a derék Görög Demetert, az egyszerű, de nemes lelkű „ajo“-t¹ is figyelmen kívül hagyja, akinek ügybuzgalma és szerencsés helyzete, valamint összeköttetése nélkül hazai térképészetünk még jó időre vissza lett volna vetve ; sőt mi több, az ő előzetes munkája nélkül még Lipszky őrnagy is alig alkothatta volna meg olyan hamar hatalmas és nagybecsű munkáját. A Görög Demeter és Lipszky térképészeti munkálatai közti összefüggésről Lipszky életírója² hallgat, ellenben annál hangosabban beszél Görög barátja, személyes ismerőse, Márton József, a magyar nyelv tanára a bécsi egyetemen, kik is életrajzi füzetében³ olyan közvetlen hangon emel mesterének, jóltevőjének emléket, hogy szavahihetősége felől nem kételkedhetünk.

Görög, aki 1789-től kezdve a „*Hadi s más történetek*“ c. folyóiratnak munkatársa volt, az éppen akkor folyó török háború könnyebb megérthetése végett folyóiratukhoz mellékli a háború színhelyének, a bánságnak és Oláhországnak eléggé sikerült térképeit : „*Oláhország déli része a Bánáttól kezdve Nikopolis tájáig*. Bécs, 1790“ ; és *Oláhországnak Sziszlov és Ibraila között fekvő része : Bulgária, Moldva, Bessarábia tartományainak részeivel*. Bécs, 1791“.⁴

¹ Ajo görög szó = nevelésre felügyelő.

² Janovszky László : Lipszky János. A trencsénvármegyei természettudományi egylet 1892—93. évi Évkönyve. XV. k. 119—134. l.

³ Márton József : Görög Demeter életleírása és érdemei. Bécsben, 1834.

⁴ Berkeny János „Veszprémi-fi“ rajzolta és metszette 1790 és 91-ben 21×31 cm. nagyságban. Rézlenyomata a depr. ref. kollégium nagykönyvtárában.

Azonban nemcsak a hazai, hanem a külföldi eseményeket is mappáról tárgyalják „*A frantziák ellen folyó hadakozásnak teatroma Németalföldön*“ címmel.¹ Bár a „Hadi tudósítások“ a szisztovi béke után elég hadi tárgy hiányában „*Magyar Hírmondó*“-vá változott, mindazonáltal a külföldi hadi eseményeket ezután is térkép kíséretében tárgyalták. Napoleonnak operációit az Olaszföldön sokkal érdekesebben tudták előadni az „*Olaszország*“ mappa kíséretében, melyet *Delamarch* és *Arrowsmith* legújabb mappái szerint adott ki Görög és Kerekes 1799-ben. E mappán fel vannak pontosan tüntetve a hajójáratok és a stratégiai főútvonalak.² Napoleonnak az osztrák területen lefolyt harcainak és az osztrák haderőnek a franciák elleni operáció területének ismertetésére „*Stájerország*“ és „*Carniola*“ térképét rajzoltatják meg és metszetik ki Berkennyel 1801-ben *Kindermann* hasonló térképei után.³ A Magyar Hírmondó megszűnte után csaknem két évtized múlva vonta ismét Kulcsár István a kártografiát a zszurnalisztika szolgálatába.

Minthogy Görög tanítványával, gróf Koloniccsal beutazta Magyarországot s vármegyéjét se utazása alatt nemcsak minden útbaeső várm.-ének lerajzolt vagy kimetszett mappáját igyekezett megszerezni, hanem maga is szorgalmasan gyűjtögetett egy térkép készítéséhez szükséges statisztikai földrajzi adatokat ; jegyzeteket, sőt vázlatokat is készített, mivel már ekkor tervbe vette, hogy Magyarország vármegyéinek mappáját rézbe metszi és Atlaszban kiadja. Hogy pedig e fontos munkájában másfelé való elfoglaltsága le ne kösse, 1795-ben, midőn herceg Eszterházy Pál nevelését átvette, a Magyar Hírmondó szerkesztését is az önként vállalkozó Kerekes Sámuel-re bízta s

¹ Berkeny metszette rézbe 1793-ban Bécsben, nagysága 20×35 cm., lenyomata u. o.

² Benedicti H. metszette rézbe Bécsben 1799. 25×29 cm. nagyságú; rézlenyomata u. o.

Berkeny metszette 23×30 cm. nagyságú. Lenyomataik ma a debr. ref. koll. nagykönyvtárában őrzik.

így összes idejét Magyarország vármegyéinek megrajzolására és kimetszésére szentelte. Egy olyan hatalmas munka, mint a Görög által tervezett Magyar Atlasz, mely magában foglalta volna Magyarország 52 vármegyéjét, a határőrző regementek vidékeinek térképét és hozzá egy repertórium kiadása még a mai időben is igen nagy nehézségekbe ütközne, hát még a XVIII. század végén, mikor még magyar kulturánk, irodalmi életünk úgyszólván nem volt s az író csak magánosok jószívűségére, mint alamizsnára, volt utalva. Ehhez járult, hogy Görög idejében még csak kevés megyének volt kimetszett vagy jól rajzolt mappája s ha valaki e fáradságos, tetemes költséget igénylő munkát szóba is hozta, mindenki kétséges kimenetelűnek tartotta.

Még *gróf Festetics György*, a nagylelkű magyar Maecenas is rendkívül merész gondolatnak tartotta és nevezte tervét, mindamellett Görög Demetert feltett szándékában nemcsak hogy kitartásra buzdította, hanem minden mappa kimetszésének költségét,¹ amelyre más pártfogó nem akadt, magára vállalta. Így történt aztán, hogy Görög Magyar Atlaszának² 62 táblája közül 41 vármegyének mappája Festetics György önagységának, hazafiúi igyekezete hathatós előmozdítójának van ajánlva.

Később ezek közül 6 vármegye jobb rajzok után szebben lőn kimetszve, amikor is más pártfogóknak ajánlotta. 16 évi roppant munkát igényelt az atlasz elkészítése. Az első mappa már 1795-ben megjelent, míg az egész atlasz csak 1811-ben láthatott napvilágot. Az előkelő pártfogók és a jóakarát pedig nem hiányzott. Görög szerencsés helyzetének (udvari nevelő) tulajdonítható az is,

¹ Eleinte egy-egy mappa kimetszésére 150 frtot adott, később pedig, mivel a papírpénz értéke folyton változott, ez összeget folyton nevelte.

² Magyar atlasz, azaz Magyar-, Horvát és Tótországok vármegyéi s szabad kerületei és a határőrző katonaság Vidékeinek közönséges és különös Tábláji. Közharcosította Görög. Viennae, 1802.

hogy kérésére az udvari tanácstól Magyarországnak *Josephina Mappa* néven őrzött földképét reversalis mellett megkapta azon célból, hogy a vármegye situatióit, ahol szükséges volt, ahhoz igazíthassa. Hogy pedig még hitelesebbek és pontosabbak legyenek e térképek, gondja volt rá, hogy a már így redukált mappák rajzait legtöbbnyire leküldjék az illető vármegyéhez, hogy a megyei hites mérnökök vizsgálják meg, javítsák ki és küldjék vissza.¹ Emellett sok pénzbe is került a mappák kiállítása. A mappák rajzolására és redukálására Görög számos esztendőig tanult és igen kiváló mérnököt és rajzolókat tartott bizonyos fizetéssel. Így 1802—1804-ig, 3 évig, két rajzoló mérnök Winter és Agneton dolgoztak naponként bizonyos ideig a mappán és e munkáikért évi 600 frtot kaptak.² A kész munkákat a Magyar Hírmondó olvasóinak egyenkint meg is küldték. A munka minden nehézségek dacára annyira előre haladt, hogy 1803-ban már 40 nappa volt részint kimetszve, részint megrajzolva s kérelmére azt is megnyerte, hogy térképészeti intézete tovább is a hercegi háznál maradt és rajzológiai ott dolgozhattak.

Ezidőben történt, hogy *Szedlicskai Lipszky János*, előbb huszárkapitány, később őrnagy a báró Frimont Huszár Regimentben, 1802-ben Bécsbe jöven, kérte Görögöt, hogy mivel ő (t. i. Lipszky) Magyarország és Erdély általános térképét szándékszik kiadni, részlet-térképeivel lenne ebben segítségére. Görög a legnagyobb örömmel, készségesen bocsátotta rendelkezésére nemcsak a már kimetszett mappákat, hanem a kimetszésre elkészült, sőt a még nem redukáltatott rajzokat is megengedte lemásoltatni úgy, hogy Lipszky közel 50 mappának jutott ily módon birtokába. A rézlenyomatokat Lipszky magával vitte, a rajzokat pedig 1802. és 1803-ban Bécsben a tűzérekkel olajos papírra lemásoltatta és saját céljaira fölhasználta, kiegészítvén és átalakítván azt a maga

¹ Márton J. id. m. 23. l.

² Márton J. id. m. 24. l.

észleleteivel, melyet egész szolgálati ideje alatt, hivatalos és magánutazásai alkalmával folyton gyűjtögetett. Méltán csudálkozhatott Görög, midőn Lipszky mappáját 1808-ban, nem egy táblán, mint ő gondolta, hanem 12 részben kiadatva látta s nem átalhatta meg, hogy midőn e történetet mindennapi jegyzetei közé beírta, Vergiliusnak ezen szavait ne vesse utána: „*Sic vos, non vobis!*...“¹

Lipszky munkájának váratlan megjelenése annál keservesebben érintette Görögöt, mert ő is későbbi nyugodt helyzetében bízván, Magyarország összes vármegyéinek mappáit felette nagy költséggel egy mértékre, még pedig egy geográfiai mértföldet egy hüvelykre szabva, újonnan átdolgozta és rajzoltatta azon célból, hogy azt idővel kimetszeti. A szép rajzok 3 év alatt ugyan elkészültek, de a Lipszky: „*Mappa Generalis Regni Hungariae*“ című művének megjelenése után Görög ezen szándékáról lemondott. Rajzai a herceg Eszterházy-könyv- és képtárban őriztetnek.

Lipszky térképét először csak mellékletül szánta hadászati munkájához, melyen már hosszabb ideje dolgozott. Segítségére volt az ő egész katonai pályája, — katonai földrajzoló bizottsághoz lévén beosztva, — és ismerősei közül rendkívül sokan. Magánúton minden oldalról buzdították és támogatták szorgalmát, sürgették a térkép kiadását; míg végre valóságos nyílt vállalatá lett az egész dolog, mivel József főherceg, a nádor, a helytartótanács, a főhaditanács, sőt még Károly főherceg is meleg pártfogásukba vették, mi több, Károly főherceg parancsára a mű teljes elkészítéséig Pestre rendelték Lipszkyt, rangjának és itteni feladatának megfelelő utasításokkal és anyagi támogatással. A tanulmányi alap terhére egy bizottság, *Lipszky, Schedius és József* nádor közbenjárására, Ő felsége rendelete folytán, *Bogdanovics Imre* felügyelete alatt, csillagászati felvételeket eszközölt és javíttatta a Liesganig hibás csillagászati megfigyeléseit már 1798 óta.

¹ Márton J.: id. m. 26. l. „Mint ahogy ti sem magatoknak“...

Maga Lipszky is tett ilyeneket s nagy lelkiismeretességgel gyűjtögette a térképhez szükséges adatokat. Ezeken kívül felhasználta még a régibb csillagászati megfigyeléseket is.

A térkép készítésénél követett eljárását a derék Lipszky maga írja le a *Zach*-hoz intézett levelében.¹ E szerint a térkép Liesganig fokmérése alapján készült a Zach által ajánlott *Murdoch*-féle vetületben 1:469,472 mértékben. Közép parallelnek a 47°, és közép meridian-nak a 38°, 10' E. Ferró. van felvéve. A különböző időkben tett trigonometriai és geometriai mérésekből kiszámított adatok alapján Lipszky számos helynek egymástól való távolságát számította ki. Továbbá, hogy a hálózatát Liesganig fokméréseivel kapcsolhassa össze, kiszámította Liesganig fokmérésének háromszögelési pontjait. Végül 156 helynek távolságát a budai délkörtől s néhánynak a péterváraditól, néhány külföldi bázist határozott meg, hogy háromszögelési hálózatát a Liesganig által Galiciában, Ausztriában végrehajtott földmérésekhez kapcsolhassa. Csak miután térképének hálózatát ilyen nagy fáradsággal meghatározta, a részleteket megyék, járások, kerületek, folyók, tavak, mocsarak, csatornák, a posta és egyéb utak mérési és fölvételei szerint számítá ki és írta be; ezekből nagy fáradsággal és költséggel 600 eredeti fölvételt szerzett be, aztán minden megye, járás stb. teljes betűrendes lajstromát dolgozta ki, melyben minden város, mezőváros, falu, puszta s egyéb földrajzi tárgy össze volt állítva. Ezen lajstromokat egy-egy előzetesen készített térkép és a helytartótanács rendelete kíséretében az illető törvényhatóságoknak megküldték átvizsgálás és javítás végett. Mindezek alapján Lipszky több mint 500 helységnek földrajzi fekvését határozta meg s ezeknek névjegyzékét a *Conspectus Generalis*-ában közlé is. Így készíté el azon földképet, melyet nemcsak kartársá és barátja, Zach dícsér, de amely Sydow szerint is mint „óriási szorgalom eredménye, méltán nagy bámulatot gerjesztett, mely

¹ Zach : *Monatliche Correspondenz* VIII. B. 234. 1.

Magyarországról készült minden későbbi földképnek forrásává lett“.

Lipszky 1803-ban kezdé legfelsőbb engedély mellett térképeit metszetni, műhelye Pesten volt. A mappákat magyar művészek metszték. A situatiot *Prixner*, a pozsonyi származású művész metszette, aki már Liesgagninak Galitzia mappáját is olyan dicséretre méltóan metszette; míg az írást, a betűket, *Karacs* metszette hozzá s írása nem marad mögötte a *Junker* és *Falka* betűinek.¹ Igaz, hogy *Karacs* teljes öt évig dolgozott a Lipszky mappáján, de meg is látszik rajta a kitarló, gondos munka, mert az a kalligrafia, mely az addig megjelent mappákat úgy elrútította, a Lipszky térképén csinos és tiszta. A mappa első kiadása 1806—1808-ig; második kiadása pedig 1833-ban jelent meg ily címmel: „*Mappa Generalis Regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum, nec non Magni Principatus Transilvaniae in IX. Sectiones distributa, secundum geometricas partium Dimensiones recentis simulque Astronomorum observationes concinnatas et delineatas per Joannem de Lipszky*“. 1807-ben már 4 sectio jelent meg.

Az alatt az öt év alatt, míg *Karacs Lipszky* térképén dolgozott, mellette még nem egy nagyobb szabású térképet is készített el. Megbízást az egyes megyéktől vagy püspököktől nyert. Így már 1802-ben elkészíté „*Magyarország posta térképét,* „*Zemplén megye térképét 1806,* „*Szombathelyi püspöki megye*“ 1807.

Karacs Teréz írja, hogy atyja az elemi iskolát mindig ingyen látta el térképekkel. Ezek közül még ma is őriz egynehányat a debreceni főiskola könyvtára. Ilyen pl. „*A német szövetség közönséges Földképe*, az alsóbb Oskolabeli ifjak számára metszett és kiadott *Karacs Ferentz*“ 1815 körül; nem különb célra metszette és adta ki az „*Europai Török Birodalom és Görök királyság Földképe*“-t, melyet Horvát István nagyreménységű fiának, Gyulának ajánlott

¹ Hazai Tudósítások. 1807. 21. sz.

a kiadó. Ezek és az alsóbb iskolabeli ifjak számára készült némely szükségesebb térképek és pedig: *Magyarország, Erdély, Galiczia, Nagy Asia* földképei lételüket egyedül a piarista iskolák és azok tudományt kedvelő provintialisának, *Grossner Henrik János* és más tanárok, tudománykedvelő szerzetesek és a miskolczi református lyceum professzorának, *Regéczy Istvánnak* köszönhetik s áruk darabonként 10 p. kr. volt.¹

A XIX század elejétől kezdve a Kis tükör minden pesti kiadásához ő metszette a térképet a *Trattner* költségén. „*Magyar Ország el-osztva L vármegyékre*“ és „*Erdély Országi Uj Táblá*“-ját, mely utóbbi VII. Magyar vármegyékre, VII. öreg és fiú Székely székekre, II. szász és I. magyar Fő districtusra“ volt felosztva.

Ámde Lipszky sikere, amelyet neki a kül- és belföldi elismerések biztosítottak, arra bátorították Karacsot, hogy nem lehetne-e a Lipszky térképét, amely 12 darabban látott napvilágot, egyetlen lapon ábrázolni, kisebb mértékben, talán éppen úgy, mint egykor a derék Görög az ő egyhüvelykes fali abroszát óhajtotta elkészíttetni. Az eszme megtestesítése neki annál is könnyebb volt, mert az öt évi munka alatt teljesen kiismerte Lipszky térképét s hogy ez eszmével már eleve hosszan foglalkozott, mutatja az, hogy már 1804-ből ismerünk egy ilyen fajta töredéket, de az egész fali abrosz egész terjedelmében Lipszky térképének megjelenése után csak 5 év múlva, 1813-ban látott napvilágot ilyen címen: „*Magyarországnak és a hozzá kapcsolott Horváth, Tóth országoknak, a Határőrző katonai vidékeknek, nemkülönben az Erdélyi Nagy Fejedelemségnek a legjobb mappák szerint készíttetelt Közönséges Táblája*“. „széki Teleki László grófnak, cs. kir. kamerariusnak, Somogy megye Adminisztratorának ajánlja Karacs Ferencz a Kiadó és metsző, Pesten, 1813.“, 4 részből összeállítva. Eltekintve Lipszky 12 részből összeállított és így nehezen

¹ Rajzolatok 1837 okt. 28. sz. Karacs F. rézmetsző, Európa Atlasza kiadója jelentése.

kezelhető Mappa-jától, Karacs e nemű mappáját tarthatjuk az első magyar nyelvű faliabrosznak, mely vászonra felhúzva, a falra felakasztva volt sokáig használatban az iskolákban. A térkép metszése minden tekintetben sikerült, a situatiók metszése nem maradt hátrább Prixner metszésénél, a betűk pedig, mint a Lipszkyénél, úgy itt is Karacs vésője alól kerültek ki. Sokat használt ezáltal egy magyar fali abroszt mindeztideig nélkülöző művelt magyar közönségnek és iskoláknak — kelendősege által jó keresethez juttatá kiadóját is.¹

E négy táblás abroszon kívül metszett még Karacs számos Magyarország térképet, egy táblán, kisebb-nagyobb mértékben. Görög: „Magyar Átlását“ „Magyar Országának“ ama „Közönséges Mappája“ vezeti be, melyet Márton szerkesztése alatt metszett Karacs (1811). Ez az általános térkép „az Átlásba levő vármegyéket, szabad kerületeket és a Határ-őrző Regimentek Vidékeit Fekvések és számjok szerint“ adja elő. E szép kiállítású, áttekinthető térképet monyorókeréki Erdődy J. udvari kancellárnak ajánlja Márton. Mérték nincs rajta, de fokhálózat igen. Alul a budai, felül a párizsi kezdő meridiánt használja. (22 × 29 cm.)

Szintén áttekinthető, de sokkal kezdetlegesebb a kisebb mértékben készült „Magyar Ország vármegyékre elosztva“ s „Erdély Ország vármegyékre és Székekre elosztva“ című térkép, egy lapon, magyar és erdélyi címerrel, mértékkel, ferrói meridiannal. Politikai térkép, hegyrajza nincs. Rajzolta pedig az éppen Pesten Karacséknál időző Beregszászi Pál Ingenieur s később debreceni kollégiumi rajztanár és metszette Karacs. (27 × 42 cm.)

Karacs Ferencet tarthatjuk hazánk legnagyobb betűmetszőjének, ki már debreceni togátus deák korában fényes tanújelét adta a tollforgatás és véső kezelésbeni ügyességének. Később a Junker bécsi iskolájában annyira

¹ E térképet használta Kazinczy is, midőn 1826. Dessewffy Aurélnak útitervet ad. Kazinczy levelezése. XX. k. 78. l.

kiképezte magát, hogy betűmetszvényei nemcsak magasra fölé helyezik hazai kortársai: egy Falka, Nagy Sámuel, Eröss Gábor, Kiss Sámuel fölé, hanem Sárváry Pál¹ és Beregszászi Pál szakemberek, az utóbbi maga is rézmetsző, sőt még a kitűnő ízlésű Kazinczy Ferenc² is egyhangúlag neki juttatják az elismerés koszorúját. Már mint kezdő művész feltűnő szépen dolgozott a Lipszky-féle: Mappa Generalis Regni Hungariae c. térképen, melynek tömérdek betűhalmazában nemcsak a térképnek csinosan kiállított címfeliratát, nemcsak a térképen előforduló tömérdek nevet (a kisebbeket kúrsív, a nagyobbakat nyomtatott betűkkel), hanem ehhez még „*Conspectus partium Regni Hungariae et magni Principatus Transylvaniae secundum earundem divisiones, subdivisionesque*“ címen 3 táblát is metszett. Nem csúda tehát, ha e roppant munka csaknem 5 teljes évet vette igénybe, de a még kezdő művész oly fényesen oldotta meg feladatát, hogy a korabeli kevés számú hirlapok a legnagyobb elismerés hangján szólnak róla és művészetéről. E munka nemcsak anyagiakat biztosított neki, hanem újabb és újabb munkát számára. Az állami nyomda és magán nyomdai vállalatok egymásután szerződtették a jeles művészt. Horváth István, a nagytudományú történetíró régi oklevél és pecsét metszeteit vele készíteti s személyesen felügyel, hogy a metszet hibátlan és korhű legyen. Ennek folytán gyakori vendége a Karacs háznak s szoros barátság fejlődik ki a hazájukhoz törhetlen hűséggel ragaszkodó és nemzetük nagyságán, művelésén csüggingő két férfiú között.

Midőn 1833-ban Horváth István, a Széchenyi országos könyvtár nagytudományú őre, a Tudományos Gyűjtemény szerkesztését átvette, az eladdig kellő figyelemre

¹ Sárváry Pál levele a Tud. Gyűjt. szerkesztőjéhez. Tud. Gyűjt. 1823. X. 123. l.

² Kazinczy levele Rumy Károlyhoz 1813. Lásd Váczy: K. lev. X. k. 424. l.

nem méltatott diplomatika is helyet kér magának egyetlen tudományos folyóiratunkban. Az egyes kötetekben mind gyakrabban jelenik meg egy-egy oklevél ismeretése az oklevél hasonmásával együtt. Ez eredetiek rézbe metszésén pedig Karacs Ferenc, a tudós művész barátja osztozik, *Miskovits Moysessel*. Karacs több és sokkal szebb oklevelet metszett, amelyek mindegyikét egy-egy kiváló férfiúnak ajánlja Horvát. Így Karacs vésője után látott napvilágot a székesfehérvári káptalan oklevele (1305) Kulcsár István dicső emlékének ajánlva.¹ Farkas alkancellár oklevele (1263)², Kisfaludy János vasmegyei főszolgabírónak ajánlva. 1198-ból az Imre király,³ 1369-ből Nagy Lajos,⁴ 1315 és 1327-ből a Károly király,⁵ 1363-ból a győri káptalan⁶ oklevelei. Majd midőn 1835-ben Horvát lángoló honszerelme arra bírta őt, hogy forrón szeretett nemzetének legrégebbi nyelvméleteit századonként folytatólagosan publikálja lapjában, azoknak hű facsimiléjét nem mulasztja el mellékelni, hacsak teheti. E nagyértékű munkáját a *Halotti beszéd és könyörgés facsimiléje*⁷ nyitja meg, mely 22,5 × 14,5 cm. nagyságú színezett rézmetszet minden tekintetben hű és sikerült első lenyomatait Karacs művészi kezének köszönte először a tudós világ, Horvát pedig „a nagy Révai Miklós emlékezetének szenteli”. E folytatólagos közlemény többi rézmetszeteit is minden biztonnyal Karacs metszé, bár neve nincs alá metszve, de a betűk típusai és szoros barátságuk e mellett bizonyítanak. Ezek az egyenként, a folyóirat mellékletéül szánt facsimiléek később összegyűjtve is megjelentek,

¹ Tud. Gyűjt. 1833. II. k.

² U. o. 1833. III. k.

³ U. o. 1834. III. k.

⁴ U. o. 1834. V. k.

⁵ U. o. 1834. VII. k. és IX. k.

⁶ U. o. 1834. VIII. k.

⁷ Horváth István: A magyar nyelv régi maradványairól. Tud. Gyűjt. 1835. I. k. 101. l.

Beatus vir qui non Abijt in
confortiorz psalmus primus

Bodog ember kȳ kegȳet
leneknek tanachyaba ne
m. yarth ees kȳ bȳnefeknek wta
ba nem alloth ees kȳ wegedelmnek
zekȳbe nem wltth.

E w akaratȳa wrnak terwenȳe
be gondolkodȳk w nekȳ terwenȳe
be. ȳyel ees napal.

Es lezen mȳkewen folyo vȳsnek me
lette ȳltetheth fa kȳ w ȳdeȳebe ad
ya w gȳemwlcheth.

Es w leuele el nembwf. ees mȳ
ndeneketh kȳketh teȳen bewlteth
nek

Dem wȳȳ kegȳetlenek nem wȳȳ
dee mȳkenth poor kȳth ȳeel el
fwtth feldnek ȳȳnerel

Aȳerth kegȳetlenek ȳteletthbe nem
tamadnak feel, sem bȳnefek ȳȳa

s innen érthető az, hogy jórészt tőle valók azon oklevél-másolat metszetek, mely „Oklevél Hasonmások Gyűjteménye“ (XI—XV. század) címen, mint Horvát Árpád oklevéltani füzetéhez tartozó melléklet, 26 rézmetszetű táblán jelent meg 1883. (I. kiad.) és 1892-ben (II. kiad.) Ezek között Karacs metszette a Szent István hamis oklevét, melyet egykor Horváth István I. Ferencnek szentelt, legmélyebb jobbagyi hódolattal és több Imre, IV. László, Róbert Károly, Zsigmond korából való oklevelt.¹

E metszetek oly éles és finom vonásúak, hogy mind a betűk kivitelét, mind az oklevél kiállítását tekintve, teljesen korhűk és könnyen olvashatók.

Nemkülönben figyelmet érdemelnek Karacs egyes címlapjai és ábrái, melyeket a korabeli könyvekhez nagy számmal készített mesteri keze. Azok közül első helyen említendők: a magyar nemtő a Tud. Gyűjt. 1817. évf.-hoz, továbbá Kazinczy által is nagyon dicsért Kisfaludy Sándor „Hunyadi János“ históriai dráma címlapja, míg ugyane könyvhöz a Hunyadi képét Höfel metszette. Még mint egész fiatal művész metszette rézbe 1798-ban a „Dugonics oszlop“-át, melyet Csokonai hasonló című verse alapján ügyesen rajzolt keze alá Szelelemhegyi András.² Arcképet nem igen metszett Karacs

¹ A debr. kollégium több mint 15 oklevél és más metszetet őriz, még számos a M. N. Múzeumban.

² Dugonics A.: Szerecsenek. Pozsonyban, Pesten, 1798. II. könyv elején 9×15 cm.

E rajznak eredetije, de nem teljes hasonmása a M. Nemzeti Múzeumban Dugonics A. „Szerecsenek“ c. kézirat élén látható. Endrődi S. pedig, midőn ezt a Beöthy: „Magyar Irodalom Története I. Budapest 1906. 666. és 667. lapok közti lapon közzé teszi, a Csokonai rajzának tartja. Szerintem e rajz nem a Csokonai rajza. E rajz nem egyezik meg teljesen a Csokonai Dugonics Oszlopa című költeményének szellemével sem. Csokonai ugyanis a már kész Dugonics oszlop előtt áll és sirdogál s nem rá, hanem alá írta e sorokat:

„Szemléljétek. Késő. Unokánk. Fiai!

A nagy. Dugonicsnak. A hív. Csokonai“.

Ferenc. Mindössze kedves barátjának, a puritán egyszerűségű Virág Benedeknek metszé „*Poetai Munkái*“ I. k.-hez (1799) a *Horatius arcképét*. Hasonlóképpen ő metszé még a híres Cseh Szombati Józsefnek, az egykori kiváló debreceni deáknak, később még híresebb orvosnak, személyes barátjának, gyakori vendégének, életrajzához a *diszes arcképet*, mely pontozott modorban, oválisan, körirattal készült a *Jeny* festménye s a *Kaerling* rajza után.¹ Nem kisebb sikerrel alkotta meg néhány történeti arcképét sem. Előbb a *Mária Terézia*,² később a *Szent István*, *Szent László* és *Kálmán*³ királyok sikerült arcképeit metszette szép sikerrel és történeti hűséggel rézbe.

Bár az arcképmetszésben is derekasán megállja a helyét, mégis e téren másoknak engedi át a babért.

Kisszántói Pethe Ferencnek, akitől debreceni kolégiumi deák korában a rajzolásban az első ismereteket szerezhette, sokat dolgozott. A *Pallérozott Mezei Gazda* és Festetics támogatása mellett „a két magyar haza költségén“ 1814-től kezdve megjelent *Nemzeti Gazda*

nem pedig e pár szót : „Dugonics Oszlopa“, ami az eredetiben van, holott ezt mindenki tudta, aki a könyvet olvasta, mert a könyv Csokonai e című versével kezdődik. Igaz, hogy a kézirat elején levő kép nincs megnótálva, így biztosan nem tudni, hogy ki készítette e kezdetleges rajzot. Én azt hiszem, hogy Szerелеmhegyi készítette, aki később, midőn Mérei Sándor, Dugonics egykori tanítványa, Csokonai fenti versét — melyből a Tudákosság és a Szerecsének, mely elé e kép készült, kimaradt — ezek betoldásával kiegészítette (e betoldás Csokonai későbbi kiadásaiiban mint Csokonaié szerepel), e rajzot Mérei utasításai szerint ismét átdolgozta a kitoldott vers szellemének megfelelőleg s így került ez az átdolgozott kép a Karacs Ferenc vésője alá és a Szerecsének II. k. Pest, 1798. élére. Ezért nem egyezik a kézirat élén levő kép a könyv élén látható képpel.

¹ Cseh Szombati József sírhalma. Báthori G. superint. halotti praedikációjával. Pest, 1815. elején 15×20 cm.

² Schiller : Biographiák. Ford. Tanárky M. Pest, 1810. II. k.

³ Fessler : Három magyar királyok. Pest, 1815.

számára számos jólsikerült ábrát metszett. Így a „*Jórendű Vasboroná*“-t, a „*Rögzűző Henger*“-t² (Festeties Antalnak ajánlva), „*A Magyar Boronájá*“-t,³ „*A Pethe okos kormányú közönséges ekéjé*“-t és „*Répa ültető*“-jét,⁴ „*K. Pethe Juhszámozó Módjá*“-t és a „*Magyar Juhjászlá*“-t.⁵

Midőn Pest városa az 1774 óta fennálló Rondella helyébe egy új színház építését határozta el, az épület záró kövében helyezendő ércablákat Karacsnál rendelte meg. 1812-ben már állott az épület s Karacs javában dolgozott az ércablák vésésén. Egy napon nagyon sok előkelő úr látogatta meg a művészt s örvendeztek, hogy valahára magyar színház is van. A művész neje cáfolólag annyit mondott: „Nem magyarul fognak ott működni“. Mire egy úr így válaszolt: „Hogyne! hiszen a zárkövébe ezt véste Karacs barátunk: „*A nemzet és a nemzeti nyelv művelésére emeltetett ezen épület*“.

„Nincs ám jelezve, melyik nemzet és minő nemzeti nyelv művelésére“ — felelte Karacsné.

A színház 1812 február 9-én meg is nyílt,⁶ de német lett,⁷ csak néha-néha engedték meg egy-egy magyar társulatnak, hogy benne előadásokat tarthassék. A fenti mondatot két lapra, ú. m. egy réz és egy cinklapra véste Karacs. Ezek visszás lenyomatát olvastatta Karacs az urakkal tükörből, sőt később is megmaradt egynehány

¹ Nemz. Gazda 1817. I. Dar. 241. l. 8×10 cm.,

² Pall. Mez. Gazd. I. D. 321—323. 17×23 cm.

³ Nemz. Gazd. 1817. I. D. 187. l. (mértékkel) 12×18 cm.

⁴ Nemz. Gazd. 1817. I. D. 86. l. Pall. Mez. Gazd. I. D. 512. l. II. D. 465. l. 17×22. cm.

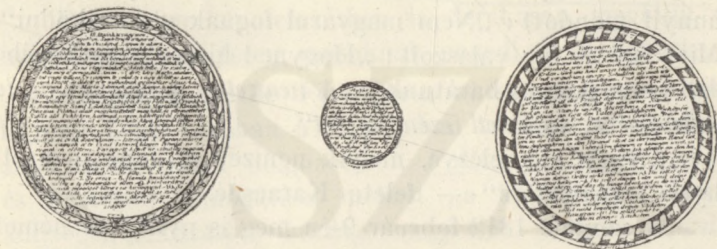
⁵ U. o. 18×27 cm. E réztáblák ma a debreceni ref. kollégium nagykönyvtárában őriztetnek.

⁶ Patacsich József: Történeti jegyzetei sz. kir. Pest városról. Pest, 1839.

⁷ A megnyitó darabja Kotzebne pályanyertes darabja „Első István“ volt, mellette sokat adták Kotzebue másik pályanyertes „Béla futása“ c. darabját, melyet utóbb lefordítottak és ország-szerte játszottak, 1823 táján Ruzicska énekesítette.

lenyomat, de a család szétszóródása folytán elkallódott. 1847-ben a színház leégett s helyén Haas bécsi szőnyeggyáros épülete emeltetett s a művész réztáblái e palota alá kerültek.¹

Karacsnak művészetében való előhaladása korával együtt növekedett, melyhez nagyban hozzájárult szemének állandó, késő vénségéig megmaradt jósága és kezének hasonló biztossága. A XIX. század harmincas éveiben ismét fényes tanújelét adta ügyességének: egy hüvelyknyi átmérőjű körben tisztán, olvashatóan metszette ki a „Miatyánk”-ot, az „Üdvözet”-et, „Hiszek egy Isten” és a tíz parancsolatot magyar és német nyelven. Ennél

még figyelemre méltóbb apróbb, alig olvasható betűkkel metszett „Miatyánk”-ja külön-külön magyar és német nyelven $4\frac{1}{2}$ vonalnyi átmérőjű körben.² Ha még egészsége engedi s lelkesebb pártfogás követi fáradozásaiban, műhelyében egy lencseszemnyi „Miatyánk” vár metsző kezét. „Megtekinthetni ezeket — írja maga 1836-ban³ a „Rajzolatok” szerkesztőségénél és a metszőnél. Ez

¹ Karaacs Teréz: Emlékezés a régi német színházzárkövébe rejtett érelapokra. Budapesti Bazár. XXXI. évf. 1890. 126. lap.

² A „Miatyánkot”, Üdvözetet, Hiszekegyet és tíz parancsolatot tartalmazó két lenyomatot egyik unoka Nagy Árpád úr a debreceni ref. kollégium könyvtárának adományozta. A kis „Miatyánk”, német nyelvű lenyomatát Hofer Teréz úrnő örzi Halason, rézmetszete ellenben a fenti módon a debreceni ref. nagykönyvtárba került. Amaz 3, emez 1 cm. átmérőjű körben 1833-ban vésetett. [Lásd a fenti 3 ábrát. (Ered. nagys.)]

³ Rajzolatok. 1836. II. fele. 73. sz. 583. l.

utóbbinál meg is szerezhető. Ára a Miatyánkot, Hiszek-
egyet, Üdvözlét és tíz parancsolatot magában foglaló
táblának magyar és német nyelven 40 kr., külön-külön
20 kr.; magának a Miatyánknak pedig mind a két nyelven
20 kr., külön-külön pedig 10 kr. pengőben“. E nyakék,
joujouba való kis lenyomatokat nagyon vették e korban.
Ma is mindazoknak, kik a művészetnek barátai, kiket
a művészet becse érdekel s nem vetik meg a múlt alko-
tásait, ajánlható a megtekintésre.

A Magyar Tud. Akadémia felállítása óta (1830)
az akadémiai tagsági levelek metszését is az ügyeskezü
művészre, mint legmegfelelőbbre bízták. E leveleket
megadott formában, téma szerint, Karacs tanítványa,
Vörös László írta és az ő írása után metszé ki Karacs Fe-
renc;

„ELSŐ FERENCZ Felséges Ausztriai Császár, Ma-
gyar Ország Apostoli Királya kegyelmes jóváhagyásával,
az ország törvénye rendelkezéséből, a magyar nyelvnek
minden tudományban és szép művészségben gyarapí-
tására felállított NEMZETI TUDÓS TÁRSASÁG,.....
.....a' magyar nyelv és tudományok iránt szer-
zett érdemei tekintetéből közakarattal *tiszteletbeli taggá*
választá és ezen oklevél erejével társának ismeri, közre
munkálódása által a társaság java és díszé előmozdítá-
sát reménylven“.¹

Hasonlóképpen Karacs metszette egykori tanuló-
társának, később is állandó barátjának, Márton József,
a bécsi egyetem magyar tanárának „szószármaztatási
táblázatát“² a „*Tabelarische Übersicht der grammatischen
Bauart der ung. Sprache. Wien 1806.*“ II. kiadás 1839.
(XII. táblával) c. műhöz. Karacs többször megfordult

¹ Egy tiszteletbeli és lev. tagsági oklevél van a kiskunhalasi
ref. főgimnázium könyvtárában. 35×44 cm. nagyságú.

² Szószármaztatás táblája az AD Tselekvő Igének. 27×28·5
cm. U. o.

Szószármaztatás táblája a' Kezdést és Folytatást jelentő
négytörzskű Igének. 24×40 cm. U. o.

Mártonéknál Bécsben, Márton is lerándult Pestre, sőt 1809-ben a franciák támadása elől egész családjával Pestre költözött.

E metszvények készítése azonban jórészt csak mellékfoglalkozása volt, rendszeren megrendelésre készültek: szíve és lelke egyre vissza vonzotta első ifjúkori ideálja — a térképmetszés felé.

Egy Európa Atlasz elkészítésének eszméjével igen sok ideig foglalkozott Karacs. Az igaz, hogy a debreceni rézmetsző deákok és a derék Buday E. tanáruk ügybuzgalma nemzeti kulturánk, közelebbről kathografiánk dicsőségére már 1800-ban megalkotta az első kézi Atlaszt, melyet az elismerés buzdító szavaira és anyagi pártolók támogatása mellett 1804-ben átjavítottak, miáltal a régebben használt idegen, főleg Homann-féle térképek egyszerre kiszorultak a használathól az alsóbb iskolákban. Ámde e rézmetsző társaság 1805 után befejezé munkáit, a kevés számban megjelent, a korhoz mérten ugyan magas színvonalú Atlasz nem tehetette azt a hatást, melyre hivatva volt. Éppen ezért Karacs már a XIX. század 2-dik tizedében saját készítményű egyes mappákkal látja el a pesti ref. elemi iskolát és hogy a tanulók valamiképp hiányt ne szenvedjenek mappákban, az avultakat ujjakkal cseréli ki. Mindazonáltal a nagy közönség ebbeli hiányain nem segíthetett. Pedig e korban ugyancsak szükség volt a térképekre. Az akkor már rendszeres újságok az új európai mozgalmról írtak. Forrong minden talpalatnyi föld, fegyverek csattogása, haldoklók nyögése, nemzetek élet-halál harca népesíti be az amúgy is izzó levegőt. Nem a békés fejlődés kora ez, hanem az átalakulás ideje. Nemzetek tűnnek el, vagy kelnek új életre. Az újságokhoz tájékoztató térképek is kellenek, hogy az olvasó értse, figyelemmel kísérje az európai események menetét. Már hazánk első lapjai erre hívják fel az olvasók figyelmét. A napoleoni háborúk idején több külföldi lap mellé adtak Atlaszt a hadmozdulatok biztosabb tájékozása végett.

Magyarországnak már volt térképe. Megalkotta részleteiben Görög, Kerekes, Márton; általánosságban Lipszky, melyet még összefüggőbb formában Karacs Ferenc adott a művelt nagy közönségnek, mivel általános elismerést aratott. A derék Kultsár István „Hazai és Külföldi Tudósítások” című lapját 1820-ban akként reformálja, hogy 1821-től kezdve minden olvasójának egy-egy mappát adott „*Európa Atlasá*”-ból. E mappák, alig egy pár kivétellel, mind Karacs műhelyében, Karacs vésője alatt készültek. A kiadó 1821—28-ig Kultsár István, az ő halála után felesége, Kultsár Istvánné, Perger Anna Mária. Az utolsó 15. lap 1834-ben jelent meg „*Görög Ország Földképe a legújabb változások szerint 1834*”. E térképek kevésbé pontosan kidolgozott mappák. olyan melléklet félek, amelyek nem szorulnak jobb kidolgozásra. Mindazonáltal a situatio modern, az írásban feltűnően sok a kursív betű. A vízrajzi nevek 1828-ig gyönyörű kursívok. Kultsárné szerkesztése óta azonban már az összes betűk gondos, modernebb, csinosabb nyomtatott betűkké lettek. A tetteiben, külső magatartásában annyira magyar Kultsár István az általa kiadott térképeken az idegen neveket meg akarta magyarosítani. Az ellene felszólaló Karacsnak pedig ezt felelte: „Ime nem kereszteli-e el a külföldi művész magyar városainkat, hegyeinket!” — „Elég rosszul teszi, mi ne kövessük a hibát” — volt a művész válasza.¹ E fokhálózattal, mértékkel, világos orometriai és hidrográfiai ábrázolással kiállított térképek nagyon jó tájékoztatók voltak a világ mindennapi eseményeihez. Meg volt tehát az alap és előmunkálat, melyre a művész biztosan támaszkodhatott, midőn nemzetét egy nagyobb, precízebb Atlasszal kívánta megajándékozni.

Karacs *Európa Atlaszát* először 24 táblára tervezte, mely úgy látszik, Európán kívül a többi földrészekre is

¹ Karacs Teréz : Kultsár István életéhez. Abafi : Figyelő. XXI. k. 139. l.

kiterjedt volna és az egész föld térképét lett volna hívatva előadni. 24 táblára is nyitott előfizetést.¹ Mivel azonban lelketlen pártfogás követé a lelkes vállalatot, másfelől a sors megtagadá tőle, hogy a még hiányzó 3 táblát rézbe vesse, csak 21 tábla jelenhetett meg belőle.

Őszült fejjel, 60 éves korában fogott a művész hatalmas művének megalkotásához. Pénze nem lévén elég ily nagyszabású Atlasz elkészítéséhez, előfizetés útján akarta a még szükséges anyagiakat beszerezni. Az előfizetők mellett megtudta ügyének nyerni a nádort, *József főherceget*; nemkülönben melegen ajánlotta őt és műveit a helytartótanács a magasabb és hivatalos körök figyelmébe. A nemeslelkű buzdítók és adakozók között pedig első helyen áll *Károlyi István gróf*, akinek buzgósága folyton ébren tartá a nemes kiadónak már-már hanyatló lelkesedését, újabb és újabb előfizetőket toborozván a nagy nemzeti mű felsegélésére.

Hadd álljanak itt az utókor buzdítására e nemeslelkű pártfogók nevei, a nekik ajánlott térképekkel együtt:

1. Reviczky Ádám gróf főudvarmesternek A' föld két fél golyóhisa képét ajánlja. (38×56 cm.)

2. Bihar vármegye Karainak és Rendeinek Európa földképét, metsz. Karacs, 1837. (35×48 cm.)

3. Beleznay Jánosné grófnénak Spanyolország és Portugalliat. (34×48 cm.)

4. Károlyi István grófnak Frantzia Ország Földképét. 1835. (37×48 cm.)

5. Péczely József debreceni kollégiumi tanárnak Helvetzia közönséges földképét (XII. Egyesületre osztva). 1835. (35×49 cm.)

6. Anglia, Skotzia és Irlandia földképét herceg Eszterházy Pál angol nagykövetnek. (35×49 cm.)

7. A Svécziai s Norvégiai és Dániai királyságok földképét br. Prónay Sándornak. (34×48 cm.)

¹ Karacs előfizetési felhívása. Rajzolatok. 1837. II. fele. 73. sz.

8. Tolna vármegye Karainak és Rendeinek „Belgium vagy Hollandia és Német Alföld királyságok“-at. 1838. (45·5×48 cm.)

9. Durcsák János püspöknek „Lombard Velentzei királyság földképét“. 1835. (35×48 cm.)

10. Jordánszky Elek felszentelt tinniai püspöknek Olasz ország és Dalmátzia közönséges földképét. 1835. (35×48·8 cm.)

11. Buday Pál református superintendensnek „Német-ország Közönséges Földképét“. 1835. (35×48·5 cm.)

12. Rudics József egyet. tanárnak „Bajor és Würtembergi Királyságok s a Badeni nagyhecczesség földképét“. 1835. (34×48 cm.)

13. Andrásy György grófnak „Burkus Ország és a hozzá kapcsolt tartományok földképé“-t. 1835. (35×48·5 cm.)

14. Gasparik Kasmér váci érkanonoknak „Az Ausztriai Birodalom és ezen Házhoz tartozó olasz tartományok földképé“-t. 1835. (35×48 cm.)

15. Széki Teleki József grófnak „Alsó és Felső Ausztriai fő herczegség és Sóvári (Salzburgi) kerület földképé“-t. 1834. (35×48 cm.)

16. Medgyaszay István bécsi nagykereskedőnek „Tirolis Stájer ország és Illyria földképé“-t. 1835. (35×48 cm.)

17. Mitrowszky Vilmosnak „Tseh és Morva Országok s az Ausztriai Házhoz tartozó Silezia földképé“-t. 1835. (35×48 cm.)

18. *Pest-Pilis és Solt* törvényes egyesült *Vármegyék* Karainak és Rendjeinek „Magyar, Erdély, Galitzia és a hozzájuk kapcsolt országok legujjabb változások szerint készítettett Földképé“-t 1837. (35×48 cm.)

19. Somogy vármegye Karainak és Rendjeinek „Az Europai és Ásiai Orosz Birodalom földképé“-t. 1838. (35×48 cm.) Két táblán.

20. Csekonics Jánosnak „Az Europai és Ásiai Tö-

rök Birodalom közönséges földképe“-t. 1835. (38 × 48 cm.)¹

Hatvan éves korától hetvenig dolgozott Karacs e térképeken, noha sokkal rövidebb idő alatt is elkészíthette volna a lankadatlan szorgalmú művész, ha egész ideje alatt anyagi szükségét nem lát és több biztos jövedelmet hozó megbízatást mellőzni akart volna. Anyagi viszonyai azt sem engedték meg neki, hogy az általa készített atlasz egyszerre jelenjen meg, hanem legtöbbször mihelyt egy térképlap elkészült, azonnal piacra kellett vinni és eladni, hogy az így befolyt jövedelemből és az előfizetők csak nagyon lassan begyűlt pénzéből tengesse életét. De még erre sem támaszkodhatván egészen a kiadó, mellékjövedelmet hozó munkákat is vállalt a nyomdák és könyv-árusok rendelésére.

Az új és kulturális tekintetben igen értékes vállalat iránt kezdetben mutatkozó csekély érdeklődés is mihamar megcsappant. Hiába szólalnak fel érdekében hírneves férfiak² az akkor ismert lapokban, hiába panaszkodik az ügysző méltatlan pártolatlanságról a művész és neje, gyöngé szavuk alig találnak meghallgatásra. „Férjem ezelőtt négy esztendővel — írja a nagyműveltségű Karacsné 1834-ben, — egy *Europa Magyar Atlaszának* készítéséhez fogott ; 13 tábla már készen van, 4 pedig munkában ; minden vagyona belé költve. Azzal a szíves igyekezettel fogott férjem e nagy munkához, hogy hazájának e nagy szükségét kipótolja és magának, mint ezen nemből századunk egyetlen művészenek, önnön közhasznú munkájából emléket készítsen. Az emlék készen lesz ; de olyan áldozattal, amelyet még hazám oltárára ily kevés vagyonú férfi, mint férjem, nem tett. A rátett költség már tízszeresen felyül van ; egész életbeli keresménye volt ez, már szinte jelenlevő vénsége gyámola. Ezt tette a haza oltárára abból

¹ E dedikált térképlapok ma Nagy Árpád úr ajándéka folytán a debr. ref. kolleg. nagykönyvtárban őrzöttek.

² Felszólalás Karacs Ferenc jeles művésznök Atlasáról. Tud. Gyűjt. 1834. III. 105. 1.

a szép reményből, hogy áldozatának szüksége elesmértetvé, annyi résztvevőket találанд, hogy legalább belé költött vagyonát kiveheti. 32 esztendeje, hogy férjem a Nemzet becsületére válva folytatja mesterségét ; sok nagy és apró munkákkal gazdagítá hazámat. Méltán kívánja tehát hazájától, hogy áldozatja, valamint hazája hasznáért való fáradhatatlan munkálkodása figyelembe vétessék. Nem kíván Isten nevében semmit ; csekély summáért akarja hazáját egy Magyar Átlással meggazdagítani ; csak éránta való részvétellel bizonyíthatja be kedves hazám, hogy nem legutól van minden Európai Nemzetek között a földleírásra való figyelemben“. ¹

A pártolás hiányában a nagy mű elkészítése is késett. 1834. év elején már 10, augusztusra még 3 készül el, mely darabonként 1 bankó frt-jával áruba is bocsáttatott. Mindezen akadályok mellett is 4 évi szorgos munka után, 1838 tavaszára Europa atlasza elkészült és meg is jelent ilyen címen : „**Európa Magyar Atlása, a legújabb politikai, geographiai és statistikai hiteles adatok szerint. A' Polgári Kormányzók, Katona Tisztek, Ujságolvasók, Kereskedők, Utazók és Tanúlok köz haszonvételére nemzeti magyar nyelven, XXI. Táblában legelőször kiadta és rézbe véste Karacs Ferentz Pesten**“. Alul : „Császári Királyi Fő Hertzeg Jó'sef Magyar Ország Nádora kegyes pártolása, A N. M. M. Királyi Helytartó Tanács különös ajánlása. Mélt. Gróf Károlyi István és mások nagy lelkűsége buzdítván 'a kiadót, ennek szorgalma 's tetemes költsége eszközlék létemet“. ² — olvasható.

Kéri tehát a metsző és kiadó a „tisztelt subscribens urakat“, hogy az utolsó füzet árát, melyben Europa, Belgium, Magyarország és az Orosz birodalom két táblán foglaltatik (ordinar papíron 24 p. kr., velinen 40 p. kr., hozzá jött még a címért eső 6 p. kr.), neveikkel együtt

¹ Takács Éva levele a Tud. Gyűjt. szerkesztőjéhez. Tud. Gyűjt. 1834. III. 100. l.

² A címtábla, 19×20 cm. nagyságú rézmetszet.

rézbe metszés végett a jövő pesti novemberi vásárig, legfeljebb új esztendeig küldjék be, hogy a kívánt földképet akkor megküldhesse.¹

Élete utolsó két évében már nagyon meg volt törve az erőteljes férfi, májbaja megrongálta egészségét, emészté lassan életét. Ő tudta, hogy betegsége nem gyógyítható, éppen ezért kettőzött szorgalommal dolgozott kedvenc munkáján, hogy Atlaszát befejezhesse és ez még inkább sietteté halálát. Hiába figyelmeztette aggódó neje a már kora hajnalban munkánál görnyedő öreg férjét : „Lelkem ! ne fáradjon annyit !, A művész nyájasan megnyugtatólag azt felelte : „Hagyj, édes lelkem ! Ez lesz az én sírkövem halálom után. Ez tudatja majd az utódokkal, hogy voltam“.

Hiába, ő hajnaltól késő estig nagy, fényes réztáblája fölé görnyedve munkálkodott. Előfizetőinek, egészsége kockázata mellett is, sietett eleget tenni s megígért munkáját sajátkezűleg akarta elkészíteni.

Sajátságos, hogy a művész még aggkorában is erős, ruganyos testalkattal bírt, oly sebes járású volt, hogy gyermekei alig birtak vele haladni. 1809-ben, midőn a Győrre előre nyomult franciák ellen Pest békés lelkű nyárs-polgárai felsőbb rendeletre lovas csapatokat alkottak és lovaglási gyakorlatot végeztek, némelyik hízott német, székről vagy zsámolyról igyekezett lóra ülni. Karacs, az alföldi síkság szülötte, kit apja és kocsisuk már 4 éves korában ültetgetett a csikóra s ki nem egyszer ülte meg szórén a lovat, mosolygott polgártársai ügyetlenkedésén és nagy könnyedséggel ugrott a 40 éves férfi lóra. Még 1830-ban is éjnek idején szerény fegyverével, egy mérnöki körzővel, kerítéseken keresztül úzi az éjjeli betörőket a 60 éves férfi.²

Ámde ez ép testi erővel megáldott férfit fájdalommal zúzta össze a sorsnak egy váratlan csapása. Szép tehetségű,

¹ Rajzolatok. 1837 okt. 28-án. Karacs jelentése.

² Karacs Teréz jegyzetei. U. o.

művelt fia, Ferenc, ki már 20 éves korában okl. mérnök volt, csakhamar Heves megye főmérnöke, Markmüller mellett segédmérnök, később, 1832-ben már Pest vármegye tb. főmérnöke, ugyanez időben a Dunaszabályozásnál fizetett hivatalnok s mint ilyen, 1833-ban Pozsonyban működött. 1834 február elején érkezett a lesújtó hír, hogy a család büszkesége, a szorgalmas hivatalnok elméjében megzavarodott. E hír éles törként dőfé át a szeretett anya szívét s Teréz leányával rögtön érte ment, kik már ekkor az evangélikusok gyönyörűen berendezett kórházában találták a szerencsétlen ifjút. Pestre hazatérve, a család háziorsosa, Bugát Pál tanár, több orvossal gyógyította. A gondos anya semmi áron sem engedte a kórházba vitetni. „Beteg gyermekét az anya legjobban tudja ápolni“ — mondásához híven, mindent megtett, amit ily orvosi rendelet szerint tenni kell. „Az alacsonyan ülő fejére a magasból sajátkezüleg csepegteté, töltögeté a vizet az áldozó, reménylő anya a rommá lett fiúra s ha lehetett volna, saját lelkét lehelné belé, hogy annak másodszor is életet adjon, hogy éljen a bánattal ködözött, a komor kór által félholtta tett, még mindig deli ifjú“. Az orvosok műtétet ajánlottak a fején, de elmaradt, mert életveszélyes volt. Bugát orvos vigasztalta a keserű kötelességét oly magas lélekkel hordozó anyát, mígnem a mindnyájukkal jóltevő halál csendesen kioltá az ifjú életét 1838 augusztus 15-én, 29 éves korában, több mint 4 évi szenvedés után.

A sorsnak e zordon csapása zúzta össze az éptestű apa egészségét. Szerető atyai szívének egy kedves virágát látá napról-napra sorvadni, öregségének reménye szétfoszlott, a jó és derék fiúnak nem békés sírjára hullatá könnyeit, hanem újra és újra az élő rom, az évekig haladókó ágya mellett rebegett így :

„Fiam ! fiam ! mivé lettél !“ E szegény elhomályosult lelki beteg mit sem értve e keserű sóhajból, egykedvűen szólt a csüggedő öreghez :

„Te vagy atyám ? én Feri vagyok !“ — ez a rögeszme foglalkoztatta egész haláláig. És a családfő hanyatlását

látó testvérek e gyászos években nem ritkán így sóhajtottak fel: „Óh Isten! engedd, hogy atyánk túlélhesse boldogtalan fivérünket; óh adj neki még néhány nyugodt évet élni“. A gyászba borúlt atyát u. i. folyton az a gondolat emésztette, hogy családjára e gyász örökségképpen marad.

A testvérek óhajta nem telt be. Karacs Ferenc fia betegsége idején 4 év alatt 10 évet aggott s szenvedő fiánál négy hónappal előbb halt meg, 1838 április 14-én, a pesti nagy vizár után egy hónapra.

Átélté még a nagy árvíz borzalmait is, mely házukat is ostromlá s majdnem az első emeleti párkányig emelkedett a rohanó víz. A halálaggodalmak között látnia kellett, hogy két leánya, Zsófi és Róza (Teréz vidéken volt), dermesztő hidegben, vizet gázolva menekültek a kerítésre s ott dideregtek órákig, mentő csolnakot várva, majd a kerítésről a szilárdabbaknak látszó szomszéd épületekbe hónaljig érő hullámok közt küzdve mint jutnak hágsón föl a padlásra.

A derék Landau rajztanár és szomszéd sürgeté a menekülést, míg a szülék beteg fiokkal a házban maradtak, gyermekeiket az átkelésre szorgalmazták. Végre látniok kellett, hogy a ház, hová gyermekeik menekültek, omladozni kezd. Szerencsére mentő-csolnak érkezvén, megszabadította a remegőket. Karacs és felesége még a nemeslelkű báró Wesselényi Miklós sürgetésére sem hagyták el beteg gyermeküket. „Beteg fiunkat nem hagyhatjuk, én réztábláimmal akarok elveszni vagy élni, nem hagyhatom el műveimet“ — mondá az agg művész meghatottan. És nem is távoztak a házból, mely nagyobb sérelmet nem szenvedett, sőt még bátor ifjú tisztelők, sajátkezüleg tákoltt dereglyéken meg is látogatták a bánatos szüléket, hírt vive megmentett gyermekeikről, kik a megyeházánál, *Klemenliszéknél* találtak száraz menhelyet.

„A derék látogatókat, — írja Karacs Teréz, — még meg is tudta vendégelni az én gondos anyám, noha csak hideg ennivalóval, sülttel, sonkával, kolbásszal, kenyérrel,

az utóbbit mindig magunk sütöttük. Az árvíz idejére előre számítván Pest lakossága, aki gondos volt, több napra látta el házáat élelmiszerrel. Anyám a gondosok egyike volt“.

Az egész ős-utcai házsorok romban heverték, a házfedelek a rossz anyagból rakott, eggyé omlott sárfalakon mint sírhalmon feküdtek, vagy az utcára lecsúszva, zárták el a járó-kelők útját, s a bedőlt falak mögött tátongott a vízzel telt mély pince s a bűzhődtségnek színén a belefúlt állatok hullái úszkáltak. A Karacs-ház, melyről legkevésbé hitték,¹ magaslott egyedül, mint síremlék a hosszú utca romjai közt, mint Isten csodája által megtartott épület, pedig nem a csoda őrzötte meg, hanem az, hogy Karacs nem követve a hajdani pesti sár-építési módot, kőből építteté házáat.

Ennyi lelki rázkódás sietteté a művész halálát, noha még a halálát előző napokban, a dühöngő vízártól ostromlott házban is működött vésőjével. *Belgium vagy Hollandia s Német Alföld Királyságok Földképe*-t az atlaszhoz az 1838. év első hónapjaiban fejezte be: „tisztá, gyönyörű mű, látszik rajta, hogy nem reszkető kéz készíté és nem tűnik fel rajta, hogy egy vízkórtól felpuffadt, fénylő testű ember műve“.

A természettől erőssé alkotott test bizonyára még sok évet ért volna, ha a sűrűn érkező csapások nem sújtják lelkét, de annyi megpróbáltatás alatt leroskadtt. A halál, küzdelem nélkül, csendesén ölelte magához 1838 április 14-én. Fekvő beteg egyáltalán nem volt, noha két év óta folyton orvosi kezelés alatt állott, csak néha dőlt le fáradtságát kipihenni. Utolsó ebédjét elfogyasztva, így szólt szerető nejéhez:

„Egy kissé lenyugszom, menj te is lelkem pihenni.“

„Édesem mellett maradok“, — felelte búsan a nő.

„Akkor nem tudok aludni, miattad nyugtalankodom.“

¹ Bayer József: Déryné naplója. I—III. Budapest, III. k. 296. l.

A feleség engedett, noha látta férje nagy kimerültségét, kilépett a szobából, de az ajtót kissé nyitva hagyva, csendesen kémkedett. „Apám néhány perc elteltével elcsendesülvén, anyám s a szinte lesen levő gyermekek¹ az ágyhoz léptek, még párszor felpillantott, fellélekzett és megszűnt élni“ — írja Karacs Teréz.

1838 április közepén még az egész Pest romban hevert. A József-város (VIII. kerület) legborzalmasabb képét adta a rombolásnak, magában e kerületben 891 ház omlott össze. A Karacs-ház tája is alig volt megközelíthető és Karacs temetése mégis nagyon népes volt. Egyszerű koporsóját mindenféle társadalmi osztályból összegyűlt végtelen embertömeg kísért ki a Ferenc-városi régi temetőbe, az Orczy-kert közelében, hol sírja felett *Kunos Endre*, a költő és író tartott megható beszédet, az elhunyt érdemeit így méltatván: „Haszületés által még bölcsőjében fénypolcra szánt gyermeket ragad el a halál szülői karjaiból; ha álérdem csalékony ragyogása miatt nagynak híresztelt vagy halomra gyűjtött kincseiről ismert emberkét írt ki családja köréből: összetódúl a félvilág, mert nagyszerű pompával takaríttatnak el; de ha érényekben gazdag férfiú vetközi le a halandóság porhüvelyét; ha felebarátainak s honának szentelt munkásságú honpolgár tetemei némán, hallgatag fájdalommal kísértetnek az enyészet hajlokába: alig szokott megjelenni egy pár méltatója, néhány elismerője, a csüggedetlen szorgalomnak s hazaszerte eláradt gyümölcsű érdemnek“...

„Szeretném előtökbe rajzolni az életpályát, melyet az elszenderült számtalan küzdés közt megfuta, hogy megmutathatnám, minő a valódi honpolgár. De hiszen mindnyájan ismerték őt. Tudjátok, hogy ifjúsága legszebb örömeit, férfi korának legerőteljesebb napjait s hanyatló éveinek minden pillanatát művészetének s általa honának áldozá annyira, hogy roskatag egészsége dacára még az

¹ Teréz kivételével, aki ekkor a fővárostól távol, Szombathely mellett egy úrinőnél volt nevelő.

alig múlt, szívszaggató emlékü, vízőzön veszélyei se vonhaták el munkaasztalától“.

S ha kérdenétek : megjutalmazá-e munkájában töltött napjait, éjjeit a hon ? pirulattal kellene tagadó választ adnom s ha érinteni akarnám mindazon balviszonyokat, melyeket művészetében elmerültsége által vont önmagára s kedveseire : panaszhangokba volnék kénytelen kifakadni. Azonban ez csak újabb érdem az elhunytra nézve s egy okkal több, hogy emléke nálunk s a nemzetnél hervadatlan fönn maradjon ; — mert *e nemesebb férfiú egyik főbb ismertető bélyege az, hogy méltánytalanság, sőt félreismertetés által sem engedi magát ösvényéből visszariasztani, hanem elszántan folytatja kitűzött irányát. Pusztázsdért s haszonlesésből munkálkodni csak szolgálatteljesztésnek tulajdoná*“.¹ Szép nekrológot írt mellette Frankenburg Adolf : „Karacs Ferenc honunk legjelesebb és legszorgalmasabb rézmetszője nincs többé ! Hosszú, sorvasztó betegség után hagyá el honát, mely művészi érdemei iránt oly rideg, oly részvétlen volt s letevén az élet határszélénél a vándorbotját, melyet lankadatlan erővel törekvék meredek ösvényeken és zordon úton a művészet tökélyfokához s belépe azon örökviruló napfény melegítette sugárországba, mely a művész földi éjét és földi nyomorúságát, reményvalósulva dicső szabadságra költi. — Az igazi szabadságot az élet vesztesége adja, mert a sírverem körül a feltámadás szellője leng“.²

Közvetlen halála előtt lelkére kötötte nejének, hogy az általa elkészített Atlaszt szépen és csinosan maga nyomtassa, hogy becsületére váljék nemzetének.³ Ez volt végrendelete, legnemesebb, amit egy művész örökbe hagyhat, méltó Karacs egész életéhez és egyéniségéhez.

Négy hónap múlva az apa halála után Ferenc fiát,

¹ Kunos : Emlékbeszéd Karacs Ferenc sírjánál. Rajzolatok, 1838. 31. sz. 238—39. l.

² Rajzolatok, 1838. 31. sz. 240. l.

³ Rajzolatok. U. o. és Karacs Teréz jegyzetei.

aug. 20-án pedig a kisebbik, Árpád fiát kísére a bánattól lesújtott özvegy férje mellé. Ferenc 29 éves volt,¹ midőn a megváltó halál majdnem 5 évi szenvedés után elszólitotta az élők birodalmából. Árpád még csak 17 éves volt, orvosi pályára készült s a deli, jól tanuló ifjút a vízár után keletkezett tifuszcárvány ragadta el. „Négy hó alatt — írja Karacs Teréz — három koporsót vittek ki házunkból. Ismerőseink, barátaink megdöbbenve haláluk kettős halált; anyám és mi megsemmisülve sirattuk a roncsolt testű és virágzó ifjú testvérek elhunytát“.

Az 1838. évi nagy árvíz a Karacs házat is nagyon megrongálta, bár le nem döntötte, noha az emelet aljáig ért a víz. Mihelyt tehát az árvíz elvonult, a bús özvegy kijavította a sérelmeket. Erre pénze nem lévén, a *bécsi bank* által a megkárosult pestieknek adott kölcsönből az özvegy is kapott 100 frtot, noha ez igen kevés volt, mert az általános építkezés folytán az árak roppant felemelkedtek, a család is kiköltötte magát, hiszen háromszor temetett. Ezt a 100 frtot használták 2% kamatával mindaddig, míg az özvegy halála (1845-ben) után az örökösök a házat el nem adták.

*

A már említett nagy huza-vona s a művészt és családját lesújtó szerencsétlenségek közepette születhetett meg Európa Magyar Atlasza, melyhez hasonló nagy alkotást még azóta nem mutathatott fel kartografiai irodalmunk. Nem vásári munka, hanem a művész egész lelke, ügyessége és gondossága bele van öntve. Ha párhuzamba állíthatjuk a magyar nemzeti újjászületés nagy alkotásaival, ha szabad még e korban hazai képzőművésztünkről beszélni, úgy Karacs ez alkotását bátran odaállíthatjuk a nagy költők és írók, ama nagy alkotók nemzetet nevelő műveihez. Romlatlan magyar szellemének, puritán egyszerű lelkének folyománya volt ez, mely szellemet ott szívott magába, hol e hazának vele

¹ 1810 január 1-én született.

együtt oly sok derék fia kelt szárnyára s ragyogtatá be elméje fényével e hont — a debreceni kollégiumban. Útját későbbi tanulótársai, a debreceni rézmetző deákok. egyengették, kik viszont tőle nyertek buzdítást akkor, amidőn először próbálták honi nyelvünkön megszólaltatni a földrajz, közelebbről a történelem megbecsülhetetlen segédeszközét, a kartografiát. S míg tanulótársai alig tudtak szabadulni mintájuk idegenszerűségétől, addig ő ügyes körültekintéssel, óriási gyakorlattal és tapasztalattal a térképészet terén újjá, frissé, magyarrá teszi Atlaszát, miközben nem áldozta fel a tudományos igazságot sem a magyar nemzeti Géniusznak.

Karacs Atlasza első és páratlan. Kidolgozását tekintve. legtisztább metszés nemcsak a hazai, hanem a korabeli külföldi térképek között is. Bár inkább a politikai földrajz szempontjából készültek, mégis a szorosabban vett, a korhoz mért fizikai földrajz szempontjából is értékesek. Az Atlasz alakja alapul szolgált nem egy későbbi Atlasznak. Hegyrajzában inkább csak a hegyvonulatok általános irányát igyekszik megjelölni és korántsem helyes orografiai, orometriai adatokkal szolgál. Azonban e korban még ilyesmikkel foglalkozni kárbaveszett fáradság lett volna, mert később is jó egy félszázad teit bele, míg kartografusaink a térképek ezen oldalára is súlyt helyeztek. A vízrajzot is párhuzamos vonalakkal jelzi, mint régen. A politikai határok pontos feltüntetésére nagy súlyt helyez, ez fontos is az utazónak és ujságolvasónak egyaránt. A tartományoknak csak a határát színezi s e tekintetben még a debreceni deákok „Oskolai magyar új Átlás”-ánál tart. Elengedhetetlennek tartja a mérték mellékelését, még pedig az általánosan használt német, vagy geográfiai mérf. (15=1°) mellett az illető országban használt távolság mértékeket is mellékli. Ez igen fontos, régtől fogva divatos, meg van már a debreceni deákok térképén (1804) is. Szintúgy meg van a modern térkép elengedhetetlen kelléke, a fokhálózata. Kifogás alá csak a fokhálózata beosztása esik. Némelyik lapon a ferrói,

másikon a párisi meridiánust használja, holott a kettőt lehet egyszerre is használni, mint ezt a debreceni deákok 1804. évi Oskolai magyar új Átlász majdnem minden lapjánál alkalmazták. Ha pedig a szerző ezt nem akarta tenni, legalább megtarthatta volna minden térképen az egyöntetűséget. Nála azonban az első térképen a párisi, a másodikon a ferrói, azután ismét párisi a 3., 4., 5., 6., 7., 8., 10. lapon; ellenben a 9., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18. és 20. lapon a ferrói, a 19. lapon pedig mindegyik fel van téve, még pedig az első táblán a keleti, a másodikon a nyugati hosszúság, ami egy kissé megnehezíti a térkép kezelését a laikusoknál.

Már előbb az Európa Magyar Atlasza előtt megrendelésre egyes térképeket kimetszett, melyek aztán később pár év múlva kevés módosítással bekerültek az Atlaszba. Így 1830-ban *Dóczy József* megrendelésére „*Európa Földképe*“-t metszé ki, *Dóczy*: „*Európa tekintete*“, Béts 1830 XI. kötetéhez 42×52 cm., mely kisebb formában (felső része lőn megkisebbitve) az Európa Magyar Atlaszába tétetett. Hasonlóképpen készült ugyane mű VIII. kötetéhez „*Az Ausztriai birodalomhoz és ezen házhoz tartozó olasz tartományok földképe*“. Csinos térkép, inkább politikai földrajzhoz való és „*Az európai és ásiai török birodalom közönséges földképe*“ még 1828-ból, melyet függelékül „*A török birodalom statisztikai, geográfiai és Historiai leírásához*“ (Pest, 1828) adott ki *Lassu István*. Ezek inkább politikai térképek, míg *Katona* csillagászati könyvéhez¹ is ő metszett a kozmografia és csillagászat körébe vágó ábrákat és az ég két, északi és déli féltékéjét 1814-ben. (Az 1. és 2. tábla 16×22 cm., a 3. és 4. táb. 15×15 cm.)

Említettük, hogy a Pesten megtelepedett fiatal kezdő művészt az ország nagyjai közül a kath. főpapság karolta fel első sorban, kik saját püspöki megyéik rézbe

¹ *Katona Mihály*: A föld mathematica leírása. Rév-Komárom, 1814. Függelékül 4 csillagászati térkép.

Karacs: Varasd megye mappájának diszitése (kisebbitve).

metszését bízták reá. Ebből az időből valók a „*Kalocsaí érseki megye*“ 1801., „*Szombathelyi püspöki megye*.“ 1807. Úgyszintén „*Zemplén megye*“ 1804., „*Magyarország postai térképe*“ 1802. Sikerültebbek: a „*Mappa archidiocesis strigoniensis*“ (4 táblán), melyet Görög és Lipszky térképei, *Máthés Nep. János* primási aedilis comissariusnak az 1820., 1821. és 1822. évi topografiai felvétele után, az 1822. évi schema szerint metszett Karacs. Kezdő meridián a budai. Alul az esztergomi székesegyház, a primás arcképe, a bíborosi kalap vannak egy cserfakoszorúban s egy hosszas dedicatio *Rudnay Sándor* Magyarország primásának (47 × 60 cm.). Aztán a „*Mappa Dioecesis Zagradiensis*“ (9. táblán). A III. táblán Zágráb sz. kir. város sikerült látképe. *Verhovacz Miksa* zágrábi püspök rendelkezésre rajzolta *Szemán* mérnök és metszette Karacs 1825 (1 tábla, 42 × 63 cm.). Hasonlókép a József főherceg nádornak ajánlott „*Comitalus Varasdinensis*“, melyet Beischlag vármegyei mérnök rajza után metszett rézbe Karacs 1802-ben (57 × 93 cm.). Az itt felsorolt térképek valamennyien a Görög—Kerekes—Márton-féle térképek típusában készültek, az orográfiai és hidrográfiai elemek elárulják őket. Természetesen e térképek nagyobbak, bővebbek, no meg avatottabb kezekből is valók, mint amazok némelyike. Ellenben „*Veszprém vármegye*“ teljesen egyezik a Görögével, csak Karacsnak vonásai sokkal finomabbak, mint a *Berkenéi*. Ezekén kívül metszett még Karacs számos kisebb-nagyobb térképet az akkor megjelenő könyvek mellé. Így Horváth Péter megrendelésére 1802-ben a „*Mappa Jazigiae et ultriusque Cumaniae*“ térképet készíté el *Bedekovics Lőrinc* mérnök felvételei alapján.¹ Tőle való a „*Tabula exhibens loca in provincia Albensi terrae molu anno 1810. die 14. Jan. maxime afflictia*“.² Dícséretre méltó szorgalmának újabb

¹ Horváth: *Commentatio de Initiis et maj. Jazigum et Cumanorum*. Pest, 1802.

² Közli Nagy Iván id. m. Századok. 1874. 90. l.

jelét adta a „*Mappa exhibeus Inundationes eruptione Chrysü Velocis per Kutas, Begyer et Csiket-Ér causatas*¹ és a „*Rézbányai geognostikai táblá*”-ja“ 1818-ból.² Egykori mestere, Dugonics A. folyton megjelenő művei mellé igen kis alakú, régies modorú, kevésbbé pontos lapot térképet metszett. *Szerecsen országot a „Szerecsenek”* elé (1798), „*Latiumot*“ és „*Róma városá*”-nak alaprajzát pedig a római történetekhez s még nehányat a „*Szittlya történetek*”-hez, melyeknek azonban tudományos geográfiai szempontból nincs értékök.

Negyvenkét évi művészi pályája alatt tehát számos kisebb-nagyobb művel ajándékozta meg nemzetét s mozdította elő annak csinosodását. Mind e munkájáért nem kívánt ő márvány oszlopot, arra az igazi művésznek nincs szüksége. Ámde bizton remélte, hogy saját méltó munkája neki elég oszlop lesz.

¹ Tud. Gyűjt. 1817. IV. k. 149. 1.

² Cimeliotheca Musei nationalis Hung. Budae, 1825.

VIII.

Az özvegy haláláig nem adja el a táblákat. — Hartleben bizománnyos. — Karacsné halála. — Az örökösök Müller könyvtárának adják el a Karaes metszeteit. — Heckenast a Hunfalvy János neve alatt a Karaes Európa-atlaszát adja ki 1865-ben; Franklin Társulat 1875-ben még egyszer. — Karaes térképeinek hatása a földgömbök készítésére. — Karaes iskolája és tanítványai.

Karacs halála után ismételten többen felszólították az özvegyet az Atlasz eladására. Ámde ő férje utolsó kívánságának, hogy míg él, saját felügyelete alatt nyomassa és árusíttassa azt el, állhatatosan igyekezvén eleget tenni, nem adá el a réztáblákat. *Hartleben* előkelő könyvtáros vette bizományba a térképek készítését s az özvegy felügyelt nyomtatására s két leányával, Zsófiával és Rózával színezték a kinyomatott térképlapokat. Ámde ha ismerjük a szerzők és kiadók bajait, különösen a régibb időkben, elképzelhetni az özvegy roppant baját és keserűségét a kiadók ellen. Az elárusító kereskedők 50%-kal vásárolták tőle a példányokat s akadt nem egy előfizetőket gyűjtő kereskedő, ki még a művész halála után is késett a régen beszédett összeggel elszámolni, noha a példányokat már régen rendeltetési helyére juttatta. Ezeket többször fel kellett szólítani, sőt nem eggyel törvénykezni is kellett. Ezekkel szemben nagyon számosan voltak az Atlasz és más kiadványoknak szorgalmas terjesztői is, kik más oldalról az özvegy fáradozását haszonnal jutalmazták.

1845-ben a nemeslelkű özvegy is elhalálozott. A Karacs vagyonka teljesen feloszlott s leányai, a Karaes-

ház régi barátai tanácsára, Müller könyvvarusnak adták el a réztáblákat, azt vélvén, hogy a kereskedőnek már saját érdeke hozza magával, hogy mentül jobban terjedjen, míg a szűkös körülmények között élő örökösöknek ez nem sikerülhetett volna. Mert az anyagbeszerzés, a papírvásárlás, nyomtatás mind tetemes kiadással járt. De meg azért sem ügyelhettek fel a mű sokszorosítására, mert sorsuk elválasztá őket.

Teréz a miskolci ref. egyház által alapított leánynevelő intézetbe vezértanítónőnek hivatott meg és mint ilyen foglalta el állását 1846 augusztusában. Zsófia barát-nőjéhez, az 1846-ban elhalt Vajda Péter özvegyéhez ment annak kérésére Szarvasra. Róza, a legkisebb nővér, férjhez ment. Így az egyesült erő megoszolván, nem mert az egyetlen Pesten lakó Róza nővér a kiadás folytatására vállalkozni.

Mit volt mit tenni, eladták az Európa Magyar Atlaszának 21 réztábláját, a nagyban kiadott Magyarország 4 tábláját és még több apróbb iskolai térkép és iratpéldány réztábláit 700 pengő forintért potomi áron.

„Életet akartunk biztosítani az atyám által kiadott atlasznak — írja Karacs Teréz — azért tettük ezt bizalommal egy műkereskedő kezébe, de számításunkban nagyon csalátkoztunk“. A 700 p. frt. 70 példány árát képviselte. Magyarország nagy térképéből 100 példány 3 frt.-jával 300 frt. Ennyit egy év alatt bevehettek az volna ügyes könyvvarus. A többi számos évekig jövedelmező réztáblák szépen jutalmazták a vállalkozót, a művész utódjainak pedig az a szellemi örömük lett volna, hogy a nagyon elterjedt térképek folytán emlékebe tartják készítőjük nevét. „A szűkkeblű úzer ettől is megfosztá a sírban nyugvót“. *Müller?*

1865-ben a többek közt egy ilyen tartalmú hirdetés jelent meg Heckenast Gusztáv könyvkiadó kiadványain: „Földképek teljes gyűjteménye nagy alakban, egyes térképeknek magassága $14\frac{1}{2}$ hüvelyk, szélessége 24 hüvelyk. Magyar kézi Atlás, mely 26 nagy földképen

egész földünk egyes részeit ábrázolja az államok jelen területi viszonyai szerint. A földképek a következők:

1. A föld két féltékéje.
2. Európa.
3. Spanyolország és Portugália.
4. Franciaország.
5. Svájcországi vagy Helvécia.
6. Nagybritannia.
7. Svédiai Norvégiai és Dániai királyságok Földképe.
8. Belgium és Hollandia v. Németalföldi királyságok.
9. Lombard—Velencei királyság Földképe.
10. Olaszország és Dalmácia köz. Földképe.
11. Közép-Európa közönséges Földképe.
12. Bajor és Württembergi királyságok s a Badeni Nagy Hercegség Földképe.
13. Porosz Ország és a hozzá kapcsolt tartományok Földképe.
14. Az Ausztriai Birodalom és ezen Házhoz tartozó tartományok Földképe.
15. Alsó- és Felső-Ausztriai Fő Hercegség és a Sávári Kerület Földképe.
16. Tirolis Stájer ország és Illyria Földképe.
17. Cseh és Morva Országok és az Ausztriai Házhoz tartozó Szilézia Földképe.
18. Magyar, Erdély Galícia és a hozzájuk kapcsolt országok.
- 19—20. Az Európai és Ázsiai Orosz Birodalom Földképe (2 tábla).
21. Az Európai és Ázsiai Török Birodalom köz. Földképe.
22. Ázsia.
23. Afrika.
24. Éjszak-Amerika.
25. Dél-Amerika.
26. Ausztrália.

Hunfalvy János felügyelete mellett kiadja *Heckenast Guszláv*.

A huszonhat földképből álló teljes kézi atlasznak ára 12 forint, egyes földképek 50 krajcár“.

Majd így folytatja tovább : „E munka valóságos mindennapi szükséggé vált, miután *hazai műintézeink hasonlót még mindeddig nem mutattak fel.* (?) Mind a hirlapolvasó közönség, mely a különféle földrészekben és államokban előforduló események olvasásánál ily földképtárt éppen nem nélkülözhet, mind az iskolai ifjúság, melynek az a földrajz tanulmányozásánál elkerülhetetlen, kénytelen volt eddig vagy az ily nagyobb alakú, *de idegen nyelvű,* vagy pedig ennél sokkal *kisebb mérvű* földképekkel megelégedni. E könyvkiadóhivatal tehát a magyar közönség iránti elmulasztthatatlan kötelességének ismerte *a legjobb ismert erők megszerzésével* (??!) e *Kézi Atlaszt* tekintetbe véve, az államok jelen területi viszonyait, a lehető legtökéletesebb rajz szerint színezve, kiállítva, *magyar nyelven* (!) kiadni. A mű pontosságáról kezeskedik ismert tudósunk *Hunfalvy János* neve, mint aki a kivitel feletti felügyeletet magára vállalta.

Tisztelettel figyelmeztetjük tehát mind a minden rendbeli iskolák t. c. tanárait, mind pedig és különösen a Kaszinókat, olvasóköröket, egyleteket s általában mindazokat, akik hirlapolvasással foglalkozva, bizonyosan számtalanszor érezték már egy ily teljes és pontos földképtár hiányát.

E gyűjteményt bátran oda állíthatjuk a külföld legjelesebb műintézeteiből kikerült földképek mellé s éppen ezért nemcsak mint hazait, hanem mint olyat, amely mind csinra, mind pontosságra nézve bármelyikkel is kiállja a versenyt, bátran ajánljuk a magyar közönség figyelmébe“.¹

E nagyhangú hirdetmény megfelelkezik mind a

¹ Hirdetés a Weber Gy. : A világtörténet tankönyve. Pest, 1865. I. k. hátulsó lapján.

debreceni deákok „*Oskolai Magyar Uj Atlas*“-áról (1804), ami nem is különös, mert a felekezeties jellege és hibái a művelt közönségnek csak egy részére szorították; de megfedlekzik Karacs „*Európa Magyar Atlas*“-áról is, mely ha nem is volt teljes atlasz, hiszen csak Európa volt benne tárgyalva, de nemcsak a magyar kartográfia dicsősége, hanem a korában hazánkban használt idegen atlaszokat is messze fölülmúlta a kiállítás csinosságával, a pontosságával. E két magyar nyelvű atlasz megjelenése óta az idegen nyelvű hasonló munkák jórészt kiszorultak az iskolákból, amelyet Karacs még tudatosan is elősegített a debreceni református kollégium használatára készített térkép legjavaival épúgy, mint az „alsóbb oskolabeli ifjak számára metszett és kiadott“ térképei által. A hirlapolvasó közönség sem érezte oly égető szükségét a Hunfalvy — Heckenast-féle atlasznak, mert a halhatatlan emlékű Kulcsár István és ennek halála után pedig neje már 1820-tól kezdve rendszeresen látják el a Magyar Hírmondó közönségét a Karacs műintézetéből kikerült térképekkel.

Ha pedig Karacs „*Európa Magyar Atlas*“-át érti a „*kisebb mérvű földképek*“ alatt Heckenast, mennyivel alkotott ő mind méretben, mind számban nagyobbát. Talán az idegen földrészek kevésbé sikerült amaz öt lapjával, melyről a többiek józan magyar zamatjával szemben csak úgy rí le az idegenszerűség. Mindezekhez a szándékos tévedésekhez Hunfalvy János egyetemi tanár, tisztelt tudós, neve odaadásával hozzájárul, sőt, miérthetetlenebb, még két ízben is, mintha bizony a kiváló tudós figyelmét kikerülte volna az általánosan elterjedt Karacs-féle Europa Magyar Atlasa.

A Hunfalvy „*Magyar Kézi Atlasa*“ mégis forgalomba került s nagy elterjedtségnek is örvendett, amit eléggé mutat az, hogy két kiadást is megért. Közelebbről vizsgálva az atlasz egyes lapjait, azonnal észrevevesszük, hogy a 26 térkép közül 21 Karacs 1828—1838-ban megjelent lapjaival azonosak. Heckenast az új kiadó talán nem is eléggé figyelmesen legtöbb táblát úgy nyomtatott le,

ahogy birtokába jutott, meghagyván számosan a Karacs nevét, sőt azt is elfelejtette kitörülni, hogy „kiadta Karacs Ferentz Pesten“ (A föld két fél gömbjének képe.); de nem felejtette minden lap aljára középre metszeni: „Kiadja Heckenast Gusztáv Pesten 1864“ s így a fenti térképlapon egyszerre két kiadó is szerepel. (Európa Földképe.) Nehányról, az 5., 9., 10., 12., 13., 15., 17., 21. hiányzik a Karacs név, noha a térképlapok kétségkívül a Karacséi. Ezekről vagy leköszörülték a nevet, vagy a betűk parányiságánál fogva a név idők múltán, a sok hányódás folytán, magától eltűnt. Az idegen földrészeket ábrázoló öt táblán a Karacs neve helyett „Druck v. E. Kargl Wien“ olvasható, a legjobb magyar térképen s amazok közül is nem egyen olvasható „Baumann nyomtatta“ (Karacs nyomdásza), noha a Heckenast műintézetében készültek. (?)

A Hunfalvy térképeinek (nevezzük Szinnyei után¹ egyelőre még így) nagysága a 21 első táblán teljesen megegyezik a Karacs hasonló tábláival. Fokhálózati, fokbeosztás, mérték, az orográfiai és hidrográfiai viszonyok feltüntetése is teljesen megegyeznek az említett táblakéval. Csak több táblán esetleg a nyomás halványabb a rézlapok fokozatos kopásánál fogva. A politikai felosztásban és a nomenclaturákban nyilvánul itt ott változás, de csakis a legszembevetőbb területi változásokat javították ki futólag a Stieler térképei (1864) nyomán.² Megemlítsékre méltó az is, hogy Magyarország, Erdély, Galiczia ócska térképénél becsületesen kiköszörültette a Karacs táblájáról „a legújabb változások szerént készített“ mondatot s így egy 1 cm. széles sáv üresen maradt, de a jobb sarokban még mindig kivehető az igen finom „*Karacs metsz.*„ 1864-ben már célszerűbbnek találja, ha „Németország közönséges földképe“ helyett „Közép-Európa Közönséges Földképe“-t metszet, noha az Atlasz

¹ Szinnyei: Magyar Írók élete és művei. IV. k. 1411. l.

² A. Stieler: Handatlas über alle Theile der Erde und über das Welt gebäude. Gotha. 1864 (Justus Perthes).

címlapján a gyengébbek kedvéért zárójelben oda teszi „Németország“-ot is. Még a régies orthografia van talán a legjobban kijavítva. (Golyóbisa helyett u. azon helyre „félgömbje“, „Burkus ország“ helyett „Porosz ország“, „Déli Polus karikája“ h. „Déli sarkkör“ stb.)

Midőn az 1850-es években Müller üzlete talán bukás miatt feloszlott, Karacs réztábláit Heckenast vásárolta meg. Ő pedig megmagyarázhatatlan okokból, de mindenestre nyereszkesedési szándékból e pár szót „metszette és kiadta Karacs Ferencz“ leköszörültette s mint a Hunfalvy felügyelete alatt készült, teljesen az új viszonyokhoz alakított térképeket hozta forgalomba a Karacs régi atlaszát, mintha bizony a térképészet terén nagyobb művész lett volna Hunfalvy János, mint Karacs Ferenc. Karacs nagyműveltségű Teréz leánya, ki haláláig forrón őrizte atyjának emlékét, hosszú időn át nem tudott e változásról, ezért az atyjának 1864-ben az István bácsi naptárában megjelent rövid életrajzi adataiban is kénytelen atyjának ez atlaszáról hallgatni s azt hitte, hogy Müller bukása miatt atyja réztáblái pihenésre vannak kárhoztatva a Müller lomtárában. Még csak gondolni sem mert a Heckenast furcsa eljárására mindaddig, míg nem 1869-ben véletlenül föl nem fedezte azt.

*Degerado Ágost*¹ özvegye, *Teleki Emma* grófnő, nagyon kérte Karacs Terézt, hogy szerezze meg egy példányt az atyja által kiadott atlaszból. Midőn ő sorra járta az összes könyvkereskedéseket, sehol sem találta az atyjáét, hanem mindenütt a Hunfalvy atlaszát, mint legjobbat ajánlják és midőn végre Eggenbergernél hosszas unszolás után egyikbe beletekint, megdöbbenve látja, hogy a Hunfalvy

¹ Degerando Ágost szül. 1820. Lyonban, meghalt 1849-ben Drezdenben. Magyarra lett francia író, ki 1840-ben nőül vette Teleki Emma grófnőt s Magyarországra költözött. Résztvett a szabadságharcunkban. Hazánkról írt 3 műve igen alapos és rokonszenves. Özvegye szintén kiváló írónő. *Görögországi levelek* címen 1773-ban a régi görög művészet megmaradt romjait ismerteti lelkesedéssel.

atlasza művész atyja által kiadott mű, az, amelyen a szorgalmas öreg tíz hosszú évig dolgozott, csak a név van itt-ott megsemmisítve rajta. Heckenast nyomdája később a *Franklin Társulat* tulajdonába ment át, a Karacs javított réztábláival együtt s Karacs atlasza 1875-ben másodszor is napvilágot látott a Hunfalvy neve alatt a *Franklin Társulat* kiadásában; ez a Heckenast atlaszának változatlan lenyomata s itt sem hiányzik a két kiadó és némely lapon, felül: „Kiadta: Karacs Ferenc”; alul „Kiadja: Franklin Társulat Budapest 1874”, míg a térkép alatt a délkeleti sarokban „Metsz. Karacs Ferentz. Pesten, 1837” olvasható. Közben 1867-ben e nagy atlasznak egy iskolai kivonata is jelent meg: „*Legújabb Magyar Atlasz* polgári, gymnasiumi és reáliskolák számára. Az államok jelen területi viszonyai szerint. *Hunfalvy János felügyelete mellett kiadja Heckenast Gusztáv*”. Ez atlasz 8 térképet tartalmaz: 1. A föld két féltékéje. 2. Európa. 3. Ázsia. 4. Afrika. 5. Észak-Amerika. 6. Dél-Amerika. 7. Ausztrália. 8. Ausztriai birodalom.

Karacs immár egy század óta sírban nyugszik s az önnön keze által emelt emléket ledöntötték a kegyetlen kezek, hamvai fölött régen palota-óriás emelkedik: de a pártatlan igazság felemeli nevét s a feledés porától megtisztítja emléket, tiszta fényben adja át emléket az utókornak, midőn kétségkívül megállapítja, hogy a *Hunfalvy* neve alatt forgalomba hozott atlasz mindkét kiadásában (1865 és 1875) az első 21 térkép a Karacs Ferenc 1838-ban megjelent atlasza.

Már közel félszázad telt el azóta, amióta a debreceni tógátus deákok megalkották a földnek síklapon való ábrázolására szükséges térképeket magyar nyelven. Évek hosszú során ápolta, fejlesztette őket egy magyar szív: míg végtére arra is gondoltak, hogy a földnek gömbfelületen való ábrázolását is megkíséreljék, egy magyar nyelvű földgömböt készítsenek. Nagy Károly csillagász vállalta magára e nemes feladatot s Batthyány Kázmér fedezte a velejáró nagy költséget. Áldozatkészségük folytán jelent

meg 1840-ben az első magyar nyelvű földgömb, melyet a legújabb fölfedezések, a legjobb angol és francia térképek, de különösen „*Jüttner* cs. k. ezredes utolsó 2 lábnyi tekéje“ után és az ezredes személyes közbenjárása mellett szerkesztettek Bécsben. A globust *Kirilovics* magyar származású tüzértiszt rajzolta, míg a technikai kivitelre *Lukács* szintén honi tüzértiszt ügyelt fel. Magyarázatot *D. Vállas Antal* írt a globus használatához.¹ Az idegenszerűség különösen a geográfiai objektumok jelölésében nagyon meglátszik e csinos globuson, ami főleg az idegen művek túlságos felhasználásának tudható be.

E földgömbbel kapcsolatban Toldy Ferencnek 1841-ben egy olyan tárgyú levele járta be az összes magyar országi és erdélyi középiskolákat, melyszerint Batthyány Kázmér gr. a Nagy Károly által kiadott földgömbök közül mindazokat, melyek többé-kevésbé megsérültek és így áruba nem bocsáthatók, az egyes középiskoláknak, vallás különbség nélkül, elajándékozza, hogy ha azok kéri azt. Debrecenből is többen folyamodhattak ez ajándékért. Folyamodott Gönczy Pál nevelő is, akinek 1842-ben Gálospetrihen, a Draveczy családnál került a Toldy levele kezébe. A debreceni iskolák aligha kaptak, mert ma nyoma sincs annak,² hogy ilyesmit kaptak volna. Gönczy kérelmére is tagadó lőn a válasz, mert elsősorban, csakis nyilvános tanintézetek jöhettek szóba. Erre Szekeres György debreceni tanító Debrecenben, Gönczy Pál Gálospetrihen külön-külön, egymástól függetlenül hozzáfogtak egy-egy globus készítéséhez. Gönczy papírból, Szekeres fából készítette el globusát, mindegyik sajátkezűleg rajzolta rá Karacs Ferenc 1838-ban megjelent atlaszából a „*Föld két fél golyóbisa képé*“-t. A tanügyi dolgokban

¹ Vállas A. : Az égi és földtekék használata. Bécsben, 1840.

² Vagy ha kaptak is, az 1849-iki orosz rablás elpusztította azokat. Az osztrák uralom is állítólag igen nagy gyűlölettel viseltette az első magyar nyelvű globus iránt. „*Die verfluchten Ungarn, die müssen ihren eigenen Globus haben*“. — „*Átkozott magyarok, nekik még magyar földgömb kell*“ — mondogatták.

annyira pedans Gönczy sokkal szebben, pontosabban és esinosabban állította ki globusát, mint kortársa. A későbbi Gönczy-féle földgömböknek¹ ez őse ma a debreceni ipariskola „Gönczy tanszergyűjteményében“ őriztetik.

Szekeres a földgömb technikai kivitelében teljesen *Katona Mihály* nagyon elterjedt könyvének² utasítását követte: globusa három lábon áll, rézkarikájának északi (felső) sarkára egy mozdulatlan órákör van erősítve, mely fölött a tengelyre erősített, a globussal együtt forgó, óramutatót alkalmaz. Széles naptárkeretén — szintén a Katona utasítása szerint — nemcsak a szélrózsa egyenletes felosztása, az állatkör, hanem az ó- és új-naptár is helyet foglal a nevezetesebb ünnepekkel és névnapokkal együtt. A földgömbök megjelenésének időrendjét tekintve: a Nagy Károlyé az első (1840), Szekeres Györgyé a második³ (1842) és a Gönczy Pálé a harmadik (1843) magyar nyelvű globus.

*

Karacs Ferenc, bár korának legnagyobb rézmetszője volt, akinek művei a külföldiek mellett is dícsérettel állják meg a helyüket, mégis iskolát nem alkothattott. Ennek oka talán a művész szerénységében és a magyar közállapotok áldatlanságában rejlett. Az ő korában Magyarország még nem a művészek hazája. Fiatal tehetségek is inkább a külföldi nagyhirű művészek szárnyai alatt próbálgatták szerencséjüket. Ferenczy István, az első magyar szobrász is Pestről, Karacs oldala mellől, Bécsbe vándorolt

¹ Gönczy Pál. Tanulmányok. Budapest, 1888.

² Katona Mihály: A föld mathematicai leírása. Rév-Komárom, 1814.

³ Ezt a földgömböt ma a depr. ref. kollegium nagykönyvtárában őrzik. Sokan egész a legújabb időkig 1800-ból valónak tartották és a rézmetsző deákok művének hirdették. Azonban a földrajzi objektumok, a politikai beosztás kétségtelenül azt bizonyítják, hogy ez a földgömb Katona utasítása alapján, Karacs említett térképe után 1842-ben készült.

rézmeteszést tanulni, ahelyett, hogy barátjának, Karaes Ferencnek híres műhelyében tanulná meg a rézbe való vésést. Kevés számú tanítványai közül első sorban Beregszászi Páll, a későbbi debreceni tanárt és hites földmérőt, lehet megemlítenünk, aki pesti tartózkodása alatt Karaeséknál lakott s itt elsajátítván a rézmeteszést, hosszú, munkás élete alatt (1819—1865) egész sorát adja ki építészetre vonatkozó rézmeteszeteinek.¹ Másik tanítványa az a Vörös László volt, aki később mint Pest megye főmérnöke, rendkívül sokat tett Pest városa rendezésére, tőle való Buda—Pest nagy térképe. Harmadik a német származású Kohlmann (1842-ben „Vidéki“-re magyarosította nevét), ki 1825-ben Bács-Bodrog vármegye megbízásából rézbe véste az „*Ichnographia Universorum terrenorum Comitatus Bács—Bodrogh articulatiter unitis ingrematorum*“ térképet Bauer Antal vármegyei hites mérnök rajza után.² Sokkal jobban sikerült a „*Pest-Pilis és Solt törv. egyesült Vármegyék és a Kis-Kunság Föld Képe 1834*“ gyönyörű térképe. Örkényi Ferenczy József szerzése után és az ő kiadásában is jelent meg e térkép, mely úgy a hegyl- és vízrajzi viszonyok feltüntetése, mind a politikai ábrázolást tekintve, szép és egészen új színezése pedig nagyszerű. Igen sikerült a térkép-lap alján Buda-Pest látképe „*A Tábori Ispotálytól felvéve*“ s az alsó jobb sarokban *Pest-Pilis-Solt vármegye pecsétje*. A geográfusra nézve pedig nagyon értékes a Duna pestmegyei ágában

¹ Beregszászi Pál rézmeteszetei: „A rajzolás tudományának kezdete. „Debr. 1822. (5 réztáblával.) „A szabadkézzel való rajzolás tudományának kezdete“. Debrecen, 1823. (12 réztáblával.) II. kiad. 1837. 20 réztábla; ezek ép úgy mint az előbbie, környezetből vett tárgyakat, főleg leveleket és virágokat, az utolsó már épület díszítést is tartalmaznak. „A tárgyaknak a látszás tudománya szerinti ismertetése és rajzolása“. Derecen, 1859. 12 réztábla geometriai, míg „Az építés tudománya“. Debrecen, 1865. 46 tábla oszlopdíszítési figurákat tartalmaznak.

² E 32×38 cm. térkép a kiskunhalasi főgimnázium könyvtárában.

levő 55 sziget feltüntetése és neveik felsorolása. Általában e térkép a modern térképészet jegyében mozog.¹

*

Karacs Ferenc bár iskolát nem is hagyott maga után, noha megérdemelte volna, ha a hazai rézmetszők az ő nyomán haladnak; mindazáltal neve emlékezetes, sőt tisztelt a magyar térkép-irodalomban. Ő volt a XIX-ik század legnagyobb és legtermékenyebb magyar térképésze. Ő volt az, ki az első hazai térképészeti intézetünkben, a debreceni református kollégiumban felnevelkedvén, a rézmetsző deák társaság feloszlása után, nem hagyja el aludni a magyar térképészet érdekében megindult mozgalmat, hanem Debreczenből, hol egy állandó térképészeti műintézet számára még hely nem volt, Pestre teszi át műhelyét. Így első lesz ama magyar művészek közt is, kik a már erősen fejlődő Pesten akarják értékesíteni művészetüket s arra törekednek, hogy amennyiben lehet, a magyar művészt hon tartsák vagy hazacsalogassák Bécsből. Ha pedig ez még neki nem is sikerült, de megvetette az alapot, melyen a zord idők letelte után egy nagy arányu művészi élet felvirágozhatott.

Utána — sajnos — olyan térképészeti intézet, mint az övé, hazánkban még nem lévén, térképészetünk könyvkiadók kezében tengődött, vagy a külföldi műintézeteknek lettünk buzgó vásárlói mindaddig, míg *Kogulowicz Manó* új életre nem hívta a ma már szépen virágzó térképészeti műintézetünket — a *Magyar Földrajzi Intézetet*.

¹ E 33×44 cm. térkép ma a kiskunhalasi ref. főgimnázium könyvtárában.

TARTALOM.

	Lap
Előszó	3
I. Karcs Ferenc születési helye, éve és családja. — A debreceni ref. kollégium a XVIII. században. — Karacs kollégiumi évei. — Pethe tanítója. — Pethe térképes bibliája. — 1787-ben Karacs beöltözik. — Lakótársai: Márton József és Csokonai Vitéz Mihály. — Kantus praeses lesz. — Zsibói legatiója. — Karacs első rajzai. — Atlasz Antiquus. — Az első rézmetszők a debreceni ref. kollégiumban. — Karacs is ott kezdi meg e mesterséget. — Az akadémiai rektori intézmény. — Karacs margittai rektor. — Becsületessége és mérnöki szakértelme egy özvegy ügyét menti meg. . .	5
II. Karacs szakít a lelkészi pályával, Pestre megy, hol mérnöknek készül. — Dugonics professzor és Karacs. — Az ügyes rézmetsző csakhamar számos megbízást nyer. — Karacs Bécsbe megy tanulni. — Junker, Czetter művészek barátja lesz. — Külföldi meghívásai. — Magyar művész marad. — 1795-ben újra Pesten. — Összeköttetését felújítja a debreceni ref. kollégiummal, hol Budai Ézsaiás ösztönzésére egy rézmetsző-társaság alakul. — Az első magyarul írt atlaszok. — Felleptükig Karacs látja el ókori térképekkel az iskolát. — Karacsot előkelőink felkarolják és nagy jövőt jósolnak neki . .	22
III. Karacs végleg Pesten telepszik le. — Megnősül. — Takács Éva. — Karacs „Tusculanuma“ az Ősz-utcában. — Kulcsár István a szomszédja. — A Karacs-ház az írók és művészek gyakori találkozóhelye. — Itt születik meg az „Aurora“. — Vitáznak a „Conversations Lexicon“ felett. — Karacsné elvei a leánynevelésről. — Karacs gyermekei. — A nőnevelés fogyatékossága a XIX. század elején. — Leányait maga az anya neveli. — Fáy A. és Karacsné vitáznak a nőnevelésről. — Egyik fia mérnöknek, másik orvosnak készül	34
IV. A pesti reformátusok a XVIII. században. — A pesti ref. egyház megalakulása. — Első lelkész Báthory Gábor. — Karacs mint a pesti helv. község lelkes	

- tagja. — A művész szükség esetén pap. — 1804-ben Lap az imaház már a mai Kálvin-téren van. — Hermina nádorné. — Kleinmann bécsi prédikátor. — A templomépítés nehézségei. — Karacs ingyen rézbe metszi a templom alaprajzát és homlokzatát. — Lenyomataiból befolyó pénzt rosszul kezelik. — A református iskola. — Térképpel Karacs látja el ingyen. 54
- V. Karacsné nem lép be a Nőegyletbe. — A protestáns tanulók sorsa a XIX. század elején Pesten. — Karacsék az ifjak pártfogói. — Beregszászi Pál. — Katona József és a Bánk bán. — Both János. — A könyves boltok a korabeli írók és művészek találkozó helyei. — Karacs kiterjedt baráti köre. — Széchenyi István megtiszteli a Hitel egy példányával Karacsnet. — A Karacs-ház nyitva az olvasni vágyó ifjúság előtt 61
- VI. Karacs józan elvei a nők hivatásáról. — A nőket is be kell avatni a tudományba. — Takács Éva bírálata. — Karacs és Udvarhelyi a színész. — Ezüstlakadalom. — Kovács Pál vígjátékai. — Fáy András a kedélyes vendég. — Karacsék pártolják a hazai ipart 69
- VII. A térképrajzolás a múltban. — Lazarus, Cuspius, Honter, Lazius. — A XVIII. századbeli magyar hírlapok olvasóikat a térképek használatára serkentik. — Mária Terézia és József kataszteri felmérései. — A Mappa Josephina. — Egy német fali térkép hazánkról 1790-ben. — Görög Demeter mint kartografus. — Görög és Lipszky viszonya. — Lipszky mappája. — Karacs öt évig dolgozik a Lipszky térképén. — Karacs : Magyarország közönséges táblája. — Oklevél metszetei. Cím-, arckép- és betűmetszetei. — A Miatyánkot 1 cm átmérőjű körbe metszi. — A Magyar tudományos Akadémia tagsági levelei. — Az Európai atlasz. — Családi szerencsétlenség. — Fia megőrül. — A pesti nagy árvíz borzalmi. — A Karacs-ház áll a romok közt. — Karacs halála és temetése. — Kunos emlékbeszéde. — Frankenburg nekrológja. — Karacs kisebb térképei . 75
- VIII. Az özvegy haláláig nem adja el a táblákat. — Hartleben bizományos. — Karacsné halála. — Az örökösök Müller könyvárúsnak adják el a Karacs metszeteit. — Heckenast a Hunfalvy János neve alatt a Karacs Európa-atlaszát adja ki 1865-ben ; Franklin Társulat 1875-ben még egyszer. — Karacs térképeinek hatása a földgömbök készítésére. — Karacs iskolája és tanítványai 114

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

